

Туркологични изследвания 2020

**Шумен
2020**

Изданието се финансира от научноизследователски проект „Архивните източници в интердисциплинарните изследвания“ на Катедрата по турски език и литература към Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Научни редактори: доц. д.н.к Венета Янкова
доц. д-р Мийрям Салим

Съставител: доц. д-р Мийрям Салим

Рецензент:
доц. Хашим Акиф

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“,
Шумен, 2020

Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“

ISSN 1314-989X

СЪДЪРЖАНИЕ

ТУРКОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ 2020	
<p>Венцислав МУЧИНОВ Цариградският гръцки периодичен печат като извор за проучване на холерните епидемии в българските земи под османска власт през 60-те и 70-те години на XIX век</p> <p>Ventsislav MUCHINOV <i>The Greek Periodical Press in Istanbul as a Source for the Study of the Cholera Epidemics in the Bulgarian Lands under the Ottoman Rule in the 60's and 70's of the XIX century</i></p>	5
<p>Мария ЛЕВКОВА-МУЧИНОВА Османски документи в българските родови архиви от епохата на Възраждането (по примера на Чалъковия род)</p> <p>Maria LEVKOVA-MUCHINOVA <i>Ottoman documents in the Bulgarian family archives from the National Revival (on the example of the family of Chalakovtsi)</i></p>	22
<p>Мийрям САЛИМ Османският правно-религиозен документ фетва</p> <p>Miiryam SALIM <i>The ottoman legal and theological document called fetva</i></p>	41
<p>Алджан МУСТАФА Немюсюлманските имена в нюфус дефтерите на каза Ески Джума от средата на XIX век (фонетична и палеографска характеристика)</p> <p>Aldzhan MUSTAFA <i>The non-muslim names in the nüfüs defteri of the kaza Eski Dzhuma from the middle of the 19-th century (phonetic and paleographic characteristics)</i></p>	61
<p>Nevriye ÇUFADAR <i>Türk Folklor Araştırmaları Dergisinde Halk Hekimliği İzleri</i></p> <p>Nevriye CHUFADAR <i>Traces of folk medicine in the Studies in Turkish Folklore journal</i></p>	80

<p>Bülent YILDIRIM <i>Bulgaristan'da Komünist Rejime Geçiş Sürecinde Türk Azınlığın Durumu Hakkında Filibe Konsolosluğunun Raporu (1946)</i></p> <p>Bulent YILDIRIM <i>The report of the Plovdiv Consulate on the state of the Turkish Minority in the transition to communist regime in Bulgaria (1946)</i></p>	109
<p>Мемиш МЕРДАН <i>Националноосвободителната война в Анадола през погледа на един представител на турската интелигенция – мемоарите на Юсуф Кемал Тенгиршенк</i></p> <p>Memish MERDAN <i>The Turkish War of National Independence in Anatolia through the eyes of one representative of the Turkish intelligentsia – the memoirs of Yusuf Kemal Tengirshenk</i></p>	126
<p>Ембие КЯЗИМОВА <i>За българо-турския речник “Люгат-и Шехаб”</i></p> <p>Embie KYAZIMOVA <i>Exploring the Bulgarian-Turkish Dictionary Lugat-ı Shehab</i></p>	153
<p>Menent ŞUKRİEVA <i>Şumen Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Çeviride Yaptıkları Hatalar Üzerine Bir Değerlendirme</i></p> <p>Menent SHUKRİEVA <i>Evaluation of the translation errors made by the students of the Department of Turkish Language and Literature at the University of Shumen</i></p>	168
<p>Vejdi HASAN, Nazif RASİMOV <i>Orhan Kemal'in Romanlarında Toplumsal İlişkiler</i></p> <p>Vejdi HASAN, Nazif RASİMOV <i>Social relations in Orhan Kemal's novels</i></p>	194
<p>Yahya ABTULA <i>Nazım Hikmet'in Şiirlerinde Materyalist Dünya Görüşü ve Toplumcu Gerçekçilik</i></p> <p>Yahya ABTULA <i>Materialist world view in Nazım Hikmet's poems and socialist realism</i></p>	214

ЦАРИГРАДСКИЯТ ГРЪЦКИ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ КАТО ИЗВОР ЗА ПРОУЧВАНЕ НА ХОЛЕРНИТЕ ЕПИДЕМИИ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПОД ОСМАНСКА ВЛАСТ ПРЕЗ 60-ТЕ И 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК

доц. д-р Венцислав МУЧИНОВ
Институт за изследване на населението и човека при БАН,
Департамент „Демография“
E-mail: vencim_80@abv.bg

The Greek Periodical Press in Istanbul as a Source for the Study of the Cholera Epidemics in the Bulgarian Lands under the Ottoman Rule in the 60's and 70's of the XIX century

Assoc. Prof. Ventsislav Muchinov, PhD

Abstract: The article studies and analyzes the information about the cholera epidemics in the Bulgarian lands under the Ottoman rule, published in the pages of the Greek newspaper “Ανατολικός Αστήρ” [“Anatolikos Astir”], which was issued in Istanbul from 1861 to 1877. This newspaper is among the most long-standing periodicals that were issued in the Ottoman Empire’s capital city in the 19th century, and was largely popular across the Bulgarian lands. The records in this newspaper complements and corrects the information about the great cholera epidemics in the Bulgarian lands from 1865–1867 and 1871–1873 and also about the measures, taken by the Ottoman authorities to limit their spread.

Keywords: Ottoman Empire, Greek periodicals in Istanbul, Bulgarian lands, Cholera epidemics

Издаваният през XIX в. в Османската империя периодичен печат е един от основните извори за проучване на историко-демографското развитие на населението,

обитаващо днешната територия на България¹. На страниците на периодичните издания се открива значителна информация за въздействието, което оказват върху демографските процеси различните бедствия и природни катаклизми от тогавашната епоха². Сред тези бедствия най-голямо влияние върху демографското и обществено-икономическото развитие на населението, обитаващо българските земи под османска власт, оказват върлуващите епидемии и най-вече „бичовете на XIX в.“ – чумата и холерата. Особено широко отражение на страниците на издаваната в Османската империя преса намират големите холерни епидемии от 60-те и 70-те години на XIX-то столетие. Трябва да се отбележи, че докато информацията по въпроса, публикувана в българския възрожденски периодичен печат и в официалния орган на Дунавския вилает – издавания в Русчук (Русе) двуезичен в. „Дунав“ / „Tuna“, вече е била обект на изследователски интерес от страна на български и турски учени (Manolova-Nikolova 2016: 235–244; Çolak^{2011: 71–88}), то подробните сведения за холерните епидемии, които се откриват на страниците на излизания в османската столица Цариград гръцки периодичен печат, все още не са въведени в научно обръщение³.

За да се запълни в известна степен тази празнота, в настоящата статия ще се проследят и анализират

¹ За издавания в Османската империя през XIX в. периодичен печат на османотурски, български, гръцки, западноевропейски и др. езици по-подробно: Shterionov, Muchinov 2017: 56 и сл.

² За влиянието на различните бедствия (болести, епидемии, природни катаклизми и др.) върху смъртността на населението, обитаващо българските земи през Възраждането: Shterionov 2012: 77–91.

³ За издавания през XIX в. в Османската империя гръцки периодичен печат по-подробно: Shterionov, Muchinov 2017: 85–101 и цитираната там литература.

материалите за холерните епидемии в населените с българи провинции на Османската империя, публикувани в изданията в османската столица Цариград през периода 1861–1877 г. гръцки вестник „Ανατολικός Αστὴρ“ („Анатоликос астир“ – „Източна звезда“). Този избор е продиктуван от факта, че „Анатоликос астир“ представлява най-разпространеният гръцки вестник по българските земи в десетилетията, предхождащи Освобождението, като изданието разполага с многобройни сътрудници и кореспонденти в най-значимите градове в региона – Пловдив, Сливен, Бургас, Варна, Русе, Силистра, Търново и др.⁴ Това позволява на редакторите на вестника да получават своевременно актуална информация за протичащите събития в българските земи, която да съпоставят с официалните сведения от страна на властите и с информацията, публикувана от другите излизаци през изследвания период периодични издания.

Интересът на в. „Анатоликос астир“ към публикуването на информация за разпространението на холерата в Османската империя и съседните страни е обясним, тъй като до средата на XIX в. поданиците на османския султан вече са преживели няколко опустошителни холерни епидемии, най-пресни спомени от които оставят епидемията от 40-те години на века (достигнала връхната си точка в българските земи през 1848 г.) и епидемията, съпътстваща Кримската война от 1853–1856 г. (Todorova 2002: 91; Manolova-Nikolova 2004: 78–79; Muchinov 2009: 260; Shterionov 2012: 79 и др.) Поради това през 60-те и 70-те години на XIX в. обществеността в османската столица и в провинциите на Империята следи с тревога известията за поредната поява и разпространение на

⁴ По-подробно за в. „Анатоликос астир“: Shterionov, Muchinov 2017: 103 и сл.

холерата в региона. Собствениците и редакторите на издаваните в османските владения периодични издания се стремят да отговорят на този интерес посредством публикуването на навременна и детайлна информация по въпроса. Особено активен в това отношение е в. „Анатоликос астир“, на чиито страници се обнародват подробни сведения за пространственото разпространение на холерата в Османската империя и в частност в българските земи през 60-те и 70-те години на XIX в., за оформилите се епидемични огнища, за броя на заболелите и на смъртните случаи и не на последно място – за мерките, предприети от властта за ограничаване на разпространението на холерните епидемии. Именно тези публикации ще бъдат обект на проучване и анализ в настоящата статия⁵.

На страниците на издавания в Цариград през 60-те и 70-те години на XIX в. в. „Анатоликос астир“ се открива информация за двете големи холерни епидемии, върлували в населените с българи провинции на Османската империя през посочените две десетилетия – става въпрос за епидемиите от 1865–1867 г. и 1871–1873 г. Трябва да се уточни, че посочените две холерни епидемии представляват част от Четвъртата холерна пандемия, започнала в района около делтата на р. Ганг през 1863 г. и засегнала през следващото десетилетие редица страни и региони в Азия, Африка, Европа и Северна Америка⁶.

⁵ Настоящият текст представлява част от по-голямо проучване, посветено на проблема за холерните епидемии по българските земи през 60-те и 70-те години на XIX в. и на мерките, предприети от османската власт за ограничаване на тяхното разпространение. Резултатите от проучването ще бъдат публикувани в: Muchinov 2020 (под печат).

⁶ Вж. по-подробно: Barua 1992: 12–14.

Публикуваните материали във в. „Анатоликос астир“ във връзка с холерната епидемия от 1865–1867 г. потвърждават, че пикът на заразата в българските земи е през лятото и есента на 1865 г. Очертават се двете основни огнища на холера в българските провинции на Османската империя през този период – районът на административния център на Дунавския вилает гр. Русчук (Русе) и районът на големия тракийски градски и стопански център гр. Филипопол (Пловдив). Обнародваните във вестника данни дават приблизителна представа и за пораженията, които нанася болестта върху здравословното състояние на местното население. В Русчук към началото на септември 1865 г. всеки ден са регистрирани по 15-20 случая на заболели от холера, почти всичките смъртоносни (Ανατολικός Αστήρ, г. IV, бр. 290, 13 септ. 1865), а в Пловдив към края на септември ежедневно умират от холера по 25-30 души (Ανατολικός Αστήρ, г. IV, бр. 296, 4 окт. 1865).

Публикуваните през следващата година материали във в. „Анатоликос астир“ показват, че през лятото на 1866 г. холерата продължава да се разпространява в района на османските и румънските пристанища по Долния Дунав, като Галац, Сулина и Русчук (Ανατολικός Αστήρ, г. V, бр. 388, 25 авг. 1866; бр. 389, 29 септ. 1866). Въпреки че през септември 1866 г. във вестника е обнародвано известие, че холерата е изчезнала окончателно от Дунавския вилает (Ανατολικός Αστήρ, г. V, бр. 394, 15 септ. 1866), от публикуваните през следващите месеци материали е видно, че болестта продължава да се появява епизодично в отделни населени места във вътрешността на българските земи. Пример за това е Търново, където през декември 1866 г. са регистрирани 10-15 случая на холера (Ανατολικός Αστήρ, г. VI, бр. 424, 29 дек. 1866).

След няколкогодишно затишие, в края на 1871 г. в „Анатоликос астир“ информира, че холерата отново се появява в градовете по дунавското крайбрежие, като Галац, Сулина и Тулча като в последното населено място от 100 случая на зараза 50 са смъртоносни. Заради епидемията идващите от Румъния пътници се поставят под карантина (Ανατολικός Αστήρ, г. XI, бр. 931, 2 дек. 1871). Случаите на холера в румънските дунавски пристанища се увеличават през лятото на следващата 1872 г., поради което през август османската власт взема решение да се изградят карантини в Сулина, Тулча и Русчук. За изпълнението на това решение е изпратен секретарят на Санитарния съвет Али бей (Ανατολικός Αστήρ, г. XI, бр. 1006, 21 авг. 1872).

Най-подробна информация на страниците на в. „Анатоликос астир“ се открива за развитието на холерната епидемия през 1873 г., когато е последната значима проява на холерата по българските земи преди Освобождението. В началото на май 1873 г. разпространената се в австрийската столица Виена зараза достига посредством корабоплаването по р. Дунав до пристанищата Видин и Лом. В опит да ограничи епидемията османската власт поставя под карантина района на посочените градове (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1078, 4 май 1873; бр. 1080, 14 май 1873; бр. 1082, 21 май 1873). Въпреки взетите мерки през следващите месеци холерата продължава да се разпространява от северозападните към източните части на Дунавския вилает. През юни 1873 г. като основни огнища на зараза се оформят големите градове Русчук и Шумла (Шумен), поради което здравните власти вземат решение тези райони също да бъдат поставени под карантина (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1090, 18 юни 1873). Предприетите мерки не успяват да прекратят разпространението на епидемията в административния център на Дунавския вилает като жертва на холерата става дори ръководителят на карантинната

служба в Русчук (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1094, 2 юли 1873; бр. 1095, 5 юли 1873).

Публикуваните във в. „Анатоликос астир“ материали разкриват, че епидемията засяга особено силно гр. Шумен – център на голям военен гарнизон. Само за няколко дни в началото на юли холерата се разпространява из целия град, като предизвиква смъртта на повече от 60 души, най-вече в мюсюлманските квартали. В препечатана от в. „Левант Хералд“⁷ дописка от Шумен се описва паниката, която обзема местните жители, които започват да напускат града. Твърди се, че поради нареждането да се затворят всички магазини в Шумен липсват стоки от първа необходимост, не достигат лекари и лекарства (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1098, 20 юли 1873)⁸. Въпреки взетите от османската власт мерки за подобряване на положението в рамките на по-малко от месец холерата отнема живота на 1184 души измежду шуменските граждани и военнослужещите от гарнизона (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1106, 13 авг. 1873). През лятото и есента на 1873 г. епидемията се разпространява и в югозападната част на Дунавския вилает, засягайки районите на София, Орхание (дн. Ботевград) и Радомир (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1099, 23 юли 1873;

⁷ „Левант Хералд“ („The Levant Herald and Eastern Express“) е английско-френски двуезичен вестник, който излиза в османската столица Цариград през периода 1856–1914 г. По-подробно за издаваната в Османската империя през XIX в. западноевропейска преса: Muchinov 2018: 273–278.

⁸ Цитираната дописка от в. „Левант Хералд“ е подложена на сериозна критика на страниците на официалния орган на Дунавския вилает в. „Дунав“. От редакцията на вилаетския официоз оборват обнародваната във въпросната дописка информация като твърдят, че сведенията за броя на смъртните случаи в Шумен и за настъпилата сред местните жители паника са твърде преувеличени (Дунав, г. IX, бр. 792, 15 юли 1873).

бр. 1101, 3 авг. 1873; бр. 1114, 10 септ. 1873; бр. 1121, 4 окт. 1873).

От публикациите във в. „Анатоликос астир“ става ясно, че през лятото на 1873 г. холерата се появява и в Одринския вилает, включващ в своите предели цялата територия на днешна Южна България. През септември разпространението на болестта в областта временно затихва, поради което властите разрешават провеждането на прочутия ежегоден Узунджовски панаир (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1119, 27 септ. 1873). През октомври обаче холерата се завръща отново в региона като заразата засяга жителите на гр. Пловдив и няколко села в областта. В локални огнища на заразата се превръщат селата Гьорфак⁹ и Чолха¹⁰, в които болестта причинява смъртта на близо 150 души (Ανατολικός Αστήρ, г. XIII, бр. 1126, 22 окт. 1873; бр. 1129, 1 ноем. 1873; бр. 1130, 5 ноем. 1873; бр. 1131, 8 ноем. 1873; бр. 1132, 12 ноем. 1873). Публикуваната във в. „Анатоликос астир“ информация за проявите на холерата в Пловдив и областта през 1873 г. е от особено значение, тъй като в българската възрожденска преса не се откриват подробни сведения по въпроса, а от течението на официоза на Одринския вилает в. „Едирне“ в родните библиотеки и архивохранилища са запазени само отделни броеве¹¹.

⁹ Гьорфак (Гюлфак) – нелокализирано село в Пловдивско.

¹⁰ Чолха – село в Чирпанска каза на Пловдивски санджак, вероятно става въпрос за с. Чохлаково (дн. с. Яворово, обл. Стара Загора).

¹¹ В Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ са запазени само отделни броеве от изданията в Одрин през периода 1867–1877 г. на османотурски, гръцки и български език вилаетски вестник „Едирне“, официален орган на Одринския вилает. За съжаление, в НБКМ изцяло липсват броевете на вилаетския официоз от 1873 г., в които по всяка вероятност се съдържа подробна информация за холерната епидемия в Одринския вилает и за мерките на местната османска власт за ограничаване на нейното разпространение.

Като цяло, през есента на 1873 г. проявите на епидемията в българските земи започват постепенно да се ограничават. В началото на октомври Санитарният съвет в Цариград отменя карантината на черноморските пристанища Варна, Балчик и Констанца, а властите в Дунавския вилает изразяват надеждата, че болестта е изчезнала от областта (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1122, 8 окт. 1873; бр. 1123, 11 окт. 1873). Въпреки появата през ноември на нови случаи на холера в Софийско, Ловешко и Пловдивско (Ανατολικός Αστήρ, г. XIII, бр. 1134, 19 ноем. 1873; бр. 1135, 22 ноем. 1873; бр. 1136, 26 ноем. 1873; бр. 1137, 29 ноем. 1873), към края на месеца болестта изчезва окончателно от днешната територия на България, за да се прояви отново едва по време на Руско-турската война от 1877–1878 г.¹²

Представената информация от в. „Анатоликос астир“ позволява да се направи констатацията, че холерните епидемии в българските земи под османска власт от 1865–1867 г. и 1871–1873 г. засягат основно района на дунавските пристанища като Русчук, Тулча, Видин, Лом и др., както и големите административни, стопански и гарнизонни средища във вътрешността на българските земи, като Пловдив, Шумен (през 1873 г.) и др. По ограничено е разпространението на болестта в по-малките населени места – предимно в селата, разположени в околностите на големите градски центрове.

Цитираните публикации във в. „Анатоликос астир“ допълват и коригират наличните до този момент сведения за пораженията, които нанася холерната епидемия от 1873 г. върху здравословното състояние на местното население.

¹² В началото на август 1877 г. в. „Анатоликос астир“ съобщава за появата на холера сред руските войски, навлезли в населените с българи провинции на Османската империя (Ανατολικός Αστήρ, г. XVI, бр. 1525, 8 авг. 1877).

Досегашните изследвания по въпроса се базират основно на данните, обнародвани в официоза на Дунавския вилает в „Дунав“. Според тези данни, систематизирани и обобщени от турския учен К. Чолак, по време на холерната епидемия от 1873 г. в Дунавския вилает умират общо 1171 души, а други 2000 души се разболяват, но впоследствие се възстановяват от заболяването (Çolak 2011: 86, 88). Публикуваните във в. „Анатоликос астир“ материали обаче показват, че общият брой на смъртните случаи по време на тази епидемия е доста по-голям. Според изнесената в разглеждания цариградски гръцки вестник информация, само в гр. Шумен през юли 1873 г. холерата причинява смъртта на 1184 души (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1106, 13 авг. 1873), докато във в. „Дунав“ се отчитат едва 75 смъртни случая за Шуменска каза за целия период на епидемията (Çolak 2011: 88). Публикациите във в. „Анатоликос астир“ дават основание да се предположи, че и в други обхванати от холерата райони, като Видинско, Русенско, Софийско и др., броят на смъртните случаи също е по-голям от посочените във в. „Дунав“ стойности. По всяка вероятност, значително занижените данни във вилаетския официоз по отношение на смъртността от холера в големите градски центрове на Дунавския вилает се дължат на два фактора: желание да не се всява паника сред населението и прикриване на грешките, допуснати от местните власти в опитите им за ограничаване на разпространението на епидемията. Поради това, въпреки официалния характер на обнародваните във в. „Дунав“ данни, към тях трябва да се подхожда внимателно и да се търси възможност за извършване на съпоставителен анализ с други източници от епохата.

Публикуваните във в. „Анатоликос астир“ подробни данни за смъртността от холера в гр. Шумен през юли 1873 г. позволяват да се направят някои изводи по отношение на

пораженията, които нанася болестта на представителите на различните етно-религиозни общности. От посочените 1184 смъртни случая през въпросния месец 784 са на граждани мюсюлмани и немюсюлмани, а останалите 400 са на военнослужещи мюсюлмани от шуменския гарнизон. Сред шуменските граждани холерата отнема живота на 600 мюсюлмани, 150 българи, 20 арменци и 14 евреи (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1106, 13 авг. 1873). Следователно 76,5 % от смъртните случаи сред гражданите на Шумен са на мюсюлмани, 19,2 % на българи, 2,5 % на арменци и 1,8 % на евреи. Тези данни потвърждават констатацията на специалистите по историческа демография, че холерата, подобно на другите епидемични заболявания от тази епоха, засяга в по-голяма степен мюсюлманското население в българските земи (Shterionov 2012: 97–98). В подкрепа на тази теза са и сведенията за случаи на холера в околните на Шумен черкезки села, в които разпространяването на болестта се благоприятства от лошите условия на живот и трудния достъп на преселниците до медицинска помощ (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1110, 26 авг. 1873)¹³.

Публикациите във в. „Анатоликос астир“ съдържат ценна информация и за мерките, които предприема османската власт за ограничаване на разпространението на холерните епидемии в българските земи през 60-те и 70-те години на XIX в. Тъй като една от основните посоки за

¹³ От публикациите във в. „Дунав“ се вижда, че през 1873 г. холерата получава широко разпространение в обитаваните от татарски и черкезки бежанци селища в Дунавския вилает. Неслучайно сред българското население в Шуменско се запазва споменът, че именно мухаджирите (мюсюлманските бежанци от Крим и Кавказ) донасят холерата в Шумен в годините преди Освобождението (Dzhumaliev 2015: 17). За татарските и черкезките бежанци в Дунавския вилает и в останалите населени с българи османски провинции по-подробно: Muchinov 2013: 159–188.

проникване на холерата по българските земи е посредством корабоплаването по р. Дунав и Черно море, при поява на холера в съседните страни (Румъния, Австро-Унгария и Русия) османските здравни власти подлагат на карантина в османските пристанищни центрове пристигащите от въпросните страни пътници (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1080, 14 май 1873; бр. 1082, 21 май 1873; бр. 1086, 4 юни 1873; и др.). При по-значително разпространение на епидемията по българските земи, с цел да опази от зараза населението на османската столица, Санитарният съвет в Цариград поставя под карантина на входа на Босфора всички пристигащи от дунавските и черноморските пристанища пътници и екипажите на плавателните съдове. През лятото на 1873 г. по време на разгара на холерната епидемия в българските земи продължителността на тази карантина е 21 дни. Преди да получат възможност за свободна комуникация пътниците се подлагат на лекарски преглед (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1099, 23 юли 1873; бр. 1104, 6 авг. 1873).

Най-подробна информация във в. „Анатолкос астир“ се открива относно предприетите от османската власт мерки за ограничаване на епидемията от 1873 г. – последната голяма холерна епидемия в българските земи преди Освобождението. Както вече се посочи, пренесената в началото на май от австро-унгарските дунавски градове холера, бързо се разпространява в османските дунавски пристанища и оттам към вътрешността на българските земи. Поради това османските власти пристъпват към поставяне под карантина на всички селища, които се превръщат в епидемични огнища. Най-напред, през май 1873 г., тази мярка е приложена по отношение на района на пристанищните градове Видин и Лом (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1080, 14 май 1873; бр. 1082, 21 май 1873), а след като през юни в основни огнища на зараза се превръщат

градовете Русчук и Шумен, здравните власти поставят техните райони също под карантина (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1090, 18 юни 1873). През последните месеци на 1873 г. под карантина са и няколко села в Пловдивско и Софийско (Ανατολικός Αστήρ, г. XIII, бр. 1126, 22 окт. 1873; бр. 1135, 22 ноем. 1873). Поставените под карантина селища са обявени за забранени санитарни зони, като до подобряване на тяхното здравно състояние се прекратяват комуникациите между тях и останалите населени места. Освен това по места властите предприемат мерки за поддържане на по-голяма чистота на улиците и другите обществени пространства, както и за затваряне поради хигиенни съображения на кланиците и кожарските работилници. В най-засегнатите градове като Шумен, се взема решение и за провеждане на молитвите на открито извън джамиите (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, г. бр. 1094, 2 юли 1873; бр. 1098, 20 юли 1873).

Стриктното спазване на мерките, които се предписват от здравните власти, довежда до ефективно справяне с епидемията в някои от засегнатите през 1873 г. райони, като Видинско. В други райони обаче строгото налагане и спазване на тези мерки остава проблематично. Така например, в началото на холерната епидемия в Шумен се допуска част от жителите да напуснат града, с което се дава възможност заразата да се разпространи и в околните селища. За това допринася и решението на командващия шуменския гарнизон да изпрати част от военнослужещите по родните им места, за да се намали концентрацията на население в града (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1098, 20 юли 1873). Вероятно поради това епидемията в района на Шумен придобива особено големи размери и довежда до смъртта на много местни жители. Усилията за ограничаване на заразата по българските земи се възпрепятстват и от „престъпните злоупотреби“, извършвани от служителите на

някои карантинни служби, като тази във Варна (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1095, 5 юли 1873).

Трябва да се отчете, че османските власти в българските земи се опитват да балансират между необходимостта от налагането на по-строги мерки за ограничаване на разпространението на холерната епидемия и желанието за минимизиране на икономическите щети, които претърпява хазната поради поставянето под карантина на селищата и районите, които се превръщат в епидемични огнища. Съвсем естествено, налагането на строги карантинни мерки довежда до нарушаване на търговските връзки както между отделните селища и региони в страната, така и между Османската империя и съседните държави. Карантинните мерки се отразяват особено тежко на търговията между включените в Дунавския вилает български земи и съседна Румъния. Именно поради това през октомври 1873 г. жителите на Русчук изразяват надеждата си в най-скоро време да отпадне поставянето под карантина на идващите от Румъния, „за да се раздвижи поне малко замрялата напълно търговия между двата бряга“ (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1127, 25 окт. 1873).

Отмяната на карантинните мерки по места преди холерата да е изчезнала окончателно обаче, води до ново усложняване на обстановката. Така например през есента на 1873 г., въпреки скорошните прояви на холера в Одринския вилает, властите позволяват провеждането на Узунджовския панаир при спазването на определени санитарни изисквания (Ανατολικός Αστήρ, г. XII, бр. 1119, 27 септ. 1873). По всяка вероятност именно това довежда до ново разпространение на холерата в областта през последните месеци на 1873 г. и до необходимостта от нови усилия за локализиране и ликвидиране на възникналите епидемични огнища.

Същевременно публикациите във в. „Анатоликос астир“ показват, че в някои случаи османските власти в българските земи действат много енергично и ефективно, дори от днешна гледна точка. Пример за това е ситуацията в Пловдив от октомври 1873 г. След като в една мюсюлманска къща в града са установени три нови случая на холера, два от които смъртоносни, въпросната къща веднага е изолирана, а живеещите в нея са поставени под карантина. За да се предотврати всяка възможност за разпространение на заразата извън Пловдив, на местните жители е забранено да напускат града като за целта железницата престава да превозва пътници от и за Пловдив, а гарата е обградена със санитарна лента (Ανατολικός Αστήρ, г. XIII, бр. 1129, 1 ноем. 1873; бр. 1130, 5 ноем. 1873)¹⁴. Благодарение на предприетите мерки до голяма степен е възпрепятствано разпространението на холерата в Пловдив и региона като до края на ноември 1873 г. са ликвидирани и последните прояви на болестта в областта.

Представената в настоящата статия информация показва, че в цариградския гръцки периодичен печат и по-конкретно на страниците на в. „Анатоликос астир“ са публикувани подробни сведения за големите холерни епидемии в населените с българи провинции на Османската империя през 60-те и 70-те години на XIX в. Тези сведения допълват, а в определени случаи и коригират, известната досега информация по въпроса. Особен интерес представляват сведенията за конкретните мерки, които предприема османската власт за ограничаване на разпространението на холерните епидемии по българските

¹⁴ Може да се сравни информацията по въпроса, публикувана в друг цариградски гръцки вестник, „Траки“ (Θράκη, г. I, бр. 26, 4 ноем. 1873).

земи, тъй като детайлното познаване и анализиране на усилията на властите и обществеността за справяне с епидемиите в миналото би подпомогнало вземането на адекватни мерки при възникването на подобни проблеми и в съвременността.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Barua 1992. Barua, D. History of Cholera. – In: Cholera. Edited by Dhiman Barua and William B. Greenough. Springer Science & Business Media, New York, 1992, 1–36.

Çolak 2011. Çolak, K. Tuna Gazetesi Perspektifinden Tuna Vilayeti'ndeki 1873 Tarihli Kolera Salgını. [1873 Chlora Epidemic in the Danubian Province According to the Newspaper “Tuna”] – Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 / 2011, 71–88.

Dzhumaliev 2015. Spomeni na shumentsi za edna otminala epoha. Intervyuta i belezhki na Georgi Dzhumaliev. Chast I. Sastav. D. Stoykov. Regionalen istoricheski muzey – Shumen. Biblioteka „Shumen“. T. 2. Varna, 2015.

Manolova-Nikolova 2004. Manolova-Nikolova, N. Chumavite vremena (1700–1850). Sofia, 2004.

Manolova-Nikolova 2016. Manolova-Nikolova, N. Za holerata v Osmanskata imperia prez 60-te godini na XIX vek (po materiali ot balgarskia vazrozhdenski pechat). – V: Poslania na istoriyata. Yubileen sbornik v chest na prof. Maria Radeva. Sofia, 2016, 235–244.

Muchinov 2009. Muchinov, V. Demografsko razvitie na Plovdivskia sandzhak prez XIX vek (do 1878 g.). Disertatsia za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „doktor“. Sofia, 2009.

Muchinov 2013. Muchinov, V. Migratsionna politika na Osmanskata imperia v balgarskite zemi prez XIX vek (do 1878 g.). Sofia, 2013.

Muchinov 2018. Muchinov, V. Balgarskiyat vazrozhdenski periodichen pechat i zapadnoevropeyskata presa, izdavana v Osmanskata imperia prez XIX vek – vrazki i vliyania. – V: Pismenost,

knizhovnitsi, knigi: Balgarskata sleda v kulturnata istoria na Evropa. Materiali ot Petata natsionalna konferentsia po istoria, arheologia i kulturnen turizam „Patuvane kam Bulgaria“ – Shumen, 26–28.04.2016 g. Shumen, 2018, 273–278.

Muchinov 2020. Muchinov, V. Holernite epidemii po balgarskite zemi prez 60-te i 70-te godini na XIX vek i merkite na osmanskata vlast za ogranichavane na tyahnoto razprostranenie. – Istoricheski pregled, 2020 (pod pechat).

Shterionov 2012. Shterionov, Sht. Demografsko razvitie na balgarskite zemi prez Vazrazhdaneto. Veliko Tarnovo, 2012.

Shterionov, Muchinov 2017. Shterionov, Sht., V. Muchinov. Gratskiyat periodichen pechat ot XIX vek – izvor za demografskata istoria na balgarskite zemi prez Vazrazhdaneto (na primera na vestnik „Anatolikos astir“). Sofia, 2017.

Todorova 2002. Todorova, M. Balkanskoto semeystvo (Istoricheska demografia na balgarskoto obshtestvo prez osmanskia period). Sofia, 2002.

**ОСМАНСКИ ДОКУМЕНТИ В БЪЛГАРСКИТЕ
РОДОВИ АРХИВИ
ОТ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО
(ПО ПРИМЕРА НА ЧАЛЪКОВИЯ РОД)**

гл. ас. д-р Мария ЛЕВКОВА-МУЧИНОВА
Институт за исторически изследвания при Българска
академия на науките
E-mail: m_levkova@abv.bg

**Ottoman documents in the Bulgarian family archives from the
National Revival (on the example of the family of Chalakovtsi)**

Chief Assistant Maria Levkova-Muchinova, PhD

Abstract: The article presents the Ottoman-Turkish documents, stored in the archive of a Bulgarian family from the National Revival – the family of Chalakovtsi. An overview of the main types of Ottoman documents, saved in this rich family archive, and of the historical information in them, is made in the article. Their significance as important sources for the history of this famous family, of the town of Plovdiv and of a number of processes in the economic, educational, the linguistic and cultural life of the Bulgarian Revival, is also analyzed in the study.

Keywords: family, genealogy, Ottoman documents, bilingualism

Стопанската, обществената и културната дейност на възрожденските българи е засвидетелствана в значително количество документи. Запазената част от това документално наследство, съхранявано днес в архивни и библиотечни колекции в страната, съдържа ценни исторически сведения за изследванията на историци, генеалози, езиковеди, филолози, изкуствоведи, както и за много интердисциплинарни проучвания.

Един от богатите и добре съхранени архиви от XIX в. принадлежи на рода Чалъкови – известни пловдивски стопански дейци, предприемачи и общественици. Архивът включва значителен брой документи със стопански, делови, обществено-политически и личен характер, запазени във фондовете на Чалъковите потомци Георгаки Стоянович Чалъков (Чалоглу), Салчо Чомаков, д-р Георги Вълкович, Константин Кесяков и Тодор Доганов¹⁵. Разнообразното документално наследство на Чалъковци е частично въведено в научен оборот (Evtimiy 1937; Evtimiy 1937a; Kiselkov 1923; Shopov 1919; Shishmanov 1926; Todev 2003; Stefanov 1978; Vasileva, Terziyska, Tileva 1992) и интерпретирано в редица изследвания, посветени на тяхната родова история (Kesyakov 1932; Kesyakov 1935; Кевов 1935; Stoyanov 1950–1951; Mircheva 2000; Levkova 2010; Levkova 2012; Levkova-Muchinova 2012; Levkova-Muchinova 2014), на историята на Пловдив през Възраждането (Genchev 1981; Lyberatos 2020), на съществени страни от икономическия и обществения облик на зараждащия се български стопански и делови елит от епохата (Yaneva 2011; Levkova-Muchinova 2015a; Levkova-Muchinova 2017), на демографското развитие на българите през XIX в. (Muchinov 2009; Muchinov, Levkova-Muchinova 2013; Levkova-Muchinova 2014a) и др.

¹⁵ Запазени в Български исторически архив (БИА) при Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий (НБКМ) в София и Народната библиотека „Иван Вазов“ (НБИВ) в Пловдив, в Научния архив при БАН, в Архива на Института за исторически изследвания при БАН, в Централен държавен архив в София и Отдел „Териториален архив – Пловдив“ към Регионална дирекция „Архиви“ - Пловдив. Макар и разпръснати в няколко архивни фонда и архивохранилища, документите на Чалъковци могат да бъдат разглеждани като един добре запазен родов архив.

Чалъковият род произхожда от Копривщица, откъдето към края на XVIII и началото на XIX в. мнозина негови представители се преселват в Пловдив, търсейки защита от кърджалийските и аянски нападения, и по-добри възможности за стопанска дейност (Levkova-Muchinova 2012: 38). През следващите десетилетия братята Вълко, Стоян и Нешо Чалъкови, братовчедите им Вълко и Стоян Куртови, техните синове и родственици се заемат с откупуването на данъци, най-вече на въведения през Танзимата десятък върху дребния рогат добитък (ондалък или беглик). Стопанската им дейност, реализирана върху огромни територии в румелийските владения на Османската империя, им носи през годините значителни приходи и влияние, които им отреждат трайно място сред зараждащия се български делови елит (Levkova-Muchinova 2015a: 17).

Своите стопански дела Чалъковци съчетават успешно и с активна обществена ангажираност. Виждаме ги като щедри православни ктитори, дарители за местните училища и църкви, спомоществователи за издаването на учебна и богословска литература, меценати (Levkova 2010a; Levkova-Muchinova 2015; Levkova-Muchinova 2018). Заедно с други местни първенци те са сред инициаторите и организаторите на борбата на българите в Пловдив за изграждане на свои храмове и училища, за независима българска църковна йерархия. Много от тях са енергични представители и защитници на сънародниците си в общинското самоуправление и пред османските власти (Levkova-Muchinova 2012: 211–230).

В резултат на дългогодишната делова и обществена активност на няколко поколения дейци, в архива на Чалъковци са концентрирани значителен брой документи с разнороден произход и съдържание – стопанска документация, лична и делова кореспонденция, документи,

свързани с различни български общини, просветни и духовни учреждения, и др. Разнообразният характер на съхранената документация позволява възстановяването на биографиите на редица видни представители на тази българска възрожденска фамилия, както и на съществени страни от нейния цялостен икономически и социален облик.

Интерес предизвикват и езиковите специфики на съхранената документация на рода Чалъковци. Основната част от документалния масив е написана на български език и носи спецификите на родното място, образованието и занятието на своите автори и получатели. Предвид разнообразната езикова среда в многоетничната Османска империя, обяснимо е, че немалък дял от съхранения родов архив съставят и документите на чужди езици. Срещат се документи на гръцки език, добре познат на образованите българи по това време¹⁶, кореспонденция от и на западноевропейски езици и др.

В архива на Чалъковци се съхраняват и известен брой османотурски документи. В основната си част те са свързани с икономическата и професионалната дейност на членовете на рода през XIX в. Значителна част от запазената стопанска документация е свързана с участието на Чалъковия род в османската откупна система (илтизам). Сред тях са султански фермани и други официални документи, издадени от столичната или провинциалната османска администрация, подробно и грижливо водени бегликчийски тефтери, кореспонденция с делови партньори и др., които са свързани с утвърждаването на фамилията

¹⁶ Една част от кореспонденцията между Чалъковци се осъществява на гръцки език. Такива са например писмата, разменяни през 60-те и 70-те години на XIX в. между братовчедите Георгаки Стоянович Чалоглу и д-р Салчо Чомаков, публикувани в: Todev 2003: 17-19, 271-276 и др..

към началото на столетието във важна сфера на османската икономика, като откупуването на данъци¹⁷.

В проучването и реконструирането на участието на Чалъковия род в откупната система, османотурските документи са важни извори за размера и териториалния обхват на предприетите през различни финансови години кампании по откупуването на беглика, за реализираните приходи, за използваните от семейството стопански практики, за отношенията с делови партньори, кредитори и служители, с османската администрация, с представители на пловдивския и столичния елит. От информацията в тях става ясно, че в продължение на няколко десетилетия (до 60-те години на XIX в.) семейството откупува и организира със свои служители събирането на ондалъка и други държавни приходоизточници¹⁸ от различни фискални участъци върху значителни територии в румелийските провинции на империята, осигурявайки постоянен или сезонен ангажимент за стотици наемници от много

¹⁷ Проникването на Чалъковци в откупната система илтизам се отнася вероятно към първите години на XIX столетие, първоначално като подоткупвачи на джелепските данъци от официалните предприемачи – турци и гърци, за да добие завършена форма през втората половина на 20-те години на века след въвеждането на десятъка върху дребния рогат добитък. Въведен като част от реформената политика на османското правителство, десятъкът бива регулярно преотстъпван от държавата на откупвачи, между които, при по-либералните икономически и вътрешнополитически условия, прокламирани от Танзимата, вече официално в сферата на откупуването на данъци се извяват и български предприемачи (Yaneva 2011: 49).

¹⁸ Обект на откупуване е главно десятъкът върху дребния рогат добитък (ондалък или беглик), макар че през отделни години семейството се насочва към откупуването и на други приходоизточници като десятъка от земеделската продукция (юшур), от дървения материал, от плодните дръвчета и др. (Yaneva 2011: 61–62).

средногорски и старопланински селища (Gruev 1906: 9–10)¹⁹.

Сведенията на съхраняваните в архива на Чалъковци документи за участието на рода в откупуването на беглика се потвърждават и от публикациите на други османотурски документи, дело на П. Дорев, А. Велков и М. Стайнова (Dorev 1930; DBI III 1940: 285-286; Staynova, Velkov 1969).

Така например, тескере на Министерството на финансите до Великото везирство от 26 Реби-юл-Еввел 1263 г. от Хиджра (2 март 1847 г.) съобщава: „Донасяме до Височайшето Ви знание, че пловдивчанинът Стоян Чалъкоглу, зет му Димитраки и известните негови синове получиха привилегията да събират ондалъка – десятъка върху овцете. За това монетният двор изработи държавни знаци за носене на фесовете. Тези знаци се предадоха на споменатите лица. ...” (Dorev 1930).

Подробни данни за мащабите на тази кампания се съдържат в публикуваните от М. Стайнова и А. Велков документи от Дефтерхането (Министерството на финансите) в Цариград, които съобщават за осъществените събирания на добитък в натура и пари, за практическата работа по откарването на добитъка в столицата, за реализираните приходи. Справка, изготвена от Дефтерхането (Министерството на финансите), разкрива, че десятъкът е откупен под формата „макту” – предварително определена от държавния фиск сума, внесена от съдружниците с поръчителството на известния цариградски сараф ходжа Маръгдич Джезаирли. Откупените четири данъчни дяла в европейската част на Османската империя (крилата Бахар, Враджа, Самоков и Енишехир) обхващат огромна територия, включваща селищата от 98 кази в

¹⁹ Повече за участието на Чалъковия род в откупуването на данъци: Levkova-Muchinova 2015a: 216–229.

Тракия, Северна България, Добруджа и западните български земи (Staynova, Velkov 1969: 153-160). Според документи на Дефтерхането през 1846 г. съдружието реализира приход от 5 млн. гроша само от два от откупените данъчни дялове – крилата Бахар (включващо казите в Тракия до Цариград) и Браца (Staynova, Velkov 1969: 168). Огромният размер на реализираната печалба показва значителните финансови възможности на рода Чалъкови и водещото му място в откупуването на беглика – важно перо от приходите на държавната хазна.

Към данните на тези официални документи трябва да добавим подробната информация, която се съхранява на страниците на бегликчийските тefтери, сметководната документация, деловата кореспонденция на Чалъковци. Съставени на български, гръцки и османотурски език, те представляват важни извори за стопанската дейност на фамилията, а в по-широк план – за процесите на стопански подем сред възрожденските българи и изграждането на българския делови елит през XIX-то столетие.

Важен извор за стопанското поведение на Чалъковци представляват документите (тапии) за покупко-продажби и владение на земеделски земи и градски недвижими имоти, които се съхраняват в архива им. Съставени на официалния османотурски език, тапиите документират концентрирането на поземлена собственост (най-сигурната инвестиция в Османската империя) в Пловдив и околните села в притежание на Чалъковия род през втората и третата четвърт на XIX в. Както свидетелстват документите, значителна част от реализираните в предприемането на беглика приходи фамилията Чалъкови влага в нови предприятия, а друг немалък дял в закупуването на недвижима собственост (земеделски имоти – ниви, ливади, воденици), както и градска недвижима собственост: къщи,

търговски сгради и др. приходоносни обекти в Пловдив и околностите му, които десетилетия наред носят на притежателите си солидни доходи²⁰.

Една група документи, написани на османотурски език, са свързани с професионалната дейност на членове на Чалъковата фамилия. Впечатляваща е кариерата на един от представителите на този род, Георгаки Стоянович Чалоглу²¹. Роден в Пловдив през 1815 година, Георги (Георгаки) е син на известния бегликчия чорбаджи Стоян Чалъков²². Получава добро образование в местното елинско училище и в гръцкото търговско училище на о. Халки (Керов 1935: 145), което му открива отлични перспективи за професионална реализация. След ранните си стопански изяви в семейното откупуване на беглика, през 50-те и 60-те години на XIX в. Георгаки Чалоглу е избран последователно за член на пловдивския управителен съвет, за български представител в градския меджлис (събрание) и за член на вилаетския меджлис в Одрин. Запазен е документът (т. нар. „кючюк берат“), с дата 4 септември 1864 г., с който турското правителство през 1864 г. го награждава с титлата „капуджи-баши“²³. През 1866 г. Георгаки Чалоглу е награден от правителството и с медал „Меджидие“ IV степен (НБКМ-БИА, ф. 782, а. е. 91, л. 2; а. е. 94, л. 152; Македония, I, 12, 18 февр. 1867).

В архива на Георгаки Чалоглу се съхранява и ферманът, с който той е назначен за член на новоучредения

²⁰ Според архивните документи на семейство Чалъкови (НМКМ-БИА, ф. 70, а. е. 2, л. 13, 60 и др.; Yaneva 2011: 272–279).

²¹ За него вж.: Levkova 2009.

²² За него вж.: Levkova 2011.

²³ Кючюк берат за даване на титлата „капуджи башъ“ на Йоргаки, член на пловдивския меджлис, представител на българската народност. Цариград, 4 септември 1864 г. (НБКМ-БИА, ф. 782, а. е. 3).

Шура-йъ девлет (Държавен съвет) в османската столица (НБКМ-БИА, ф. 782, а. е. 91, л. 8)²⁴. Съветът, в който за пръв път са включени представители и на немюсюлманските общности в империята, има основно законодателни функции в областта на вътрешните работи, финансите, правосъдието, икономиката и образованието (Dumont 1999: 488; Shaw, Shaw 1977: 67–68; Findley 1980: 175–176; Davison 1990: 104–105; Pakalin 1954: 360–361; Bozkurt 1989: 114–115). Информацията, която дава този важен извор за биографията на един от най-изтъкнатите представители на Чалъковия род, се допълва и от други архивни документи, както и от периодичния печат, на страниците на който се проследяват и следващите етапи от по-нататъшната кариера на Георгаки бей – назначаването му за член на търговската камара на Изпълнителния съвет в Истанбул (1875), създаден за прилагане на реформите в Османската империя (НБКМ-БИА, ф. 782, а. е. 84, л. 335; Напредък, X, 72, 13 дек. 1875; Stambolski 1972: 563), избирането му за член на Сената през 1877 г. (НБКМ-БИА, ф. 782, а. е. 1, л. 7, 84, л. 223, 303, 306 и др.; а. е. 91, л. 37, 62; Напредък, XI, 122, 11 март 1877), удостояването му с правителствени награди (НБКМ-БИА, ф. 782, а. е. 91, л. 10, 11; Турция, V, 13, 17 май 1869) и титлата „бей” (княз) (Керов 1935: 154). В архивния фонд на Георгаки Чалоглу са запазени още редица документи на османотурски език, свързани с професионалната му дейност като високопоставен османски сановник: писма, покани, прошения, варианти на проектозакони и др.

Професионална кариера в Османската империя правят още неколцина представители на Чалъковия род, възпитаници на Военно-медицинското училище в Цариград

²⁴ Също: Македония, II, бр. 25, 18 май 1868 г.; Народност, I, 33, 34, 28 юни и 7 юли 1868; Македония, II, 25, 18 май 1868.

през 60-те и 70-те години на XIX в., които се реализират като офицери в турската армия: д-р Георги Вълкович, д-р Александър (Алеко) Вълкович, д-р Никола Стоянович, д-р Александър П. Куртович (Зоирос паша) и д-р Стоян Доганов (Levkova-Muchinova 2015b: 86–95). Особен интерес предизвиква документацията, свързана с дейността на д-р Георги Вълкович като професор във Военно-медицинското училище и директор на болницата „Хайдар паша“ в Цариград, както и като министър на външните работи и изповеданията в Княжество България (1881–1883 г.) и български дипломатически агент в Цариград 1887–1892 г. (Muchinova 2015b: 88–89; Levkova-Muchinova 2012: 135–137)²⁵.

Сред османските документи, съхранявани в архива на Чалъковци, се съдържат още фискални документи, полици, кадийски протоколи, пътни листове²⁶, както и редица други документи, издадени от столичните или местните административни служби; разписки, уреждащи финансовите отношения с делови партньори или служители, документи за формиране на съдружия, за имотно състояние и др. (НБКМ-БИА, ф. 782, а. е. 169, л. 3–6; л. 8–50 и др.), които документират съществени страни от

²⁵ За д-р Георги Вълкович: Strezova 2019: 176–177, 179.

²⁶ Запазен е например открит лист, т. нар. „мюрур тезкереси“, издаден на Салчо Иванов (Чомаков) от Филибе, принадлежащ към „тайфата на джелепите“, за пътуването му от Пловдив до Рилския манастир, с дата 4 Саффар 1258 г./17 март 1842 г. (НБКМ-БИА, ф. 70, а. е. 1, л. 3). По сведенията на някои автори, Салчо Чомаков притежава султански ферман, даващ му право да търгува с Европа, Индия и Персия, което го причислява към привилегированата категория на европейските търговци („Аврупа тюджарлар“) в Османската империя (Shopov 1919: 21; Todev 2003: 70–71). Повече за мюрур тезкеретата: Muchinov 2013: 30–33; Salim, Yuseinova 2018: 229–242.

участието на фамилията Чалъкови в османската икономика през XIX в.

Интересна група представляват два документа от архива на Чалъковци. Това са две ръкописни бележки (сенети), съставени през 40-те години на XIX в. във връзка с дейността на формираното съдружие между Стоян Чалъков, зет му Димитрика Мицура и племенника му Салчо Чомаков. Съхраняват се в архивния фонд на Георгаки Стоянович Чалъков в Български исторически архив (БИА) на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София²⁷.

Документите са написани на кирилица, но са изградени според граматичните правила и синтактичните конструкции на турския език, а в лексикално отношение текстът им представлява смесица от турски и български думи и изрази. На турски са изписани и годините, както и паричните суми, споменати в документите.

Турските заемки в българския език, разбира се, са често срещано явление през периода на османското владичество. Особено валидна е тази констатация за стопанската лексика, в която има значителен процент думи, свързани със земеделието, занаятите и търговията, стопанския инвентар, воденето на сметки, паричните операции и пр. Не са изключение и Чалъковци, чиито занимания с бегликчийство и скотовъдна търговия ги отвеждат из стотици селища в европейските и малоазийски територии на Османската империя, срещат ги с представители на различни етноси – делови партньори и

²⁷ НБКМ-БИА, ф. 782, а. е. 97, л. 112-113; а. е. 169, л. 1. Първият от цитираните документи е публикуван от: Yaneva 2011: 249.

служители, продавачи и търговци, чиновници в централната и провинциална администрация. Сметководните им тефтери са изпъстрени с терминология, заета от османския език и свързана с беглика: наименования на животни и инвентар, стоки, получени от овцевъдството, пасища, скотовъдни практики и пр.

В случая обаче сме свидетели не само на лексикални заемки. В текста на тези два документа са вмъкнати цели синтактични конструкции на османотурски език, но изписани с познатите на авторите им кирилски букви. Документите са съставени по модела на османотурските сенети, които са добре познати на тримата съдружници Стоян Чалъков, Димитрика Мицура и Салчо Чомаков²⁸. Впрочем, представените тук два документа не са единствени сред документалното наследство на възрожденската ни епоха. Подобна смесица от български и османотурски език с кирилски букви се среща в тефтера на хаджи Христо Рачков, в сметководната документация на хаджи Минчо хаджи Цачев, за които съобщава Св. Янева (Yaneva 2003: 54; Yaneva 2004: 167, 169), и др.

Подобни случаи са интересен пример за езиковия билингвизъм, характерен за българите в Османската империя²⁹. Представените тук документи свидетелстват за доброто познаване и успоредното използване на българския и османотурския език от страна на тримата съдружници според езиковата среда, целите на комуникацията и спецификите на стопанските им занимания. Въпреки че документите са съставени на турски език, съставителите не използват официалното османотурско писмо, а добре

²⁸ За влиянието на османската канцеларска практика върху изготвянето на български документи: Sabev 2019: 111-152.

²⁹ По този въпрос вж.: Nikolova 2004.

познатата им кирилица, за да уредят съдружническите отношения помежду си, гарант за изпълнението на които са техните подписи и личните им печати.

Направеният кратък преглед на османските документи в архива на Чалъковия род подчертава значението им като важни извори за семейната генеалогия, както и за възстановяването на ключови моменти от стопанската и професионалната дейност на рода през XIX-то столетие. Този извод е в сила за съхраняваните в българските архиви на известни личности или родове от Новата ни история османотурски документи, които представляват пълноценни извори за написването на много родови и поселищни истории, на изследването на значими процеси в стопанския и културния живот на Българското Възраждане, както и за очертаването на същностни страни от социо-професионалния статус, от езиковите, образователни и културни специфики на възрожденските българи.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Bozkurt 1989. Bozkurt, G. Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında: Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839–1914). Ankara, 1989.

Davison 1990. Davison, R. Essays in Ottoman and Turkish History, 1774–1923. The Impact of the West. Texas Press, 1990.

DBI III 1940. Dokumenti za balgarskata istoria. T. III: Dokumenti iz turskite darzhavni arhivi (1564–1872). Podbral i prevel P. Dorev. Sofia, 1940.

Dorev 1930. Dorev, P. Balgari – stopanski deytsi. Nedelyu Chalaoglu ot prochutoto semeystvo Chalakovtsi, Koprivshitsa – Plovdiv, glaven komisar za prodovolstvuvaneto

na Tsarigrad s meso, iznos na ovtse i pr. (Iz turskrite darzhavni arhivi). – Zora. № 3443, 22 dek. 1930.

Dumont 1999. Dumont, P. Periodat na reformite (Tanzimat) 1839-1878. – V: Mantran, R. (red.) Istoria na Osmanskata imperia. Sofia, 1999, 472–527.

Evtimiy 1937. Evtimiy, arhim. Iz arhivata na Chorbadzhi T. Hr. Doganov. – V: Yubileen sbornik Koprivshitsa. 1837–1937. T. II. Sofia, 1937, 67–73.

Evtimiy 1937a. Evtimiy, arhim. Pisma do Neofit Rilski i dr. ot Chorbadzhi Valko Chalakov i ot drugi koprivshitski deyateli. – V: Yubileen sbornik Koprivshitsa. 1837–1937. T. II. Sofia, 1937, 74–85.

Findley 1980. Findley, C. Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789-1902. Princeton, New Jersey, 1980.

Genchev 1981. Genchev, N. Vazrozhdenskiyat Plovdiv (Prinos v balgarskoto duhovno Vazrazhdane), Plovdiv, Hr. G. Danov, 1981.

Gruev 1906. Gruev, Y. Moite spomeni. Priturka na sp. „Uchilishten pregled”. Plovdiv, 1906.

Kepov 1935. Kepov, I. Zhivot i deynost na Chalakovtsi i tyahnoto potomstvo (Rodoslovno izsledvane). Sofia, 1935 (mashinopis). (Nauchen arhiv – BAN, sb. IV, a.e. 35).

Kesyakov 1932. Kesyakov, H. Plovdivskite parvents i Chalakovtsi. Darenia i zaslugi. Plovdiv, 1932.

Kesyakov 1935. Kesyakov, H. Valko i Stoyan Todorovi Chalakovi. Poteklo, zhivot i deynost. Plovdiv, 1935.

Kiselkov 1923. Kiselkov, V. Iz zhivota na Rakovski v Tsarigrad. – Spisanie na BAN. Kn. XXVI, 1923, 100–117.

Levkova 2009. Levkova, M. Vazrozhdenetsat Georgi Stoyanov Chalakov. – V: Godishnik na Regionalen istoricheski muzey – Plovdiv. Kn. VI. Nauchen forum „Plovdivski prinosi 2009” na tema „Rod, semeystvo, otechestvo” (Plovdivskite

familii v natsionalnata istoria na Bulgaria). Plovdiv, 2009, 31–34.

Levkova 2010. Levkova, M. Balgarskiyat rod Chalakovtsi prez Vazrazhdaneto. – Rodoznanie/Genealogia, br. 2, yuli 2010, 46–50.

Levkova 2010a. Levkova, M. Rodat Chalakovtsi i balgarskoto uchebno delo v Plovdiv prez Vazrazhdaneto. – V: Prosveta i promyana. Sbornik v chest na chl. kor. st.n.s. I st. d.ist.n. Rумыana Radkova i po sluchay 150-godishninata na Bolgradskata gimnazia. Sofia, 2010, 300–313.

Levkova 2011. Levkova, M. Traditsia i modernost v zHITEYSKIA pat na Stoyan Todorov Chalakov (1768–1850). – V: Izvestia na Starozagorskia istoricheski muzey. T. IV: Lichnostta v istoriyata. Sbornik s dokladi i saobshtenia ot Natsionalnata nauchna konferentsia, posvetena na 200 g. ot rozhdenieto na Aleksandar Ekzarh, Zahariy Knyazheski i Atanas Ivanov (22–23 april 2010 g., Stara Zagora). Stara Zagora, 2011, 394–401.

Levkova 2012. Levkova, M. Rodat Chalakovtsi – parventsite na grad Plovdiv prez HIH vek. – V: Grad i pamet. Sbornik s dokladi ot Natsionalna nauchna konferentsia (gr. Pazardzhik, 13–14 oktombri 2011 g.). Pazardzhik, 2012, 207–216.

Levkova-Muchinova 2012. Levkova-Muchinova, M. Rodat Chalakovtsi prez Vazrazhdaneto. Disertatsia za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „doktor“, Sofia, 2012.

Levkova-Muchinova 2014. Levkova-Muchinova, M. Chalakoviyat rod v istoriyata na Plovdiv prez XIX v. – V: Godishnik na Regionalen istoricheski muzey – Plovdiv. Kn. 9, 2014 g. Nauchen forum „Plovdivski prinosi 2014“. Ivan Evstratiev Geshov – darzhavnik, obshtestvenik, uchen, metsenat na balgarskata nauka i kultura. Plovdiv: Regionalen istoricheski muzey, 2014, 227–238.

Levkova-Muchinova 2014a. Levkova-Muchinova, M. Rodovite izsledvania kato iztochnik za prouchvane na istoriko-demografskoto razvitie na balgarskoto naselenie prez Vazrazhdaneto (po primera na roda Chalakovtsi). – V: Demografskata situatsia i razvitieto na Bulgaria. Forum (Sofia, 26–27 februar 2014 g.). Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2014, 607-613.

Levkova-Muchinova 2015. Levkova-Muchinova, M. Rodat Chalakovtsi i balgarskata knizhovnost prez Vazrazhdaneto. – Istoricheski pregled, kn. 5–6, 2015, 133–143.

Levkova-Muchinova 2015a. Levkova-Muchinova, M. Po patekite na beglika (iz stopanskite praktiki na Chalakovia rod). – V: Prouchvania po stopanska istoria i istoria na sotsialno-ikonomiceskata sfera v Yugozapadna Bulgaria. Sbornik s materiali ot seminar, proveden na 14 oktombri 2015 g. v UTs „Bachinovo“ na YuZU „Neofit Rilski“. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski“, 2015, 216–229.

Levkova-Muchinova 2015b. Levkova-Muchinova, M. Prinosat na roda Chalakovtsi za razvitieto na meditsinata v Osmanskata imperia i sledosvobozhdenska Bulgaria prez vtorata polovina na XIX vek. – V: Bulgaria v evropeyskata kultura, nauka, obrazovanie, religia. Chast 2. Materiali ot chetvartata natsionalna konferentsia po arheologia, istoria i kulturen turizam „Patuvane kam Bulgaria“ (Shumen, 14–16 may 2014 g.). Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 2015, 86–95.

Levkova-Muchinova 2017. Levkova-Muchinova, M. Formirane na balgarski stopanski elit prez Vazrazhdaneto (po primera na Chalakovia rod). – V: Izvestia na Instituta za istoricheski izsledvania. Tom XXXIV. Rolyata na elite v protsesite na konsolidiraneto na natsiite i na natsionalnoto stroitelstvo. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2017, 226–245.

Levkova-Muchinova 2018. Levkova-Muchinova, M. Daritelskata traditsia i vazrozhdenskata knizhnina. – V: Pismenost, knizhovnitsi, knigi: Balgarskata sleda v kulturnata istoria na Evropa. Materiali ot Petata natsionalna konferentsia po istoria, arheologia i kulturen turizam „Patuvane kam Bulgaria“ – Shumen, 26–28.04.2016 g. Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 2018, 288–294.

Lyberatos 2020. Lyberatos, A. Vazrozhdenskiyat Plovdiv: transformatsia, hegemonia, natsionalizam. IK „Gutenberg“, 2020.

Mircheva 2000. Mircheva, K. Chalakovi. – V: Koy koy e sred balgarite XV-XIX v. Sofia, 2000, 290–296.

Muchinov 2009. Muchinov, V. Demografsko razvitie na Plovdivskia sandzhak prez XIX vek (do 1878 g.). Disertatsia. Sofia, 2009.

Muchinov 2013. Muchinov, V. Migratsiona politika na Osmanskata imperia v balgarskite zemi prez XIX vek (do 1878 g.). Sofia, 2013.

Muchinov, Levkova-Muchinova 2013. Muchinov, V., M. Levkova-Muchinova. Demografska harakteristika na edin balgarski vazrozhdenski rod (odat Chalakovtsi prez vtorata polovina na XVIII i prez XIX vek). – V: Semeystvo i solidarnost mezhdu pokoleniyata. Nauchna konferentsia (Sofia, 17–18 oktombri 2012 g.). Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2013, 27–34.

Nikolova 2004. Nikolova, N. Bilingvizmat v balgarskite zemi prez XV–XIX vek. Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 2004.

Pakalın 1954. Pakalın, M. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Istanbul, 1954. C. III.

Sabev 2019. Sabev, O. Za vliyanieto na osmanskata kantselarska praktika varhu balgarskata dokumentatsia ot XIX vek. – V: Balgarskiyat XIX vek. Novi arhivi i prochiti. Sofia, 2019, 111–152.

Salim, Yuseinova 2018. Salim, M., F. Yuseinova. Za patuvaniyata po osmanskite zemi i razreshitelnoto „myurur tezkiresi“ – V: Po patya na Evlia Chelebi. Materiali ot Nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie, posvetena na 25-godishninata ot sazdavaneto na spetsialnostta „Turska filologia“ v Shumenskia universitet „Episkop Konstantin Preslavski“ (3-4 noemvri 2017, Shumen). Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 2018, 229–242.

Shaw, Shaw 1977. Shaw, St., E. K. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. V. II. Reform, Revolution and Republic: The Rise of the Modern Turkey, 1808-1975. Cambridge, 1977.

Shishmanov 1926. Shishmanov, I. Novi studii iz oblastta na Balgarskoto Vazrazhdane. I. V. E. Aprilov. Neofit Rilski. Neofit Bozveli. – Sbornik na BAN. Kn. XXI. Klon Istoriko-filologichen i filosofsko-obshtestven. Sofia, 1926, 498–523.

Shopov 1919. Shopov, At. D-r Stoyan Chomakov. Zhivot, deynost i arhiva. – V: Sbornik na BAN. Kn. XII. Klon istoriko-filologichen i filosofsko-obshtestven. 8. Sofia, 1919. Ch. II. Dokumenti iz arhivata na d-r St. Chomakov, 75–633.

Stambolski 1972. Stambolski, H. Avtobiografia. Dnevniitsi. Spomeni. 1852–1879. Otkasi. Sofia, 1972.

Staynova, Velkov 1969. Staynova, M., A. Velkov. Turski dokumenti za stopanskata deynost na Chalakovtsi. – Izvestia na NBKM. T. IX (XV). Sofia, 1969, 149–169.

Stefanov 1978. Stefanov, S. Pisma na d-r Stoyan Chomakov do Veleshkia mitropolit Damaskin. – Istoricheski pregled, 1978, kn. 6, 117–123.

Stoyanov 1950–1951. Stoyanov, M. Chalakovtsi (Kam istoriyata na edin chorbadzhiyski rod). – Istoricheski pregled, 1950–1951, №. 3, 313–329.

Strezova 2019. Strezova, A. Balgarskite diplomati v Tsarigrad: prosopografia (1887–1918). – V: Imperii i impersko

nasledstvo na Balkanite. Sbornik v chest na 70-godishninata na prof. Lyudmil Spasov. T. II. Novo vreme i savremie. Plovdiv, 2019, 171–183.

Todev 2003. Todev, I. D-r Stoyan Chomakov (1819–1893). Zhivot, delo, potomtsi. T. 2. Dokumenti. Sofia, 2003.

Vasileva, Terziyska, Tileva 1992. Vasileva, V., L. Terziyska, V. Tileva. Nepublikovani pisma na d-r Stoyan Chomakov do balgarskata obshtina v Plovdiv i do Georgi Stoyanov Chalakov (1861–1862). – Izvestia na darzhavnite arhivi, kn. 63, 1992, 287–326.

Yaneva 2003. Yaneva, S. Stopanski praktiki prez Vazrazhdaneto – targovskiyat tefter na h. Hristo Rachkov, opit za mikroanaliz. – Istoricheski pregled, 2003, kn. 3–4, 30–67.

Yaneva 2004. Yaneva, S. Fiskalni praktiki i otkupuvane na danatsi v Tarnovsko prez 40-te – 50-te godini na XIX vek (iz tefterite na hadzhi Mincho hadzhi Tsachev). – Istoricheski pregled, 2004, kn. 5–6, 166–178.

Yaneva 2011. Yaneva, S. Balgari – otkupvachi na danatsi vav fiskalnata sistema na Osmanskata imperia. Kam istoriyata na balgarskia delovi i sotsialen elit prez XIX v. Sofia, NBU, 2011.

ОСМАНСКИЯТ ПРАВНО-РЕЛИГИОЗЕН ДОКУМЕНТ ФЕТВА

доц. д-р Мийрям САЛИМ
Шуменски университет "Епископ Константин Преславски"
e-mail: m.salim@shu.bg

The ottoman legal and theological document called *fetva*

Assoc. Prof. Miyryam Salim, PhD

Summary: It is a well-known fact that the Bulgarian specialists of Ottoman studies have long focused their attention on the Ottoman archives as an important source of information. Many Ottoman documents possess specific structural characteristics, distinctive features and formulas, which strongly depend on their type. The complete features of a certain document can only be revealed, if it is studied in the context of the institution that has created it. Along with the various types of documents issued by the administrative authorities of the Ottoman Empire, of special interest are the so-called *fetvas* (fatwas) – the special opinions of the Sheikh al-Islam and the mufti institution on various theological or legal issues.

This article aims to reveal the basic structural and linguistic features of the *fetvas* issued by the Sheikh al-Islam and the muftis in the Ottoman Empire and kept at the Ottoman archives, in an attempt to trace their development over the centuries.

Keywords: Ottoman Empire, fetva, Sheikh al-Islam, mufti

В продължение на векове османските канцеларски служби на столичните и провинциалните органи оставят изобилно документално наследство. Разнообразните документи, подготвени и аргументирани от нуждите на ежедневната административна практика, са били обект на засилен научен интерес от множество специалисти от различни области. Известно е, че българската османистика отдавна насочва вниманието си към османските архивни материали като важни източници и до днешни дни постига

значителни успехи. За проучването, изследването и работата върху османските документи са нужни достатъчно добре подготвени кадри със знания по история и филология, османска дипломатика и палеография и др. Пред изследователите стоят още много практически задачи по разкриване съдържанието на архивните и ръкописни сбирки от периода на съществуването на Османската империя, които се намират както на територията на днешна Турция, така и в редица архиви и библиотеки извън нея.

Много от османотурските документи според вида си се характеризират с определени структурни особености, отличителни елементи и формули. Проучването на един документ в непосредствена връзка с институцията, която го е създала, дава възможност да се достигне до неговата най-пълна характеристика. Наред с различните по вид документи, изготвени от административно-управленската система на империята, интерес представлява и издаването от шейхюлислама и мюфтийската институция писмено становище по теологичен или правен въпрос – *фетва*. Фетвите представляват много важен и съществен извор за изучаването на епохата на Османската държава, вътрешната и външната и политика, за взаимоотношенията на етнорелигиозните общности, както и за лингвистично-стилистичните проучвания.

Както всеки документ, фетвата се характеризира с определени структурни, палеографски и езикови особености. Настоящата статия има за цел да представи документа, издаван от шейхюлислама и мюфтиите, и на базата на архивни документи, образци на фетви, да разкрие в основни линии особеностите му в структурно и лингвистично отношение. Наличието на все още голям брой непроучени османски документи, които се съхраняват в различни архиви, само по себе си показва нуждата от все повече изследователи за изясняване на много страни от

областта на културата и историята, лингвистиката, социологията, палеографията и др. Тази разработка би била полезна за начинаещи или занимаващи се с проучване и изследване на османски документи както и за всички интересувани се от османското документално наследство. Запознаването, макар и накратко, с характера и строежа на този вид документ, ще допринесе за улесняване на работата с тях, за тяхното разчитане и правилно разбиране.

Проучването се основава на |Сборник от образци на фетви на известни шейхюлислами и мюфтии (*Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları*), съхранявани в Османския архив при главна дирекция „Държавни архиви“ при Министерския съвет на Република Турция в Истанбул³⁰. Публикуваните факсимилета на документите предлагат възможност за наблюдение и изследване на този вид документи, издадени през вековете. Архивният материал е публикуван в чест на 100 годишнината от издаването на „Илмие Салнамеси“ от Ебулула Мардин през 1916 г. и дава възможност за извеждането на някои общи положения относно същността и структурата на документа *фетва*, както и проследяването му до началото на миналия век. Изданието съдържа хронологично подредени 203 фетви, от които 185 са издадени от шейхюлислами, а 18 са на провинциални мюфтии от периода XVI в. - началото на XX век. Най-старата във формата на документ фетва в архива, датира от 1601-1603 г. и е изготвена от Ходжасадеддинзаде Мехмед Есад Ефенди. Сборникът включва и документ, който по форма не носи особености на фетва, но е регистриран в архива и е подписан от видния шейхюлислам Ебу-Сууд Ефенди от времето на султан Сюлейман Кануни (Законодателя) (Обр. 1). Той е известен с издадените

³⁰ *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 139, İstanbul, 2015.

многобройни фетви, ползващи се с голям авторитет. Сред образците в Сборника виждаме и фетва на мюфтията на Видин.

Наред с основния източник в статията се използват и публикации на известни турски и български изследователи, съдържащи информация по проблематиката.

Кратка история на документа *фетва*

Фетва означава отговор или становище по зададен теологичен или правен казус, базиращ се на източници на ислямското право. Думата *фетва* е производна на арабската *fetâ*, която означава „храбър, млад, як, юначен младеж“, но придобива значение на „конкретен отговор, който разкрива присъдата на дадено събитие и решение на трудна ситуация“ (IA, 486). Като термин *фетва* означава „религиозно съдебно решение или тълкуване на даден казус от шейхюлисляма или мюфтия, основаващо се на източници на ислямското право (ATBR 2009). В Османската държава шейхюлислямът като длъжност и институция има първостепенно значение в механизма на мюсюлманската власт. Тя е важна интегрална част от нейния обществено-политически строй, съществен и траен компонент на политическо-правната теократична система.³¹

³¹ Шейхюлислямът е „глава на улемата, шеф на правосъдния апарат, съставен от кадии и мюфтии, а същевременно и шеф на органите на мюсюлманското просветно дело – мюдерисите“ (Nedkov 1966: 79-81). Институцията заема второ място след великото везирство по политическите въпроси, а по религиозните въпроси – първо място, разбира се, след султана, който обединява в своята личност както политическата, така и религиозната власт. Като сложна, комплексна и единна институция тя изпълнява много важни религиозни и нерелигиозни социални функции в сферата на политиката, правото, морала, културата през цялата история на османското общество. Подчинената на нея мюфтийска организация обхваща както столицата

Фетвата е продукт на тълкуването на мюсюлманското право от авторитетна религиозна фигура. В Османската империя периодът XV-XVIII в. се характеризира с едновременното функциониране и взаимодействие на две правни системи – шериатът и светският закон (канунът). Важно е да се отбележи, че решението на шейхюлислама се основава не само на принципите на мюсюлманското право, но и на постановленията на султаните.

Мюсюлманските богослови свързват шейхюлислама и мюфтийската институция изключително с ислямското учение за религиозната, правна, политическа, държавна и морална система. Но това е компетенция за даване на фетви

на Османската държава, така също и всички нейни провинциални владения.

В Османската империя изпълняващият длъжността шейхюлислам винаги е избран с качества на учен, мъдър, много често той е с дарба на творец, композитор, историк, юрист. Шейхюлисламът винаги е първи в протокола. В законника (Кануннаме) на султан Мехмед II (*Kanunname-i Al-i Osman* или т.нар. *Fatih Kanunnamesi*) от втората половина на XV век, позицията на шейхюлислама в османската държава се определя като владетел на улемата (учените, богословите и юристите) и даже учител на султана (Akgunduz 1990: 318). Качествата на шейхюлислама се съдържат и в елкаба (обръщението) към него, приет в законника: *„Най-дълбокомъдър между улемата, най-достоеен между благочестивите, извор на добродетел и сигурно знание, приемник на знанията на пророците и небесните пратеници, тълкувател на трудните положения в религията, установител на религиозните задължения, разкриващ белезите на тънкостите, решаващ трудностите на действителността, шейх на исляма и мюсюлманите, мюфтия на верните, ненуждаещ се от възхвала и описание* (Nedkov 1966: 131).

(мнения) по проблемите на личния и обществения живот, на светските и духовните сфери.

Някои учени отнасят практиката на издаването на фетви още във времето на пророка Мохамед и първите четири арабски халифи. Това е едно много разширено разбиране на шериатското тълкуване, което не взема предвид етапите на формиране и развитие на мюсюлманската религия като цялостна система. Известно е, че в периода на възникването и утвърждаването на ислямската религия постепенно се получава низпосланието и се комплектува и канонизира текстът на Корана. А издирването, събирането, фиксирането и подбирането на преданията за Мохаммед продължава чак до X в. Ибн Халдун привежда едно предание, приписано на Мохаммед, в което се казва: *„Тези между нас, които са най-дръзки да дават юридически консултации (фетва), са също онези, които по-бързо ще отидат в ада.”* (по Tatarlı 2011: 12-16). От тази информация може да се заключи, че практиката на издаване на фетви е съществувала още по времето на Мохаммед. В такъв случай издаването на доктринални мнения трябва да е наследена стара традиция от времето на обичайното право. Фетви са издавани от богослови и кадии в Абасидския халифат. В известното съчинение „Книга за управлението” на Низаму’л-Мулк е запазен текст на оригинална фетва, достигнала до наше време (Tatarlı 2011: 12-16).

През първите периоди на исляма тези, които искат да научат отговор на някакъв въпрос го задават устно и съответно получават устно отговор. След IX в. фетвата започва да се дава в писмена форма и някои традиции се формират успоредно с институализацията на властта (IA 1995).

Функциите и формите на многостранна дейност на шейхьюсламството и на мюфтийската организация най-добре

разкриват нейната същност, място, роля и назначение в религиозно-политическата система на Османската държава. Дълго време работата на мюфтиите се разглежда и свързва почти изключително с издаването на фетви. Лексемата *Мюфти* етимологически произхожда от думата *фетва*, *мюфтия* е следователно специалист по шериата и мюсюлманското право (фъкъх), който издава фетви. В това именно се състои главно службата на мюфтията в Османската държава, поставен по ранг на най-високото място след великия везир и назначаван от самия султан. Чрез фетви на мюфтията султанът и неговото правителство се стремят да придадат законен вид на всички свои действия (Nedkov 1966: 79).

Структура и основни елементи на документа фетва

По структура фетвата се състои от две части: въпрос – *mesele* и отговор – *cevab*. Първата част има описателен характер. Тя започва със заглавие и посочване на въпросите и обстоятелствата, които се оформят от служителя *емин* на фетвахането по писменото или устно заявление на молителя, като се записват върху специална хартия, обикновено на шрифта на арабското писмо *talik* и неговите разновидности. Частта с *mesele* може да съдържа един или повече въпроси. Във втората част се предписва едно или друго становище и заключение. Двете части са отделени една от друга чрез хоризонтална черта, която представлява удължение на буквата б (ب) от думата *cevab* – отговор. (Вж. *Приложения*)

Първата част започва с религиозен призив *dua* или *miinacat*, за които се употребяват специални формули, съставени от два или повече римуващи се стиха или

знамения от Корана. В образците от Сборника най-често употребявани формули са:

- *Allahü'l-Hadi* (Бог е верният водач.);
Aleyhi i'timadi (В него е моето доверие.)³²;
- *Allahümme ya veliyye'l-ismeti ve't-tevfik nes'elüke'l-hidayete ila seva'i't-tarik* (Господи мой, който даряваш успех, направи ни богати и ни води по верния път.);
- *Allahümme Malike yevmi'd-din* (Господи мой, цар на страшния ден.);
- *Minhü't-tevfik* (От Него (от Господа) е ръководството.);
- *Hüve'l Hadi* (Той (Господ) е водачът.);

Преминаването от религиозния призив към самия въпрос се осъществява чрез формулата:

- *Bu mesele beyanında e'imme-i Hanefiyyeden cevab ne vechiledir ki* (Какъв е отговорът на Ханефитските имами при обяснението на този случай.).

Във всяка една от фетвите в Сборника се вижда, че думата *mesele* (مسئله) от формулата е удължена и заема голяма част от реда (Вж. *Приложения*).

На следващия ред започва самият правен въпрос, за който е отправено искане за отговор. Лицата във фетвите са представени с фиктивни или абстрактни имена: за мъжете най-често се използват имената Зейд (хикс), Амр (игрек), Бекир, Бешир и др., а за жените – Хинд, Зайнеб, Хатидже, Раба, Мерйем и др. Известно е също, че в някои фетви са използвани имена като Никола за християни, а имена като Михал, Янко, Мария, Матрука и Иля за евреи. По

³² Всички изображения и примери са взети от сборника с фетви „Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları“ – източник на настоящата публикация.

изключение някои високопоставени лица (като везири и др.) във фетвите се посочват с техните истински имена, но ако те не са пряко замесени в упоменатия казус (Uzuncharshili 1988: 201).

Въпросът завършва с изискване за отговор, който се изразява чрез някой от вариантите на формулата със значение „Благоволете да се искажете“:

- *Beyan buyurula*
- *Beyan buyurulup müsab oluna;*
- *Beyan buyurulup me'cur ola*

Пример:

„*Emr-i mücerredi ikrah olmayan Zeyd, Amr'a Bekir'i darb eyle deyu emr edib Amr dahi Bekir'i darb ve bir kolunu cerh etmekle ba'de'l-ber Bekir'in ol kolu bi'l külliye amel-mande olsa Bekir kolunun diyetini Amr'dan taleb etmeyib Zeyd'e mücerred emr etmekle sen ver deyü cebre kadir olur mu(,) beyan buyurula*“ (Фетва на Ибрахим Бей Ефенди, XVIII в., Обр. 4)

Превод: Ако Зейд нареди на Амр да пребие и счупи ръката на Бекир и Амр го направи и осакати Бекир, правилно ли е той да поиска Зейд да му плати обезщетение[?] благоволете да се искажете (!)

Втората част на фетвата започва с думата *el-cevab*. Преди да се даде отговора отново се възхвалява всевишния със следните формули:

- *El-ilmü inda'llah* (Знанието е у него.);
- *Allahü Teala a'lem; Allahü a'lem* (Аллах е всезнаещ.);
- *Allahü Teala a'lem bi's-sevab* (Аллах знае кое е правилно.);

Следва отговорът, който се изразява най-често с утвържденията:

Olur (може, бива)

Olmaz (не може, не бива)

Caizdir (допустимо е)

Caiz değildir (не е допустимо)

Meşrudur (законно е)

Meşru değildir (не е законно).

В разглеждания от нас Сборник отговорът във фетвите обикновено се изразява с *olur* (може, бива) или *olmaz* (не може, не бива).

Пример:

El-cevab: Allah-u a'lem

Olmaz

(Фетва на Ибрахим Бей Ефенди, XVIII в., Обр. 4)

В зависимост от смисъла на въпросите тези отговори понякога могат да бъдат дълги и обяснителни с посочване на известна аргументация, съображения и причини за даденото становище (Обр. 6).

След отговора издателят на фетвата полага подписа или печата си (от XVIII в. при някои са налични печати, вж. Обр. 4.), който е съпроводен с формула със следното съдържание (Обр. 5):

- *Ketebehü el fakir... ufiye anh.* (Това написа бедният ... Нека му бъде простено.);
- *Ketebehü'l-hakir ... ufiye anh.* (Това написа нищожният ... Нека му бъде простено.);

Оригиналните фетви, изготвени писмено от османските шейхюлислями, които са запазени до наши дни, са написани на правоъгълни, дълги и като цяло дебели хартии, напомнящи формата на ферман на султана. Фетва с молител частно лице най-често е с размери 9-10,5 см ширина и 19-22,5 см дължина. Някои документи са по-широки (12-16 см) или по-къси (15-17 см), изготвяни са и по-дълги (25-31 см). В много фетви е оставено празно поле (1,5-3 см) отдясно (Heud 1995: 291).

На гърба на много фетви в горния ляв ъгъл е изписано името, местожителството или професията на

лицето (молителя), което отправя въпрос. От тези записи се установява, че всички поданици имат право да искат фетва, без разлика в етническата и религиозната им принадлежност (Пак там, с. 291).

Език и стил на фетвата

Едно от най-важните неща като информация, която носи един документ е езикът и различните средства, използвани за представяне на неговото съдържание. Както при останалите документи и при фетвата се забелязват особености при предаването, изразяването и изписването на текста. Езикът на османските турци се е развивал главно под арабско и персийско влияние, което в лексикално и граматическо отношение е толкова силно, че в резултат се е получава смесицата от три езика - османотурският език. В езика на фетвите, издадени в периода XVI - началото на XX в., както във всички останали османски документи, се усеща арабското и персийското влияние. Според Шукриева и Федаил, които разглеждат турската правна терминология от различни аспекти, фетвите са едни от източниците, които лежат в основата на формирането на турския юридически език. За развитието на правния език в историческото му развитие оказват влияние Коранът (Свещената книга на мюсюлманите), който е стожер на религиозното право, Сунната (хадис-и шерифи – изказвания и практики на пророка Мохамед), Иджма (мнение на най-компетентните познавачи на шериятските норми), Къяс (съждения по аналогия) и фетвите (Shukrieva, Fedail 2014: 34).

Между издателя на фетвата и молителя има писмена или устна комуникация и за да се осъществи това съобщение е необходимо двете страни да обърнат внимание и се съобразят с някои принципи, един от които е езикът и стилът, които използват. Езикът на фетвата трябва да е ясен

и разбираем, достъпен до всяка част в обществото, за да може да се разбере изявлението, съобщението, което открито се тълкува. Отговорът не трябва да съдържа неразбираеми за молителя елементи или термини. По същия начин въпросът трябва да бъде отправен на разбираем език с ясно откроен проблем, за който се иска отговор. Поради това някои мюфтии са наложили условие въпросът на фетвата да бъде написан от образовани лица, а от XVI в. започват да функционира учреждение за подготовка на материали за съставяне на фетви - *фетвахане*.

В текстовете на фетвите от Сборника присъства немалко арабска и персийска лексика и граматически конструкции, но се чувства и турският елемент, с което стилът изглежда сравнително лек. Текстът, включващ въпроса независимо от големината си, е оформен в едно изречение. Отделните съждения от текста обикновено са свързани със съчинителна и подчинителна връзка, изразена с условни и деепричастни форми на глагола, а изречението завършва с глаголно или именно сказуемо.

Пример:

„Zeyd'in ecir-i hasları olan Amr ve Bekir bir hususta Zeyd'in lehinde şehadet eyleseler şehadetleri şer'an makbule olur mu, beyan buyurulup müsab olalar.

Olmaz., (Фетва на Зекериязаде Яхя Ефенди, XVII в., Обр.3)

Превод: (Ако Амр и Бекир са работещи при Зейд, могат ли да бъдат свидетели на негова страна по определен въпрос[?] Не може[!])

От направения преглед на образците, публикувани в Сборника, се достига до извода, че фетвата като правно-религиозен документ, продукт на тълкуването от авторитетни фигури на мюфтийската институция в периода на съществуването на Османската държава, безспорно е ценен исторически източник. Документите, поместени в

Сборника, най-често изразяват мнение по имотно владение (земя или друг недвижим имот), финансов въпрос, семейни и религиозни проблеми и са издадени от известни шейхюлислами и мюфтии в империята. Именно за целите на практическото използване от кадиите фетвите са събирани в сборници.

Както всеки документ, фетвата се характеризира с определени структурни, палеографски и езикови особености. В четиривековната си история фетвата, с много малко промени, запазва структурата и стила си. Различията се регистрират в употребата на някои клиширани изрази, подписи и печати.

Поместените в Сборника документи биха могли да бъдат предмет на по-задълбочено лингвистично изследване, което би хвърлило светлина върху развитието на книжовния език във времето.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Akgunduz 1990. Akgunduz, A. Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. I, İstanbul 1990.

Eliachik 2012. Eliachik, Muhittin. Osmanlıda Manzun Fetvalar ve Edebi Değerleri. In: Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, p.41-56.

Heyd 1995. Heyd, Uriel. Osmanlı'da Fetva Muessesesinin Bazı Tezahurleri, (Cheviren: Fethi Gedikli), Hukuk Araştırmaları Dergisi, C: 9, S: 1-3.

Nedkov 1966. Nedkov, B. Osmanoturska diplomatika. Sofya, 1966.

Tatarli 2011. Tatarli, İ. İnstitutsiyata Sheyhu'l-islam v Osmanskata imperiya. – Godishnik na Visshiya islamski institut. Sofya, 2011, s. 5-58.

Uzuncharshili 1988. Uzuncharshili, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti İlmiye Teshkilatı, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

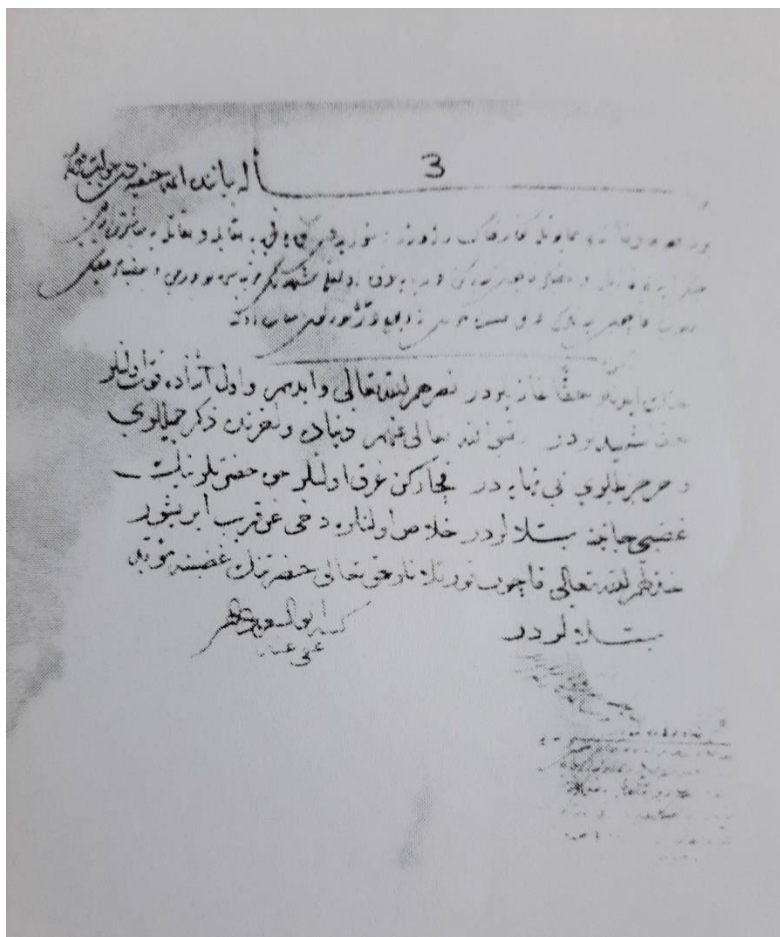
Shukrieva, Fedail 2014. Shukrieva, M., Fedail, S. Turska pravna terminologiya. – Vremeto na Balkanite: Ezik, istoriya, pamet. Uİ “Episkop Konstantin Preslavski”, Shumen, 2014, s. 32-53.

Справочна литература

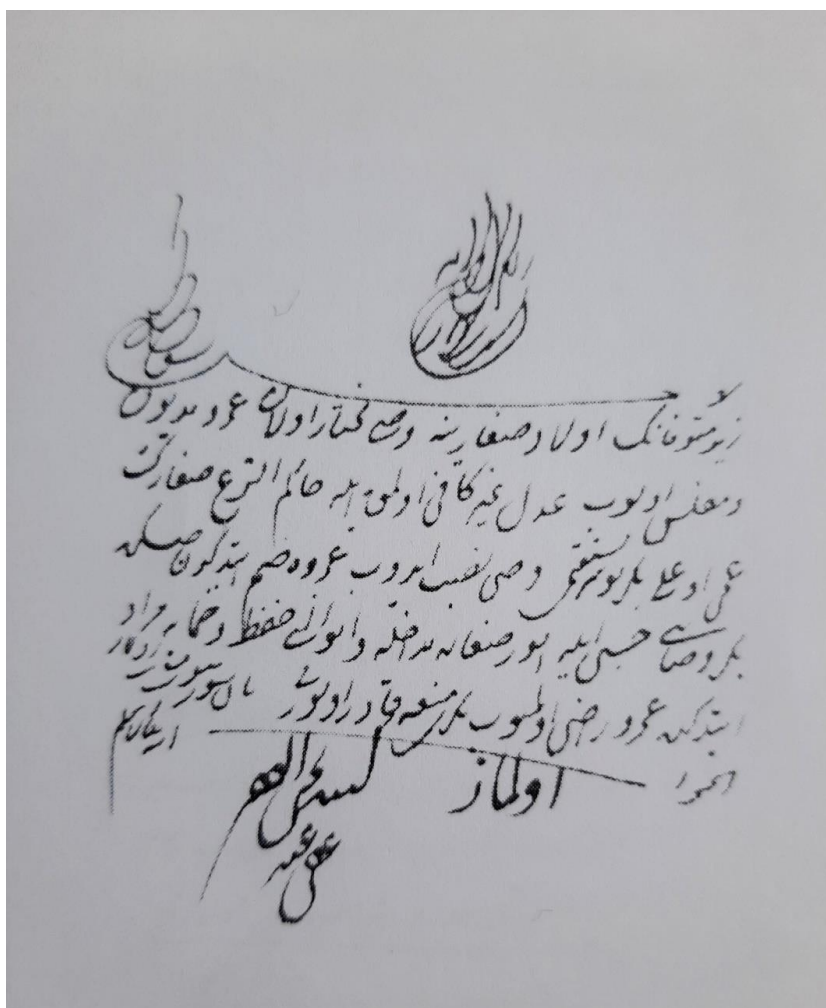
ATBR 2009: Akademichen tursko-balgarski rechnik. Sastavitel: İ. Dobrev, Sofya, 2009.

İA 1995: Atar, F. *Fetva*. TDV İslam Ansiklopedisi. 1995, Cilt 12, s. 486 – 496;
<https://islamansiklopedisi.org.tr/fetva> (12.06.2020)

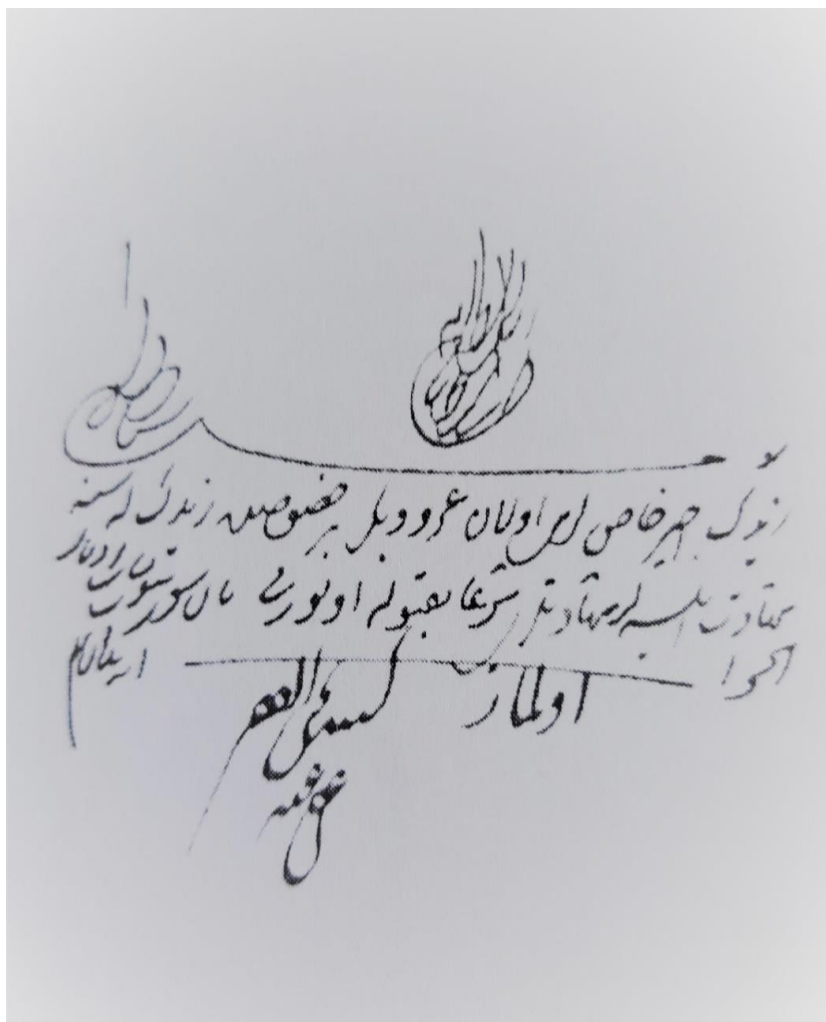
Приложения

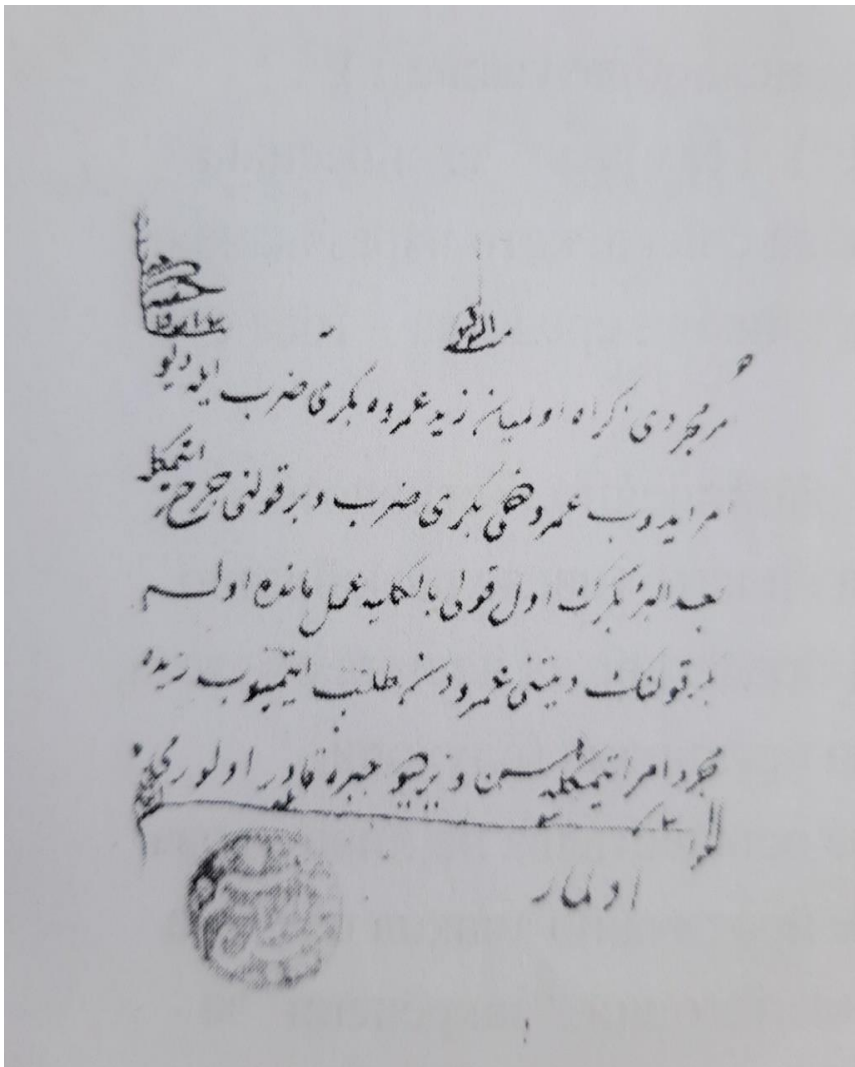
Обр. 1. Документ, подписан от шейхюлислам Ебу-Сууд Ефенди от времето на султан Сюлейман Кануни (XVI в.)

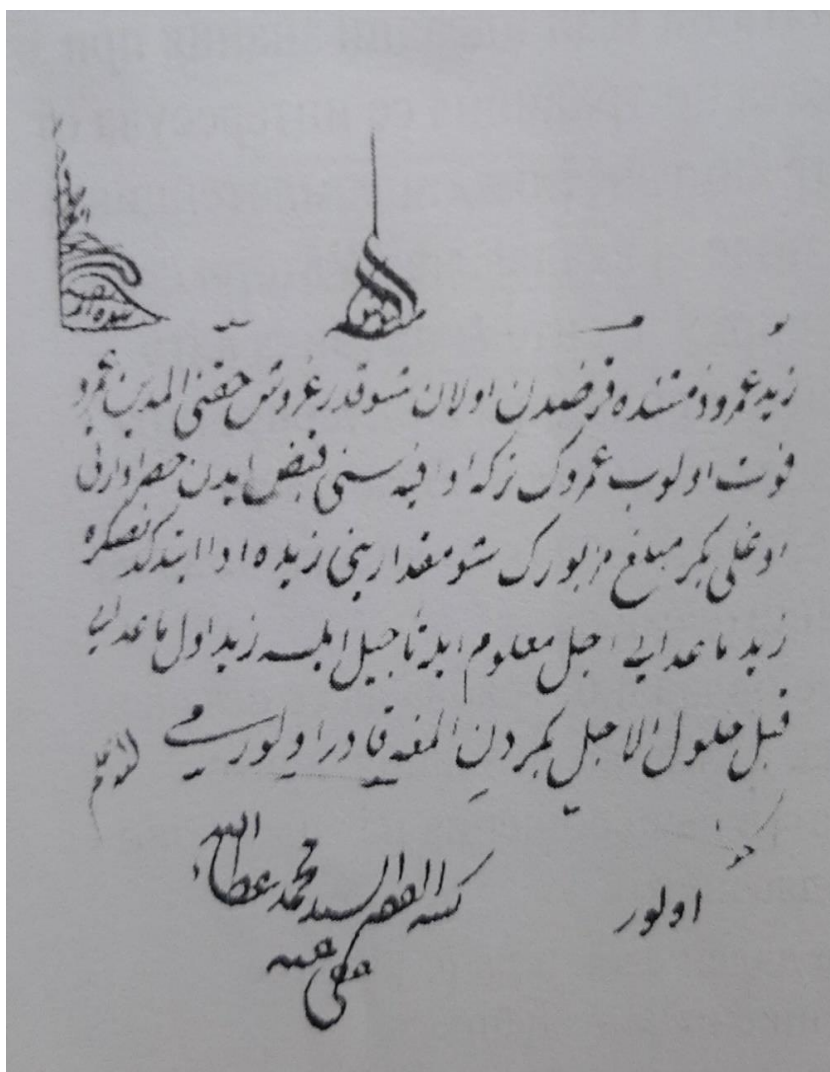
Обр.2. Фетва на Зекериязде Яхя Ефенди (XVII в.)

Обр.3. Фетва на Зекериязаде Яхя Ефенди (XVII в.)

Обр.4. Фетва на Ибрахим Бей Ефенди, (XVIII в.)

Обр. 5. Фетва на Шерифзаде Мехмед Атауллах Ефенди (XIX в.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

زيد وصبي اوله ابني سفيرا بن منزل لري خرابه مشرف اولوب
 وصل فرخندوقا ايتا سكه منزل مزبورى نهن شلده عروج سب
 ايتد قار اولور
 بعد اولور

العلم
 محمد
 محمد
 محمد
 محمد
 محمد

لا يجوز للموصى ان يبيع العقار الا بشرط اعادة
 ان يرغب الا ان في ثمنها نصف قيمتها او يكتفي
 الصغير ثمنها النصفه او يكون مع الميت دن لا وقاله
 ثمنه ويكون في الترتيب وصية وصلة يحتاج في تنفيذها
 الى ثمن العقار او يكون بيع العقار خيرا للميتيم بان
 كان خرابها مؤتمنا زبورقا غلاتها اوله ان العقار
 حاله تادار ابريد ان ينقص ويبيع الى الحرب
 قاضيها

Обр 6. Фетва на Мустафа Хамди, Мюфтия на Видин

**HEMIOCYOLMANSKITE IMENA V NYUFUS
DEFTERITE NA KAZA ESKI DJUMA OT SREDATA
NA XIX BEK
(фонетична и палеографска характеристика)**

Алджан МУСТАФА
Шуменски университет „Епископ Константин
Преславски“
alcan_djafer@abv.bg

**The non-muslim names in the *nüfus defteri* of the *kaza*
Eski Dzhuma from the middle of the 19-th century
(*phonetic and paleographic characteristics*)**

Aldzhan Mustafa

Summary: The most important sources about the onomastic researches in the period after the ottoman conquest to 20-th century are the extant registries. In this article we use *nüfus defteri* of the Eski Dzhumaya's *kaza* (nowadays city of Targovishte) from the middle of the 19-th century, which are stored in the archive of Istanbul in Turkey. These type of registries represent a list of the male non-muslim population in the Ottoman empire, who pays head tax – *dzhizie*. There are no known deep researches about the name system of the non-muslim people of the Targovishte region in the period of the Ottoman empire.

The purpose of this research is to describe the particularities of the non-muslim names which are registered in the Ottoman registries of the middle of the 19-th century. The analysis is directed to detection of the main phonetic particularities which are registered while reflecting names written in Arabic and highlighting the most important paleographic features of the names in the registry.

Keywords: names, Eski Dzhumaya, Targovishte, *nüfus defteri*

Разнообразните промени в живота на народа в една или друга историческа епоха намират отражение и в състава на личните имена. Върху имената имат влияние различни езикови и извънезикови фактори. Личните имена образуват

своя отделна отворена система, в която през различни години и епохи се променят или появяват нови, съществуват или отпадат едни или други. Изследването на личните наименования в исторически план дава възможност за осветляването им от различни страни. В тази насока, за да се установят особеностите, е необходимо да се използват всички възможни извори и източници. Най-важните извори за именната система на немюсюлманското население в България в периода след османското завоевание до ХХ в. са запазените османски регистри. До днешно време в страната ни са правени известни проучвания на личните имена на християнското население по региони или селища, позовавайки се на сведения на описи в официални документи на османотурски език. Най-сериозните изследвания са съпроводени от показалци на личните и географски наименования, които от своя страна предоставят обилен материал за българската топонимия и ономастика и доказват значимостта на тези извори в това отношение (Kenderova 2013: 493).

Наличието на немюсюлмански имена в регистрите не е случайно, като се има предвид етническият състав на Османската империя в исторически план.

Възможността за ползване на документи от архивите в Република Турция, позволява да се правят различни проучвания и анализи, които хвърлят светлина както върху българската история, така и върху областта на културологията, социологията, лингвистиката и др.

Настоящата статия разглежда *нюфус дефтери* на каза Ески Джума (дн. гр. Търговище) от средата на ХІХ в. (1256/1840 г., 1259/1843 г. и 1263/1847 г.). Османската канцеларска практика употребява широко дефтерите (регистри), които, според характера на службата, в която се водят, са предназначени или да обслужват нейните органи,

или да регистрират дейността ѝ (Nedkov 1966: 168)³³. Нюфус дефтерите са регистри на мъжкото немохамеданско население в Османската империя, което плаща поголовен данък. След така наречения класически период османските управници извършват различни проучвания за имуществено състояние и преброяване на населението, за да установят финансовите и военни нужди на държавата и да определят икономическото ниво на населението, както и броя на тези, които са подходящи за военна служба. Повечето изследователи приемат за начало на преброяванията на населението в Османската империя регистрацията от 1831 г. В рамките на предприетите от султан Махмуд II реформи и особено след премахването на Еничарския корпус, възниква остра необходимост от установяване на съществуващия човешки военен потенциал в Османската империя и източниците на приходи в хазната, най-вече данъка джизие, заплащан от поданиците немюсюлмани (Shivarov 2017: 165-169).

Сведенията за отделните административни единици и селища, на които се базират обобщените резултати от преброяванията, се намират в *нюфус дефтерите* (*nüfus defterleri*), които по същество представляват именни списъци на мъжкото население, с отбелязани възраст и отличителни белези. Дефтерът за немюсюлманите често отбелязва и категорията данък *джизие* (ниска, средна или висока). Днес в архивите са запазени хиляди регистри за събрания данък *джизие*, както и регистри на раята, които се отнасят за цял вилает или санджак, за отделни градове и по-малки селища. Дефтерите без съмнение представляват извънредно богати на стопански и икономически данни исторически извори. Те превъзхождат единичните

³³ Думата „дефтер“ е гръцка по произход, а в турския е преминала от арабски чрез персийския език. Дефтер означава регистър, служебна книга (касова книга, инвентарна книга и др.), дневник и пр. (Nedkov 1966: 168); Нюфус – население; Нюфус дефтери – регистър на населението.

документи по количество на съдържащите се в тях сведения и информация. Наред с това дефтерите са ценен източник и за езика, палеографията, ономастиката и топонимията.

Върху именната система на немюсюлманското население на Ескиджумайския (Търговищкия) регион за периода на Османската империя не са известни проучвания. Първите сведения за населението се срещат в нюфус дефтера от 1256/1840 г., който продължава да се води до 1258/1842 г. В него е отразено цялото мъжко население на каза Ески Джума, от глави на домакинства с техните синове, до починали през годините и новородени от 1256/1840 до 1258/1842 г. Новодошлите в махалите на града и селото са записани под кой номер е регистрацията им. Също така за изселилите се в други региони е отбелязано в кое населено място ще пребивава лицето и в кой номер се премества (BCA.NFS.d.06439).

Нюфус дефтерът от 1259/1843 г. също съдържа опис на цялото немюсюлманско мъжко население на казата с начисления му поголовен данък *джизие*. Разликата с предходния регистър се състои в това, че в него не са отбелязани починалите, новородените и преместилите се на друго място и адрес. Отделна глава разглежда новодошлите с техните длъжности, години и дължимият данък *джизие*. (BCA.NFS.d.06440_2). Следващият нюфус дефтер – източник за немюсюлманското население в каза Ески Джума, е от 1263/1847 г. В него е регистрирано пълнолетното мъжко население от единадесетгодишна възраст, от когато почва да му се зачислява данък *джизие*, до възрастта, в която е способен да го плаща.

Целта на настоящото изследване е да бъдат открити особеностите на немюсюлманските имена, вписани в османски регистри от средата на XIX в., с оглед на фонетичните и палеографските им характеристики. Изложението представя основните фонетични особености, които се регистрират при отразяването на личните имена с

арабско писмо и по-важните палеографски особености на имената в регистъра.

Както вече отбелязахме, изследването се позовава на регистри на жителите на каза Ески Джума *нюфус дефтер* от 1256/1840 г., 1259/1843 г. и 1263/1847 г., съхранявани в Истанбулския османски архив към Генерална дирекция на държавните архиви в Турция под номера NFS.d.06439, NFS.d.06440 и NFS.d.06442. Регистрите обхващат следните села на каза Ески Джума: махала Варош в гр. Ески Джума, с. Върдън (дн с. Вардун), с. Сератидже (дн. с. Стража), с. Ашк (дн. с. Певец), с. Далгач (дн. с. Дългач), с. Елван (дн. с. Алваново) и с. Яваш (дн. Васил Левски).

Нюфус дефтерите обхващат немюсюлманското мъжко население от деца до старци. Описът се извършва на базата на домакинства (хане). Домакинствата и членовете се номерират. Данните за всяко лице се подреждат в отделни „гнезда“ (Вж. *Приложения*). Вписаните в регистъра всички имена са мъжки лични, повечето от които се използват в честота от населението на Ески Джума. Няма записани женски имена.

Фонетична характеристика на немюсюлманските имена в регистъра

Фонетичните различия между два езика се проявяват най-добре в условията на езиков контакт. Известно е, че историческите условия налагат тесни контакти между българския и турския език. Когато става въпрос за писмено регистриране на някои чужди елементи, изписани на арабица, разглеждането на лексикалните елементи откъм фонетичната им страна е от голямо значение. Имената, различни от арабски, персийски и тюркски произход, в османските документи показват някои особености или промени при графичното им отразяване. Фонетичните промени, забелязани в османските документи, може да се дължат на различни причини – неправилен запис, затруднения при

изговора на името или названието, или поради невнимание на писаря. Конкретно за изследваните регистри можем да предположим, че отразяването на имена на немюсюлмански жители от османския регистратор зависи от произнасянето на името от съответното лице, от слуховото възприемане на регистратора и от възможностите на графичната система (в случая на арабско-персийската азбука). Предполагаме също, че непознаването на именната система на описаното население кара османския писар да бъде много внимателен и да отрази коректно звуковете в много имена, които чува, с което допринася за правилното им разчитане. Така стои въпросът и с описите на имената на немюсюлманското население в регистрите за каза Ески Джума.

При работа с османските дефтери се натъкваме на случаи на изписване на немюсюлмански имена, в които се наблюдава известно отклонение от правилата за писане на арабица и предимно графичното отразяване на определени звукове. Докато арабските и персийските заемки в османския език запазват своята писмена форма, при писменото отразяване на други чуждоезикови лексикални елементи, се наблюдават известни отклонения от правописа, което показва непригодността на арабската азбука да предава всички звукове при изписването на немюсюлманските имена.

Арабската азбука, възприета от неарабски народи, не винаги е могла да предаде всички звукове на чуждия език. Възприемайки 28-те букви на арабската азбука, османските турци я допълват с още 3, взети от персийския вариант на арабицата. Това дава основание османотурската азбука да се определи като арабско-персийска. Но въпреки многовековната употреба на арабско-персийската писмена система, може да се каже, че тя не е могла да удовлетвори изцяло потребностите на турския език. Арабската азбука е предназначена за звуковата система на арабския език и

трансформирането ѝ в турския език без никакви промени става причина за появата на значителни несъответствия между езика и писмото. Съвършенството на една азбука за определен език се изразява в пълното съответствие на буквените и знаци със звуковата система на дадения език, тъй като писмото или писмеността се използва за писмено предаване на устни изказвания. Ако една писмена система не задоволява изцяло нуждите на говоримия език, то в този език възникват сериозни правописни проблеми (Salim 2006: 428).

Тук само ще си позволим да дадем пример с вокалната система. Звуковата система на турския език гласните заемат важно място. Гласните звукове на турския са осем, които се класифицират според три признака и затова всяка гласна има по три характерни особености (тя е твърда или мека, широка или тясна, закръглена или незакръглена). Кратките гласни в сричките в арабският език при писане не се отразяват, изписват се само съгласните и дългите гласни. Затова в арабската писмена система има само три букви за предаване на гласните звукове, от които само *elif* (ا = а) категорично носи качествата на гласен звук. Другите две букви *vav* (و = в) и *ye* (ي = у) по своята същност изразяват съгласни. Непригодността намира отражение както при специфични трансформации, основаващи се на правилата на турската звукова система, така и при отразяването на чужда лексика в езика. Това се свързва с изпускането на гласни в арабската графична система, което дава отражение в османотурския и създава затруднения при разчитане на гласните според вокалната хармония.

Трудностите при писменото отразяване на неарабските и неперсийските лексеми, произтичащи от особеностите на арабското писмо и непригодността му да предава всички звукове на турския, а така също и на

българския език, намират отражение и при изписването на някои лични имена в регистрите от XIX в.

Анализът на констатираните в регистрите промени на имената според основните фонетични закони в турския език, позволява да се изведат следните особености:

1. Повечето немюсюлмански имена в регистъра са изписани коректно, без промяна във фонетичния си състав и отговарят на турското сричкообразуване при четене: Васил, Костадин, Добри, Марин, Йордан, Никола, Руси, Янчо. Тези имена са познати и често употребявани в антропонимията на Търговищкия регион и не се забелязват промени във фонетично отношение при изписването им, а това предполага тяхното произношение и звуков състав случайно да съответства на изискванията на закона за хармонията на гласните в турския език – звуковете в състава на една дума да се уподобяват на гласните от първата сричка по признаците палаталност и лабиалност.

2. Според един от фонетичните закони на турския език, не се допуска струпване на съгласни в началото на думата. Османските регистри представят някои имена, при които е налице струпване на съгласни, което се отстранява с добавяне на звук (протеза и епентеза) в началото на думата и между съгласните. По този начин сричките в името се увеличават и това води до по-лесното му произношение в турския език:

- Дефтерите в които е налице добавяне на буква *елиф* (¹) за предаване на протетичната гласна „и“ в началото на имената **Истано**, **Ислаф**, **Ислафчо**, **Истани**, **Истайчо**, **Излади**, **Ислави**, **Истефан**, **Истамат**. Тук при някои имена, ако се има предвид хармонията на гласните по твърдост-мекост в турския език, буквата *елиф* позволява четене и на гласна „б“ в началото: **И/Ъстано**, **И/Ъстанчо**, **И/Ъстани**, **И/Ъзлади**, **И/Ъстамат**, **И/Ъслаф**. Твърде вероятно е в

местните говори някои лични имена да се произнасят с „и“, други – с „ъ“;

- Имена, в началото на които е изписано буквосъчетанието *elif* и *vav* (و) за отразяване на протетична закръглена гласна „у“: Устоян, Устойко, Устойчо, Устойо;

- За избягване на струпването на съгласни в началото на думата е добавена буква *ie* (ع) = и, ъ или *vav* (و) = у: Дърачо, Дъраган, Дърагни, Дурми, Дуруми. При името Драчо се наблюдава колебание при добавянето на гласната в първа сричка.

Тук е необходимо да отбележим, че в регистрите добавянето на звук между две съгласни не е характерно за всички имена с две съгласни в началото. При изписването на имена като Братойчо, Злати, Влад, Прихо, Христо, Кръстьо, Трихо, Дрони се вижда, че се запазват двете съгласни една до друга в началото. За тази особеност в едно свое изследване Х. Йенисой изразява мнение, според което запазването на съгласните и по-лесното им произношение в началото на думите се дължи на сонорните съгласни. Констатациите на изследователката се базират на употребата на български лични имена в османски документи, в които се вижда, че комбинацията беззвучна и сонорна съгласна не изисква добавяне на гласна (Yenisoy 1998: 22-23).

3. По отношение на графичните съответствия на българските звукове с арабските при имената се регистрират няколко особености, една от които е означаването на гласните. Прави впечатление изписването на буква *ie* (ع) за означаване на незакръглена гласна „и“ в края на някои имена като Николи, Тодри, Бони/ю, Коли, които в българския език се произнасят с широка или закръглена гласна в края.

4. Друга особеност представлява колебанието при отразяването на гласната „и“ в първа сричка. При някои имена гласната е предадена с буква *йе* (۽), при други графично не е отразена: Димитри, Николчо.

5. По същия начин се наблюдава колебание и при изписването на гласната „е“ в първа сричка, която невинаги графично се отразява при писане: Пенчо, Пеню, Петри.

6. Фонетичното звучене на характерния за българския език звук „ц“ в имената е предадено с възможностите, които предлага арабската графична система. В българския език „ц“ е самостоятелна фонема, която на арабица не се предава точно. Регистраторът носител на турския език е възприел този звук, но при писане го е предал с буквите „ч“, „тс“, и „с“: Цако-Чако, Куцари – Кутсари, Куцар – Кутсар, Люцкан – Лускан, Цони – Сони.

7. Въпреки, че включените в османската азбука персийски букви „пе“ (پ), „же“ (ج) и „чим“ (چ) улесняват предаването на българските звукове (Панайот, Петко, Жечо, Янчо, Ричо, Герчо, Минчо, Велчо, Вълчан,), по силата на писмената традиция правописната норма съхранява звучните съгласни при изписването на някои имена, като например при името Филиб/Филуб с изписаната в края буква „б“, а името би трябвало да се възприеме с беззвучната „п“ на български език. Името Жельо в регистъра се среща изписано с „дж“ (ج) Джелю вместо използване на персийската „же“ (ج).

8. При имена като Гено/ю, Мано, Пано/ю, Мито, Мидо, Бахно/ю, Пено Вело/ю, Недо/ю, Надо/ю, Кало и др. палаталността на съгласните не е специално отбелязана. Склонни сме да четем твърдия вариант на закръглената гласна, която е отразена с буквата вав (و) в края на думата.

Непригодността на арабицата за предаване точно на звуковата система на турския език, от тук и на българските

думи, става причина за проява на известно творчество, предпочитание на писаря да предаде звуковия състав на някои имена.

Както се вижда, като графична основа на арабския език, макар и обогатена с три персийски букви, арабицата не може да представи адекватно нито турските гласни, нито част от съгласните. Това създава предпоставка за затруднения при изписване и прочита както на турските имена, така и за коректно предаване на такива от чужд произход.

На фона на всичко това следва да отбележим, че въпреки стремежа за графично предаване на немюсюлманските имена така, както се произнасят в говоримия език, според турските звукови закономерности, са неизбежни и затрудненията при изписването на имената, които основно се свързват с недостатъците на арабско-персийската азбука при писане и звуковите закономерности на турския език при произношение.

Палеографски особености

Документите, появили се в резултат на дейността на османските институции и учреждения, както и различните епиграфски надписи от времето на съществуването на Османската държава са изготвени на арабско писмо (Nedkov 1966: 92, Salim 2013: 265).

Всяка една писмена система преминава в своята еволюция през различни етапи на развитие. Един и същ писмен знак може в течение на времето да претърпи такива метаморфози, че в крайна сметка съвсем да се отдалечи в начертанието си от своя първообраз. Ето защо, за разчитане и правилно разбиране на старите текстове са необходими не само добро познаване на езика и неговия развой, но също практическа ерудиция и теоретична осведоменост за

особеностите на вече отмерелите степени в историята на дадено писмо (Stoyanov 2011: 45-69).

При изследване на османските ръкописни източници разглеждането на палеографската страна на писменото им съдържание е от голямо значение по отношение на историята на писмото, установяването на видоизменението и разпространението му в един или няколко езици.

Турският език е официален в османската империя, а писмото – арабско, което турците възприемат заедно с ислямската религия от арабите (след X в.). От арабското писмо се развиват различни писмени стилове като самостоятелни видове, всеки един от които се характеризира с определени особености.

Османските документи в зависимост от времето на изготвянето им, както и от тяхното предназначение, са изписани на различни шрифтове като *дивани*, *талик*, *несих*, *рика* и *сиякат*.

Палеографският анализ на описа в изследваните нюфус дефтери на каза Ески Джума показва основните особености на арабския шрифт *рика* – бързописно писмо, породено на турска почва и употребявано до въвеждането на латиницата. На *рика* са изготвяни всякакви вид документи във всички служби на администрацията, в частната и официалната кореспонденция. При изписването на имената в регистъра се вижда, че написаното е добре подредено, буквите са плътни и коректно са свързани една с друга. Обикновено името започва по-високо от реда, даже над предходната дума. Същевременно се забелязва смесването на елементи от други шрифтове. На някои места *рика* се смесва се с други писма като *сюлюс*, *дивани* и *несих*. Прави впечатление, че при някои имена отделни срички са изписани една над друга, както при писмото *сюлюс*. Пример, в регистъра от 1256 г., буквата *йе* (ﻱ) в края на

думата *оглу* е много удължена и върху нея е изписана следващата дума (Вж. Приложения).

Еднаквата дебелина на повечето букви и заоблените им форми показва характерни особености на писмото *несих*.

Буквите *син* (س) и *шин* (ش) в описите са изписани без зъбци, като прави линии. Буквата *йе* (ی) в края на думата е изписана удължена с опашка нагоре. Буквата *кяф* (ك) е изписана с къса отвесна част и дълга напречна линия над нея.

Нун (ن) в края на думата обикновено е изписана над реда във формата на издължена чертичка или дъгичка, извита надолу. Точката на буквата е поставена над чертичката. При някои имена буквата завършва като дъгичката, която се затваря отгоре с колелце – особеност на писмото *дивани*.

Хе (ه) в крайна позиция, когато се свързва с предходната буква, е във формата на една извивка надолу.

Вижда се, че в дефтерите не липсват диакритични точки, те са изписани коректно. В регистъра от 1259 г. писмото *рика* е най-добре изразено и носи своите особености. При описа е използвано само черно мастило (Вж. Приложения). За разлика от другите два регистъра при поставяне на диакритичните точки в този дефтер се наблюдава отразяване на двете точки като хоризонтална чертичка, а трите са събрани в ъгълче. Имената в нюфус дефтерите не са вокализирани с огласовки (знаци за вокализация).

Направеният анализ върху регистрите на немюсюлманското население на каза Ески Джума от средата на XIX в. много лични имена в писмения османски език запазват своя звуков състав с оглед на употребата им в

българския език, а някои са под влияние на турски фонетични закони и правила на изписване. Промени обикновено се наблюдават в имена с натрупване на няколко съгласни, които се отстраняват с добавяне на определени гласни звукове.

Може да се обобщи, че османските документи и регистри са ценни източници, които предоставят богат фактологичен материал и предлагат възможност за изследване на имената и техните особености през османския период. Немюсюлманските имена, отразени в нюфус дефтерите представляват важен ресурс за историческото развитие на турския и българския език.

Използвана литература

Yenisoy 1998. Yenisoy, H. Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri. Türkçede ve Oteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

Kenderova 2013. Kenderova, St. Osmanskite arhivi (XV-XX vek) i znachenieto im za balgarskata onomastika. – Sastoyanie I problem na balkarskata onomastika, tom 13, br. 1, statiya 33, UI „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“, Veliko Tarnovo, 2013; <http://journals.uni-vt.bg/onom/bul/vol13/iss1/> (10.06.2020)

Nedkov 1966. Nedkov, B. Osmanoturska diplomatika. Sofya, 1966.

Salim 2006. Salim, M. Fonetichni i paleografski osobenosti na nastavkite za obrazuvane na imena v turskiya ezik prez XIX–XX vek. – Sbornik materialy ot mejdunarodna nauchna konferentsia “Mejduetnicheski kontakti. Interkulturna komunikatsia İztok-Zapad”, Shumen , 2006, s. 52-61.

Salim 2013. Salim, M. Arabskoto pismo v nadpisite na epigrafskite pametnitsi v Balgariya. – Episkop-Konstantinovi cheteniya, tom 19 “Pamet i spomen”, Shumen, 2013, s. 265-

277; http://shu.bg/sites/default/files/harakteristiki/fhn/EK_19a.pdf
(18.07.2020)

Stoyanov 2011. Stoyanov, V. Paleografiyata v sistemata na humanitarnite nauki. – *Īstoricheski pregled*, 42, 1986, № 2, 52-60, *Valeristica Polyhistorica*, т. 2, 2011, с. 45-69; <http://www.valeristica.ihist.bas.bg/texts/paleography.html>
(20.07.2020)

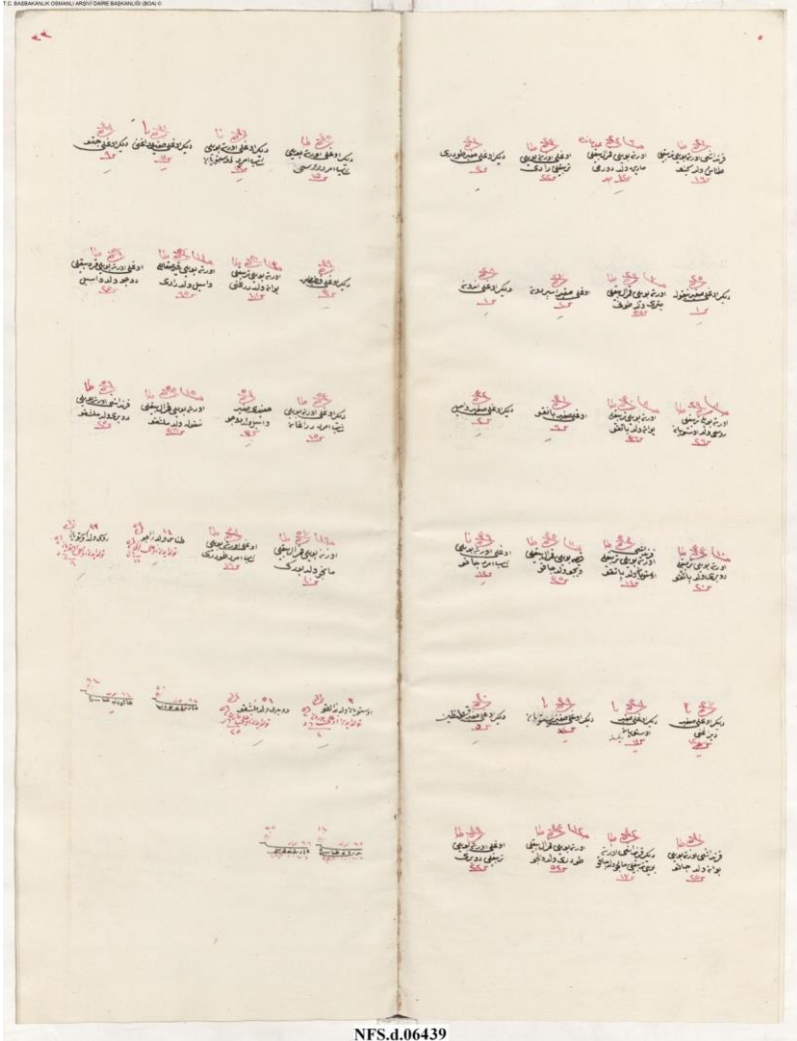
Shivarov 2017. Shivarov, S. Osmanski iztochnitsi na statisticheski dannii za maloaziyskite balgari. – *Obshtestvo, pamet, obrazovanie (Īstoriya i obshtestveni naglasi)*, Sofya, 2017, s.. 161-170.

Архивни източници

BCA.NFS.d.06439: Nüfus Defteri: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, NFS.d.06439

BCA.NFS.d.06442: Nüfus Defteri: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, NFS.d.06442

Приложения

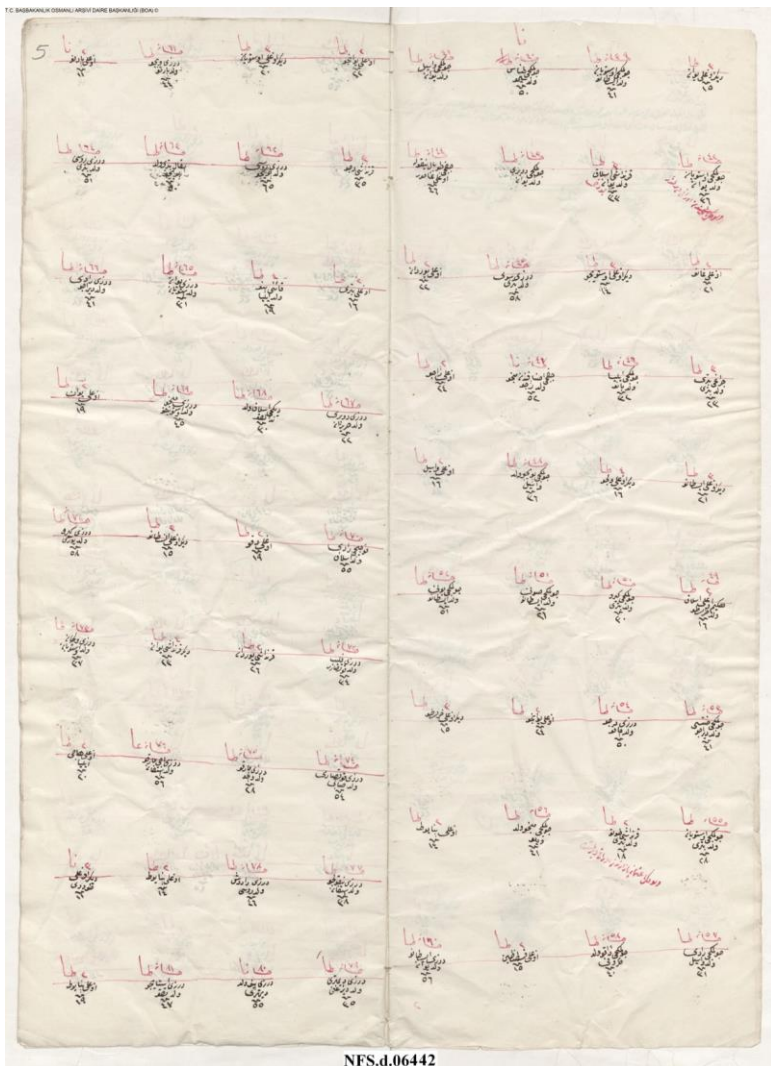

Обр. 1. Нюфус дефтер от 1256/1840 г. (стр. 33)

NFS.d.06442

Обр 3. Нюфис дефтер от 1263/1847 г.

NFS.d.06442

Обр 4. Нюфус дефтер от 1263/1847 г.

TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI DERGİSİNDE HALK HEKİMLİĞİ İZLERİ

Doç. Dr. Nevriye ÇUFADAR
Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi
n.chufadar@shu.bg

Traces of folk medicine in the Studies in Turkish Folklore journal

Assoc.Prof. Nevrie Chufadar, PhD

Abstract: Information received through religion, magic, reason and experience is at the basis of folk medicine. Folk medicine and folk remedies are a part of Turkish folklore that has not been given enough attention. As in every part of folklore, so as folk medicine has helped to enlighten some of the scientific facts about modern medicine.

In addition to modern medicine are the practice of folk medicine, which may be called alternative medicine. Treatment methods are used in which some plants, their roots, leaves and natural substances are converted into medicines. Folk remedies are empirical applications that have survived to this day after long trials, and it is seen that they are used even today by a large mass of people with rational methods.

This study discusses definitions of traditional medicine and traditional disease practices. The purpose of the study is to classify plant elements against diseases from some of the issues available in the journal Turkish Folklore Studies (1949-1980) and to research these plant elements in the folklore texts.

Key words: Folklore, Turkish Folklore journal, Traditional Medicine, Folk Medicines, Plants

“Bizim her birimiz, insanın yer yüzündeki bütün geçmişi kadar yaşlı doğarız; dünya ancak ölülerin biriktirmiş olduğu kuvvetler ve enerjiler aracılığı ile vardır; her insan varlığı, insanlık ağacının bir yaprağından başka bir şey değildir. Onu besleyen kökler halk gelenekleridir.”

P. Saintyves

1. GİRİŞ

Din, büyü, akıl ve tecrübeler yoluyla elde edilen bilgiler Halk hekimliğinin temelini oluşturur. Halk hekimliği ve halk ilaçları üzerinde az durulan Halk bilim dallarından biridir. Her dalda olduğu gibi, halk hekimliği de halk bilgilerini derleyerek, günümüz modern tıbbı (tıp bilimi) için bazı bilimsel gerçeklerin aydınlanmasına yardımcı olmuştur.

Çağdaş tıbbın yanında alternatif³⁴ tıp diye adlandırabileceğimiz halk hekimliği uygulamaları sürdürülmektedir. Bir takım bitki ve köklerin, yaprakların, doğal maddelerin ilaç haline getirildiği tedavi usullerine başvurulur. Halk ilaçları, uzun tecrübeler sonunda günümüze kadar gelmiş ampirik uygulamalar olup, rasyonel yöntemlerle, bugün de geniş bir halk kitlesi tarafından, çağdaş tıp tedavilerinin yanında destekleyici olarak hastanın rahatlaması, bağışıklık sisteminin güçlenmesi, psikolojisinin düzelmesi gibi amaçlarla kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmamızın amacı, Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesindeki Türk dili ve Edebiyatı Bölümünün kütüphane arşivinde korunan *Türk Folklor Araştırmaları* dergisini mevcut sayılarını (1966-1979) tarayıp halk hekimliği izlerini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda halk hekimliğinin bir Halk bilim dalı olduğunu göstermek, tanıtmak ve dergide yayımlanan yazılarda hastalıklara karşı geleneksel uygulama yöntemlerini göstermeye çalışılacaktır.

Dergide yer alan bilgiler, insanların daha sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri, onları bilgilendirmek için bu tür kısa, ama değerli çalışmaların unutulmaması ve gelecek nesillere mesajlar vermektedir. *Türk Folklor Araştırmaları* dergisindeki

³⁴ Tedavi yaptığı ileri sürülen, ancak bu etkileri bilimsel metotlarla kanıtlanamayan geleneksel veya güncel tıbbi uygulamalara verilen isimdir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Alternatif_t%C4%B1p

metinler taranarak, yazılarda yer alan şifalı maddesel, bitkisel ve hayvansal unsurları hastalıklara göre nitelik bakımından tasnif denemesi yapılmaktır.

Çalışmamız, genç araştırmacıları ve üniversite öğrencilerimizi Halk bilim (Folklor) metinlerinde halk hekimliği izlerini araştırmaya ve incelemeye yönelteceği ve teşvik edeceğini inanmaktayız.

2. İNCELEME

2.1. Folklor (Halk bilim) İle İlgili Genel Bilgiler

Konumuzun derinliklerine dalmadan önce, Folklor (Halk bilim) kavramını ve Folklorun bir bölümü olan halk hekimliği kavramını kısaca özetlemek gerekir.

Folklor, İngilizce bir terim olup folk (halk, halk tabakası) ve lore (bilgi, bilim) sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur.

Folklor (Halk bilim), bir bilime ad olarak ilk kez İngiliz bilginlerinden William John Thoms tarafından kullanılmıştır. Londra'da yayımlanan Atheneum adlı dergisinin 22 Ağustos 1846 tarihli sayısında, Thoms'un bir yazısı yayınlanmıştır. Thoms, bu yazısında halk kültürü ürünlerinin derlenmesini istemekte ve bu ürünlere "Folklor"³⁵ adının konmasını teklif etmektedir.

Londra'da, 1878 yılında *Folklore Society* adlı dernek kurulunca Folklor sözcüğü yeni bir bilim dalının adı olarak, bütün dünyaya yayılmıştır. Folklorun (Halk bilim) halk bilgilerini araştırıp inceleyen, derleyen ve kendine özgü yöntemlerle değerlendiren bir bilim dalı olduğu kabul edilmiştir.

³⁵ W. J. Toms Folklor'u Halk Atikiyatı yerine önermiştir (Atikiyat, Eski Eserler bilimi, arkeoloji olarak ele alınmıştır). Folklor terimi kullanılmadan önce de Halkbilimi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır ve çeşitli adlar önerilmiştir.

Türkiye’deki ilk halk bilim araştırmaları Türkiye sınırları dışında başlamıştır. Macar İgnas Kunos 1887 yılından itibaren Rumeli ve Anadolu’dan Türk Halk Edebiyatıyla ilgili ilk Halk bilim ürünlerini derleyip yayınlamaya başlar.

Türkiye’de bilimsel Halk bilim çalışmalarının başlangıcı 23 Temmuz 1913 tarihi sayılmaktadır. Bu, Halk bilim eyleminin aynı tarihte başladığı anlamını taşımaz. 1900 yılında Nev-Sali Afiyet-Salname-i Tıbbi adlı sağlık yıllığında Raks adıyla yayımlanan yazı bunlardan en eski olanıdır ama Halk bilim çalışmalarının başlangıç tarihi olarak benimsenen bu üç yazı üzerinde durulmaktadır: Rıza Tevfik’in “*Raks Hakkında*”, Ziya Gökalp’in “*Halk Medeniyeti*” ve Fuat Köprülü’nün “*Folklor*” başlıklı yazıları.

Türkçede, Folklor teriminin karşılığı Halk bilimidir. Türkiye’de 1913 yılından sonra *folklor* sözcüğüne karşılık olarak bilginler tarafından Halkıyyat (halkiyat), Halkbilgisi, Budunbilgisi³⁶ deyimleri önerilmiş, fakat başarısız olmuştur. Folklor terimi benimsenmiş ve bütün Şehir ve köylere yayılmış. XIX yüzyılın sonlarında ise halk bilimciler (M. Őakir Ülkütaşır, H. Zübeyr Koşayı, Kemal Akça, Enver Behnan Őapolyo, P. Nail Boratav, Orhan Aydın Acıpayamlı, Sedat Veyis Örnek, Halük Özalgan) Halk bilim terimini benimsemeye başlamıştır.³⁷

Halk bilimin konusu halka ait olan her Őeydir: Folklor bilimi halkın anonim görgü, bilgi, gelenek ve her türlü sosyal kuruluşlarını inceler. İnsan ve doğa ile ilgili ve bugünkü Akademik Kültürlerin ve Bilimlerin tabakalarını oluşturan tüm

³⁶ Aralarında dil, kültür ve töre birliği bulunan, soy ve boy yönünden de birbirine bağlı insan topluluğu (TS 1988:225)

³⁷ Bunun nedeni çoğu kez yanlış anlamda kullanmak (folklor dendiği zaman genellikle Halk dansları akla gelmekte, halbuki folklorun alanı çok geniştir. Halkla ilişkili olan tüm konuları alanına alan bilim dalıdır), yanlış söylenmekte ve yazmakta (Folklor sözcüğü resmi makamlarda, halkın ağzında: folkor, folklar, foklör v.s. olmuştur) (Evlıyaoğlu; Baykurt 1988:48).

maddi ve manevi kültür ürünleri Halk bilimin konuları içinde ele alınmaktadır. Oyle ise bu bilim dalı üzerinde çalışmalar insanlığa ne kazandıracaktır, temel amacı nedir? Bunun tek bir cevabı vardır diye yazmakta halk bilimciler: ”...insanların binlerce yıldan beri biriktirip getirdiği ve onların yaşantılarını sürdüren ve bugün de halk tabakaları arasında yaşayan bilgileri araştırmak, inceleyip değerlendirdikten sonra bölgesel kültürlerden ulusal kültürlere öğeler aktarmak suretiyle onları kuvvetlendirmek ve dolayısıyla insanlık kültürüne katkıda bulunmaktadır” (Evliyaoğlu; Baykurt 1988:25).

Bu hazinenin önemli bir bölümünü de halk hekimliği ve halk ilaçları oluşturmaktadır.

2.2. Halk Hekimliği

Halk, farklı sebeplerden dolayı doktora gidemeyince, hastalıklarının çaresini halk hekimliğinde aramaya başlamıştır.

Hastalık tarihi insanlık tarihi kadar eskidir ve hiç şüphesiz insan on binlerce yıldır yakalandığı hastalıklarla mücadele etme çabası içerisinde. Bu mücadelenin ürünü ya da sonucu olarak değerlendirebileceğimiz modern tıp, varlığını insanlığın binlerce yıllık bilgi birikimine borçludur (URL, Doğan, 2011: 120).

Halk hekimliği üzerinde en az durulan Halk bilim dallarından biridir. Bu Halk bilim dalına ilgi gösteren çok olmayan bilimci sayılabilir: A. Süleyh Ünver, Osman Şevki Uludağ, Osman Bayatlı, Orhan Haydar Bayat, Mustafa Salman ve birkaç halk bilimci (Ali Acıpayamlı, P. Nail Borata vb.) eserlerinde bu konuya dolaylı olarak yer vermiş bulunmaktadır (Evliyaoğlu; Baykurt 1988:208; URL Doğan 2011).

Halk hekimliği, uluslar arası yazınlarda “*folk medicine*” olarak bilinirken, Türkçe yazınlarda “*geleneksel tıp*” ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bilim adamları farklı tanımlarla “halk hekimliği” terimini açıklamış ve incelemiştir. Bunlardan birkaçını ele alarak, konuya anlam katacak kanaatindeyiz.

Halk hekimliği; hastalıklar ve sağlık hakkındaki inanç, tutum ve davranışlar şeklinde tanımlanabildiği gibi, toplumların inanç, gelenek ve değer sistemleri ile ilgili tıbbi uygulamalar olarak, bazı antropologlar tarafından “*ev tedavisi*” olarak ifade edilmektedir (Türkdoğan, O., 1991).

Hastalıklardan korunma, hastalıkların iyileştirilmesinde geçmişte ve sık tekrar eden olaylar ve bunların sonucunda kazanılan tecrübeler, dinsel büyüsel yorumlamalar ve bunların birikimli olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaları, halk hekimliğinin doğmasına ve süregelmesine neden olmuştur (Konak 1982: 85-96; Üçer 1989: 253-266).

Halk hekimliğinde hastalık deyimi, insanın sağlık durumundaki bozuklukların yanı sıra, kısırlıktan nazar değmesi gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve cin, peri gibi gerçek dışı varlıkların neden olabilecekleri türlü sakatlıklara kadar pek çok kavramı kapsamaktadır, hastalıklarını tanımlama veya sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü (Boratav, P. N., 1984, 1994:122; Asil, E., 1989: 33-38), tıp tarihindeki uygulamaların günümüzdeki kalıtlarıdır (Büken 2003:46).

Halkın kendi kendini tedavi etme yöntemleri (Oğuz 1996, Büken 2003’ten), hastalıklar ve sağlık hakkındaki inanç, tutum ve davranışlardır (Şar 2005’ten). Nesiller boyu devam eden ve toplumun geleneklerinden kaynaklanan, modern tıp ile tam olarak açıklanamayan tedaviler (Becerra 1995, Ersin 2004’ten), batıl inanç olarak adlandırılan şeylerin “önemsiz/ikincil bir türü (Hufford 2007:73; URL (URL,Doğan, 2011: 121) gibi birçok farklı tanımlardan halk hekimliği ile ilgili farklı görüşler ve bakış açısı olduğu görölmektedir.

Bazı araştırmacılar geçmişteki bütün tıbbî uygulamaları da halk hekimliği olarak değerlendirmektedir, “*İslâm tıp ve eczacılığında, yani halk hekimliğinde hastalıkların tedavisinden ve tedavide kullanılan ilaçlardan bahseden Cabir b. Havyan, Ebubekir Zekeriya Razi, Ebu Reyhan Birûni, İbn Cülcül, İbn*

Zühr, İbn Rüşd, İbn Baytar gibi bilim adamları bu alanda pek çok eser vermişlerdir” (Şar 1989:226).

Konuyla ilgili bu bakış açısını gösteren bir örnek de Osmanlı arşivinde bulunan *sıtma giderici, mide ağrısı kesici, göğüs söktürücü ve yumuşatıcı* için bazı reçete örneklerini halk hekimliği ürünü olarak kabul eden Erdemir (Erdemir 1989:139) ve Doğan (URL Doğan, 2011: 121) çalışmıştır.

Bazı tanımlarda batıl inançlara ve dinsel uygulamalara dayalı uygulamaların halk hekimliğinin kullandığı sağaltım yöntemlerinden olduğu vurgulanmaktadır (Acıpayamlı 1989, Asil 1989, Hufford 2007, Şar 1989), fakat Halk hekimliği uygulamalarının hepsine batıl inanç diyerek reddeylemek de doğru değildir. Halk hekimliği uygulamalarının bazıları alternatif ve moder tıpta olumlu sonuçlar veren tedavi yöntemleri olduğu unutulmamalıdır. Günümüz modern tıptan faydalanan hastalar hala halk hekimliği yöntemlerinden de tedavilerini desteklemektedir.

Saintyves (Emile Nourry), Folklor El Kitabın'da *“Folklorcu, esaslı hasadını ilk tahsilden başka birşey yapmamış olan ve bütün bilgisi ananeden gelen çiftçi veya şehirli gibi sosyal sınıflarda yapmalı”* (Saintyves: 1951) diye yazmıştır. Biz de bu görüşe dayanarak *Türk Folklor Araştırmaları* dergisinde tam bu sınıflardan toplanan halk hekimliği yazılarını incelemeye aldık.

Saintyves, *“Anane yolu ile gelen yalnız manevi kültür değildir, aynı zamanda maddi kültür ve kaynaktır, ikisi birbirine bağlıdır”* diye de yazmıştır (Saintyves: 1951). Bu çalışmamızda maddi tedavi yollarını araştırarak halk fikrinden çıkmış olanları ve anane yolu ile gelmiş halk ilaçlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Türk Folklor Araştırmaları dergisinde, Halk hekimliği araştırmaları, bitkisel, hayvansal, madensel ilaçlarla tedavi, kan alma, dağlama gibi yöntemler ve uygulamalar dışında, halk bilimciler büyüsel/dinsel ve inanış uygulamalarını da araştırıp

derlemişlerdir. Dinsel uygulamaları bir başka çalışmamızda yer verilecektir.

2.3. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Hakkında

Türk Folklor Araştırmaları dergisi, 1949-1980 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan aylık folklor ve etnografya dergisidir. Türkiye'nin en uzun süreli yayımlanan dergiler arasındadır ve 366 sayısı mevcuttur. Birinci sayısı Ağustos 1949 tarihinde yayımlanan derginin kuruculuğunu ve 1979 yılına kadar genel yayın yönetmenliğini yapan halk bilimci İhsan Hınçerdir.

Halk bilimci, şair, folklor araştırmacısı, Türkiye'deki folklor çalışmalarının öncülerinden olan İhsan Hınçer, önceleri yazdığı kahramanlık şiirleriyle (*Türklük Bir Yanardağdır* (1936), *Türk İsterse* (1937), *İstiklâlimin Menkıbesi* (1937), *İnkılâp Türküleri* (1942) ve *Çoban Kızı* (1946) romanı ile tanınmıştır.

İ. Hınçer, *Türk Folklor Araştırmaları* dergisinin ilk sayısının birinci sayfasında, "*Türk Folklor Araştırmalar'ını Niçin Çıkıyoruz*" başlığı altında, dergiyi çıkarmadaki amacın memleket folkloruna hizmet etmek ve bu alanda çalışanları bir dergi çevresinde toplamak olduğunu ve bu hazine değerindeki materyalin unutulmamasını belirterek, ciddi ve ilmi bir çalışma yapılmasını vurgulamak istemiştir:

"Türk Folklor Araştırmaları dergisini çıkarmaktaki gayemiz, memleket folkloruna hizmet etmek ve bu ilim şubesi ile uğraşanları, bir dergi kadrosu içinde toplamaktır. Çünkü, 1929 dan 1942 yılına kadar çıkan 124 sayılı Halkbilgisi Haberleri ile Ülkü'nün devamlı neşriyatı ve 1945 başından 1946 senesi sonuna kadar 19 nüsha neşredilebilen Folklor Postası istina edilirse, folklor sahasına derli ve toplu çalışmalar dağılık ve azdır. Memleketimizde hâlâ bir (Folklor ve Entografya Enstitüsü) nün kurulmamış olması, bu toplanan hazine değerindeki materyalin maalesef, bir köşede unutulmasına veya

yarım bırakılmasına sebep olmaktadır. Zaman geçtikçe, yeni[yeni] cereyanların tesirile eski ve köklü folklorumuzun bütün kolları üzerine bir nisyen perdesi çekilmek üzeredir. Folklorumuzun, bir yandan toplama ve araştırma devrine devam edilirken, bir yandan da tasnif ve tahlil devrine girmek zamanı gelmiştir” (Hınçer 1949: <http://www.halkbilimi.com/dergi-sayi/tfad>).

Birinci sayıdan 113. sayıya kadar 16 sayfa çıkan derginin 114-141. sayıları 20, 142. sayıdan sonra ortalama 28 sayfa halinde yayımlanmıştır. Her sayıda sekiz araştırmacının yazısı ile başlayan daha sonraki sayılarda ortalama 13 araştırmacının yazıları yayımlanmıştır. Bazı sayılarda, türkü ve marş notalarına, çizimlere, fotoğraflara ve reklamlara da yer verilmiş.

Derginin 2. sayısından itibaren Türk Folklor (Halk Bilgisi) Derneği'nin yayın organı olduğu belirtilmiştir. I-VI. ciltler yirmi dört, VI-XVIII. ciltler on sekiz, XIX. cilt altı sayıdan oluşmaktadır. Dergi, İhsan Hınçer'in 11 Kasım 1979 tarihinde ölümü üzerine oğlu Bora Hınçer tarafından üç sayı daha çıkarılarak Ocak 1980'de toplam 366 sayıya ulaşmıştır. Kesintisiz yayımlanan derginin sayfa numaraları bir önceki sayıdan devam ettirilmiş, böylece 8906 sayfalık bir koleksiyon ortaya çıkmıştır. Folklor Araştırmaları Kurumu, Türk folkloruna hizmetlerinden dolayı 1981 yılından itibaren “İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet Ödülü” adıyla bir ödül ihdas etmiştir (URL Albayrak 2012).

Türk Folklor Araştırmaları, hemen hemen tüm Türk halk kültürü ürünlerinden araştırmalara ve konulara (türküler, halk oyunları, masallar, efsaneler, destanlar, atasözleri ve deyimler, tekerlemeler; saz şairlerinden halk hekimliğine, halk hukukuna; halk takvimi, hıdırellez, nevruz ve halk tiyatrosuna; etnografya vb.) yer vermiştir. Ayrıca “*Ayın Olayları*” başlığı altında, Türkiye'nin farklı illerinde halk kültürü ve Halk bilimiyle ilgili sempozyum, festival, yeni kitaplar ve yarışmalar da yer almıştır.

Dergide “*Folklorcularımız*” başlığı altında halk kültürü araştırmacı ve yazarların biyografilerini, çalışmalarını ve eserlerini tanıtılmış. Vefat eden araştırmacılarından bazıları için özel sayılar yayımlanmıştır (Mehmed Halid Bayrı, Osman Nuri Ergin, Ahmet Kutsi Tecer, Behçet Kemal Çağlar, Âşık Veysel, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğ,ęlu, Abdülkadir İnan, Cahit Öztelli) 364 ve 365. sayılar (Kasım, Aralık 1979) 11 Kasım 1979’da ölen İhsan Hınçer için yazılan yazılara ayrılmıştır (detaylı bilgi için, URL Albayrak 2012) bakabilirsiniz.

Albayraka göre, *Türk Folklor Araştırmaları* dergisi “anonim halk edebiyatı, âşık edebiyatı ve dinıtasavvufi halk edebiyatı bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir koleksiyon durumundadır. Dergi ayrıca birçok yazarın yetişmesinde ve yazılarının yayımlanmasında görev üstleniş, Anadolu halkının ve halk hayatındaki zenginliklerin tanınmasına öncülük etmiştir”. Bizim görüşümüz de bu doğrultudadır.

Kütüphane arşivimizde maalesev derginin tüm sayıları bulunmadığından dolayı konumuz ile ilgili elimizde olan sayılarda halk hekimliği konularını içeren yazıları inceleme fırsatımız oldu.

Çalışmada *Türk Folklor Araştırmaları* (TFAD) dergisinden taranan ve içeresinde halk hekimliği uygulama örnekleri saptanan metinleri maddelere ve hastalıklara göre sınıflandırmıştır. Uygulama örnekleri verildikten sonra parantez içeresinde hangi metinden alındığı, dergi sayısı, tarihi ve yazarı belirtilmiştir.³⁸

2.4. Maddeler/Ürünler

- Toprak, bal, tuz

³⁸ Tam bilgi için Kısaltmalar bölümüne bakınız.

BEZEME³⁹: Hastanın gömleği ve fanilasđ **kırmızı toprak** aşıısıyla beraber okutulup bezetilerek giydirildiği zaman kaşıntı... iyi olur (TFAD /S.208/1966, VII. Batur, M:4240)⁴⁰.

GECE YANIĞI: Taze çocukların yüzlerinde çıkan sulu kabarcıkların iyi id[ed]ilmesi için ayva ağaçlarının dibinden **yaş çamur** olarak bu kabarcıklar üzerine sürülür...iyi olur (TFAD /S.208/1966, VII. Batur, M:4240).

SİNİL (Siyil) [Siğil]:Vücutte deri üzerinde bir kabarcık – sinil çıktığı zaman, toprak altında yaşayan bir köy köstebeğinin (yer köstebeği) yer yüzüne taze tepmiş olduğu **toprak**, sinillere sürülür...geçer (TFAD /S.208/1966, VII. Batur, M:4240).

ZEHİRLENME: **Duvar sıvası** ıslatılır, ezilip içilir (TFAD /S.213/1967, Küçükbezirci, S); Zehirlenmelerde, *yoğurt* içirilir ve kusturulur. Tuzla sarımsak ezilir ve yoğurtla karıştırılarak hastaya yedirilir (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

KIRIKLARA: **Tuzla yumurta** sarılır (TFAD /S.213/1967, Küçükbezirci, S).

DİŞ ÇÜRÜĞÜ: **Tuz** konur (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

YARA: Yeni alınan bıçak kestiği zaman: **Tuz** basılır (TFAD /S.213/1967, Küçükbezirci, S).

³⁹Bezemek eylemi.Süsleme; Halk ağzında, vücutta şiş ve kızartılarla beliren bir deri hastalığı.

<https://www.google.com/search?q=bezeme+ne+demek&rlz=1C1GGRV_enBG751BG751&oq=bezeme&aqs=chrome.1.69i57j69i59j0j69i59j0l4.5191j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (Erişim tarihi: 09.20)

⁴⁰ Örneklerin kaynakları kısaltmalar başlık altında verilmiştir.

BADEMCİK İLTİHABINA: Baş parmak **tuza** batırılır, sonra bademciğe bastırılır (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

SARILIK HASTALIĞI: Sabah, akşam **balı** sarılık hastaları yerlese bu hastalıktan kurtulurlar (TFAD /S.214/1967, Boynueğri, C.).

SIRT VE BEL AĞRILARI: 100 Gr. **Gümeçli bal**, erimiş kuyruk [yağı] ile havanda döğölüp bele sürülür ve bu iş üç gün devam ederse bel ağrısından eser kalmaz; sırt ve beli ağrıyan kimseler ağrı yerlerine **bal** sürüp üzerlerine toz karabiber serperlese, bu ağrılarının gideceği doktor denemesi ile ispatlanmıştır (TFAD /S.214/1967, Boynueğri, C.).

BOĞAZ VE GIRTLAK AĞRILARI: **Bal** ılık bir beze sürülerek boğaza bağlanırsa boğaz ve gırtlak ağrılarını dindirir (TFAD /S.214/1967, Boynueğri, C.).

BAŞ AĞRISI: Yumurta sarısı **tuza** karıştırılarak bir tülbente dökülür, yakı gibi kazılmış başa vurulur (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

KANSER, ARTİTİZ ve ÜLSER HASTALIKLARI: 4 kilo **balı** bir hafta içinde yiyen kimseler ülser hastalığı görülmez olur (TFAD /S.214/1967, Boynueğri, C.).

BASUR (Hemoroid): **Petekli bal**, zencefile beraber döğölür ve toz karışım aç karnına yenir (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

- **Bitkiler**

NEVAZİL (Nezle): **Defne tohumları** ezilip karıştırılarak nezle olan kimsenin başına yakılırsa (sürülürse) iyileşir. Köylüler nezleye *Düma oldum* derler (TFAD /S.208/1966, VII).

Batur, M:4240). **Nane** ve **limon** kabuğu kaynatılıp içilir (TFAD /S.278/1972, Demirhan); Nezle ve grip için kabuklu **ceviz** yakılır. Nezleli kimse cevizden çıkan dumanlar üzerine eğilir. Başına bir örtü örtülür. Derin derin nefes alır (TFAD /S270/1972, Şentürk)

NEFES DARLIĞI: **Siyah turup** içi oyulur, içine 0,5 kg. **bal** doldurularak kapağı kapatılır, ayazada bekletilir, sulu kısmından sabah akşam birer fincan hastaya içirilir (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

SITMA HASTASI (Malaria): **Soğan yaprağı**, **zeytin yaprağı** ve **defne yaprağı** tütsüsü verilir (TFAD, S.290/1973, Soyulu); sıtma tedavisinde 20 gr. **kırmızı kantaron**, 20 gr. **pelinotu** ile 1 kg. suda hafifçe kaynatılır ve elde edilen sıvıdan hastaya sabah akşam verilir (TFAD, S.331/1977, Demirhan).

ROMATİZMA VE BACAK SIZILARI: **Defnenin yaprakları** bir kapta kaynatılarak, çıkan simsiyah yağlı ılık suyuna ayaklar sokulunca romatizma iyi olur (TFAD /S.208/1966,VII. Batur, M:4240).

KIRIK VE ÇIKIKLAR: Kol, ayak, v.s. gibi yerlerde incinme, çıkık veya kırık olursa **tatlı su balığını** veyahut **sarımsağı** dövüp, mehem gibi bağlayınca geçer (TFAD /S.208/1966,VII. Batur, M:4240).

KARIN ŞİŞLİĞİ: Karnı şişen çocuğun karnına kabak yaprağına benzeyen **gabalak (kabalak)** adlı bitkinin yaprağını koyarlar. Bir müddet sonra hasta iyi olur (TFAD /S.208/1966,VII. Batur, M:4240).

KUSMAYA: **Nane** ve **limon** kabuğu kaynatılıp içirilir (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

MİDE ÜLSERİ: Külde pişirilen **soğan** yedirilir (TFAD, S.290/1973, Soyulu).

MİDE VE BARSAK ÜŞÜTMELERİNDE: **Nane** kaynatılır ve içilir. Mide sancılanmasında sütte kaynatılır, biraz bekletildikten sonra içilir (TFAD /S.270/1972, Şentürk).

ÇOCUKLARDA

MİDE-BARSAK HASTALILKARINA KARŞI: Küçük çocuklarda olan mide, barsak gazlarına karşı küçükhindistan cevizi yağı alınır, badem yağı, zeytin yağı ya da anne sütü ile bir kaşık içinde ezilerek çocuğa yalattılır. Bundan başka küçük çocukların karın ağrılarına karşı küçükhindistan cevizinin içi kazınır ve bu parçalar, süt ya da badem yağı ile karıştırılarak çocuğa verilir...Bir başka usül de küçükhindistan cevizinin peynir şekeri ile birlikte bir tülbente konarak çocuğa emdirilmesidir (TFAD, S.358/1979, Demirhan).

MİDE AĞRISI: Alpagut köyü ile Ankara'nın diğer bazı köylerde, **kekik** kalaylı bir tencereye konur, tencere kenarı hamurlanır ve ısıtılınca çıkan buharlar soğutulularak bir şişeye süzülür. Böylece elde edilen **kekik yağı** şekere damlatarak yenir (TFAD /S.278/1972, Demirhan); Bir miktar **Papatya çiçeği** toplanır, bir tencere içinde su ile kaynatılır. Kaynamış ve rengi hafif kırmızı olmuş bir miktar şeker konur ve karıştırılır. Karışım bir gece bekletilir ve sonra şişilere aktarılır. Miğde ağrısı olan hastalara günde üç kaşık verilir (TFAD, S.331/1977, Demirhan).

KARIN AĞRISI: **Ayvadan otu**, **Eğri yavşan**, içilir. **Eşek kuzgunu** yunur, içilir (TFAD /S.213/1967, Küçükbezirci, S).

KULAK AĞRISINA: **Ak soğan** konulur (TFAD /S.213/1967, Küçükbezirci, S); Kulağı ağrıyanların kulağına, **inek yağı** veya **zeytin yağı** damlatılır (TFAD /S.231/1968,

Aydinoğlu,G); Bir miktar deve yağı pamuğa kunur, kulağa sürölür, ayrıca bir iki damla da damlatılır (TFAD /S.278/1972, Demirhan); Külde pişirilmiş **soğan** tereyağı içinde tekrar pişirilir ve süzülen suyu kulağa damlatılır (TFAD, S.290/1973, Soylu).

BAŞ AğRISI: Başı ağrıyanların başına, **patates, pestil** ve buz sarılır (TFAD /S.231/1968, Aydinoğlu,G).

DİŞ AğRISI: Dişı ağrıyanların dişlerine **tütün, biber**, tuz, **karanfil** veya kolonya dökerler (TFAD /S.231/1968, Aydinoğlu,G); Bir miktar **Nane yaprağı** kaynatılır, içine şeker konur ve bu şekerli sudan diş ağrısına karşı içilir (TFAD, S.331/1977, Demirhan).

ATEŞLİ HASTALAR: **Acı divelek** (cırtlak-dövlek) dedikleri bitkiyi yaşken havanda döverler. Suyu çekirdeği çıkarılır. Bu mayi ayak tabanlarına, boyna, bileklere, avuç içlerine, kulak arkalarına sürölür. Giydirilip yatırılan hasta terler, açılır, şifa bulur (TFAD /S.208/1966, VII. Batur, M:4240).

ÇOK TERLEMEK: Sık sık terleyen, zayıflayan hasta, tedavi için **söğüt yaprağı** üzerine yatırılırsa ter kesilir, şifa bulur (TFAD /S.208/1966, VII. Batur, M:4241).

SICAK GEÇİRME: **Yaş enginar** yaprağı dövölüp yoğurtla karıştırılarak harareti çok fazla olan hastanın ayaklarına ve diğer taraflarına sarılır. Hastanın ateşi düşer, böylece hasta şifa bulur (TFAD /S.208/1966, VII. Batur, M:4241).

ZATÜRE (Pnömoni): **Soğan** kabuğu kaynatılır suyu hastaya verilir (TFAD, S.290/1973, Soylu).

ÖKSÜRÜK: **Ayva yaprağı** çay gibi demlenir. Koyu kırmızı, açık bir rengi vardır. Tadı da güzel ayva yaprağı suyu

öksürük için içilir. **Ayva** külde pişirilir öksürük ilacı olarak yenir. **Menekşe** kırlarda yetişen bu kokulu çiçek toplanıp kurutulur. Çay gibi demlenir. Koyu yeşilçalan suyu öksürük ilacı olarak içilir (TFAD /S.270/1972, Şentürk); Bir miktar **Haşhaş çiçeği** dövülür, içine şeker atılır, bir miktar su ile hafifçe kaynatılır. Meydana gelen şuruptan öksürüğü olanlara verilir; Bir bardak çaya bir miktar **kara biber** konur, hem öksürüğe hem de soğuk algınlığını giderici olarak kullanılır (TFAD, S.331/1977, Demirhan).

İSHAL HASTALIĞI: **Ayva yaprağı** kaynatılarak suyu içilir, ishal (amel) hemen geçer (TFAD /S.208/1966,VII. Batur, M:4241); Bir kahfe kaşığı **kahve** çocukların ishallerinde verilir. **Kızılçık**, şeker ve su ile kaynatılır ve meydana gelen reçel yedirilir (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

GÖZE KAN GELME: **Ayva yaprağını** yıkayıp, tüylü tarafı göz kapağına kapatılırsa gözün kanını alır (TFAD /S.208/1966,VII. Batur, M:4241).

GÖZ AĞRISI: Gözü ağrıyanların gözlerine, **patates** veya yumurta akı sararlar TFAD /S.231/1968, Aydınöğlü,G); Kabak çiçekleri toplanır süt içinde kaynatılır. Ilık bir halde ağrıyan gözün üzerine bağlanır. **Elma** külde pişirilir, ağrıyan göze bağlanır (TFAD /S.270/1972, Şentürk).

SANCI: Sancılanan kimseye, dikenli **gül ağacının** kökleri ve meyvalarının suyu içirilir (TFAD /S.231/1968, Aydınöğlü,G).

BARSAK KURTLARI: Barsak kurtlarını döktürmek için, aç karnına **kabak çekirdeği** ile ateş görmemiş **bal** yedirilir (TFAD /S.231/1968, Aydınöğlü,G); Solucan hummasına, soğan suyu içirilir (TFAD, S.290/1973, Soylu).

ÇIBAN: Çıbanı patlatıp iyileştirmek için pişmiş **soğan** sarılır (TFAD /S.231/1968, Aydınöğlu, G); **Soğan**, küle gömülerek pişirilir, sıcak sıcak yara üzerine konur (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

EL VE AYAK EKZEMASI /SEDEF: **Acı mancar [pancar] kökü**, rendelenerek pomat haline getirilir ve yaraya sürülür (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

İYİLEŞMEYEN YARA (Kesikten meydana gelen): Pişmiş **soğan** ve **püse** sarılır (Püse, çam sakızının çırının yakılarak eritilmiş haline denir). Bıçak ve benzeri yaralarına: Soğan ile tuz sarılır (TFAD, S.290/1973, Soylu).

YANIK: Böğürtlen yaprağı toplanıp kurutulur. Havanda dövölüp tülbentten geçirilir. Zeytin yağı ile karıştırılır. Yanık üzere günde iki defa sürülür (TFAD /S.270/1972, Şentürk).

KÖPEK ISIRMASI: Köpeğin ısırđıđı yere, köpek gübresi ve **fasulye** sarılır (TFAD /S.231/1968, Aydınöğlu,G).

KAN TUTMASI (Kan korkusu veya hemofobi): Kan tutması için **biberli** şerbet içirilir (TFAD /S.231/1968, Aydınöğlu,G).

BAŞ KEPEĞİNE: Çöğenin kaynatılmış suyu kepekli yere sürülür (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

ŞEKER HASTALIĞI (Diyabet): Şeker hastalığı için 50 gr. **kırmızı kantaron**, 6 bardak suda hafifçe kaynatılır ve soğuduktan sonra yemek aralarında birer fincan içilir (TFAD, S.331/1977, Demirhan).

a) **Üveyiz/üvez (üveyz)** yaprağı iki kilo su içinde ...iyice kaynatılacak. Sonra bir kaba süzülerek konulacak. Her sabah açkarnına 1 çay bardağı içilecek. ...Bu şekilde bir ay devam olunacak.

b) Yarım kilo yoğurt içine birtane **limon** sıkılacak. Gidip gelip yenilecek. Bu her gün tekrarlanacak. Şeker hastalığına bire birdir.

c) Bir kilo **maydanoz** 2 kilo (litre) su içinde kaynatılacak, sonra süzülecek. Üzerine yassı şişe içinde bulunan konyak dökülecek. Daha sonra 5 **limon** sıkılarak ilave edilecek. Dolaba konularak her sabah aç karnına bir çay bardağı içilecek.

ç) Bir **lahana**, kökü ile birlikte su içinde kaynatılacak...İki gün bu şekilde kalacak, sonra süzülecek. Sabah ve akşamları bir çay bardağı içilecek.

d) **Kara dut yaprağından** 8-10 tane toplanacak. 1 kilo/litre suyun içinde kaynatılacak. Su yarım kilo kalıncaya kadar kaynatılacak. Bir şişeye konulup her sabah aç karnına bir fincan içilecek.

e) 5-6 kilo **karaçam kabuğu** toplanacak,18 kiloluk bir teneke içine konulacak. Ağzına kadar su ile doldurulacak. Su yarıya ininceye kadar kaynatılacak. Üstüne yarım kilo dövülmüş **keklik** ilave edilecek. Fırsat buldukça çay gibi içilecek.

f) **Kekik otu** çay gibi kaynatılacak. Sabahları aç karnına ılık olarak birer çay bardağı içilecek.

g) 5 gram **anason**,10 gram **sinameki**, 5gram **hardal**, 5 gram **kimyon**, 5gram **çörek otu** alınacak...Bir kilo suda kaynatıldıktan sonra her sabahları aç karnına 1 çay bardağı içilecek.

ğ) İki kilo **zeytin yaprağı**, iki kilo **enginar yaprağı**, 4 kilo su içinde kaynatılacak. Su yarıya indiği zaman süzülüp bir kaba doldurulacak. Her sabah aç karnına yarım fincan içilecek. İdrar kan gibi gelecek. İdrar beyazlaşmıncaya kadar her sabah içilecek (TFAD, S.348/1978, Hinçer:8382-8383).

Şeker hastalığını iyileştiren bu halk ilaçlarını toplayan ve derleyen derginin kuruculuğunu ve genel yayın yönetmenliğini yapan halkbilimci İhsan Hınçer'dir.

Konya'da şeker hastalığı için kullanılan ilaçlar:

a) Yöre halkının Şırlan yağı dediği **susam yağından** üç gün sabahları aç karna bir kahve fincanı alınır. Üç gün sonra bir hafta ara verilerek tekrar bir üç gün daha alındıktan sonra perhize devam olunur.

b) Pastırmanın **kırmızı biberiyle** saf toz halindeki **çemendir**. Bu karışım, sabah ve akşam üzeri aç karna yarım çay bardağı suya iki kahve kaşığı karıştırılarak içilir.

c) “**Yahudi Baklası**” Konya'da “**Termiye**” denilen bitkidir. Kuru termiyeden iki avuç alınarak kahve tavasında kavrulur, değirmende çekilip sabahları aç karna bir kahve kaşığı içilir, o zaman kan ve idrarda şeker normale düşer.

ç) Üç adet **acı badem** sabah, üç adet de akşam olmak üzere aç karnına yenilirse, şeker, kan ve idrarda normale düşer.

Bu halk ilaçlarını paylaşan yazar Selçuk Es, kendisinde şeker hastalığı olduğunu ve bu ilaçlarla hastalığını 1963 senesinden beri önlediğini yazarak bir de deyim paylaşıyor: “Halk arasında atasözü yerine geçen bir deyim vardır: - *Doktor kim, demişler? Şu cevabı almışlar: - Başından geçen*” (TFAD, S.359/1979, ES). Görüyoruz ki halk arasında kullanılan ve bilinen bu halk ilaçları uygulamaları sonuç veriyor ve Türk halkı, ağzadan ağza bu tür tedavileri de unutmuyor.

Türk Folklor Araştırmaları dergi sayfalarında Ayşe Demirhan, eczacılık açısından bir incelemesinde şeker hastalığı ile ilgili bir halk uygulamasından bahsetmektedir:

5 tane **hindistan cevizi** (Semen Myristicae), 250 gr. **mahlep**⁴¹ (Fruktus Pruni mahaleb) ve 25 gr. **damla sakızı**⁴² (Mastix) ayrı ayrı dövülür ve karıştırılır. Toz karışımından sabah, öğle, akşam yemeklerden önce alınır. Bu halk ilacı ilkel toz tipi bir galenik⁴³ preparattır. Mahlepte bulunan ve *Sparteine* (süpürge özü, tıpta kullanılan bir alkaloid) benzeyen bir alkaloid çok kolay okside olmasından ve sinir sistemi zehiri özelliğini göstermesinden dolayı, kaynağı sinirsel olan diabetlerde, droğun⁴⁴ glisid metabolizmasını düzenleyici bir etki gösterdiği bilinmektedir (TFAD, S.302/1974, Demirhan, Hisar: 1952).

• Hayvan ve Hayvansal Ürünler

Tedavi amacıyla çeşitli hayvanların organlarını kullanma çok eski çağlardan beri tercih edilmektedir. Tıp metinlerinde birçok hayvanın yağları, boynuzları, tırnakları, ödleri vb. organları tedavide kullanılmaktadır (URL, Doğan 2011:124).

KIRIK VE ÇIKIKLAR: Kol, ayak, v.s. gibi yerlerde incinme, çıkık veya kırık olursa **tatlı su balığını** veyahut **sarımsağı** dövüp, mehlem gibi bağlayınca geçer (TFAD /S.208/1966, VII. Batur, M:4240).

TİFO (Humma): Hastanın başına kar koyarlar. Şakaklarına da **diri kurbağa** koyarak tülbentle bağlarlar. Eğer kurba ölürse iyi saymazlar. Hastanın öleceğine inanırlar. Bazen

⁴¹ Gülgiller (Rosaceae) familyasından boylu çalı veya 8–10 m'ye ulaşan, kışın yaprağını döken bir ağaç türü.

⁴² Damla sakızı, sakız ağacının gövdesinde bulunan bir reçine, bir tür sıvı.

⁴³ Bitkisel ilaçların hazırlanış prensipleri ve koşulları

⁴⁴ Doğal kaynaklardan elde edilen ilaç hammaddelerini konu alan bilim dalına Farmakognozi adı verilmektedir. Farmakognozi'nin konusu olan doğal ilaç hammaddelerine 'drog' adı verilir

<https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/23604/mod_resource/content/0/%C4%B0la%C3%A7%20ve%20ila%C3%A7la%20ilgili%20genel%20kavramlar.pdf>(Erişim tarihi 30.07.20)

da beneksiz bir **kara tavuk** kesilir kesilmez, sıcak sıcak hastanın başına konur (TFAD /S.208/1966,VII. Batur, M:4240).

GRİP (Üşütme): Bir çocuğa üşütmeden sonra ateş gelirse, **davarın**⁴⁵ **iç yağını** arkasına, sırtına, karnına, bileklerine ve diğer yerlerine sürerler. Terlemeye başlar, iyileşir, gözü açılır (TFAD /S.208/1966,VII. Batur, M:4241).

KULAK AĞRISINA: **Tavşan yağı** dökülür (TFAD /S.213/1967, Küçükbezirci, S). Kulağı ağrıyanların kulağına **inek yağı** veya zeytin yağı damlatılır (TFAD /S.231/1968, Aydınoglu,G).

YARA: Yeni alınan bıçak kestiği zaman **örümcek** basılır (TFAD /S.213/1967, Küçükbezirci, S).

KAŞINTI: Hastaya bol bol **yoğurt** yedirilir (TFAD /S.278/1972, Demirhan).

ŞARBON YARASI: Şarbon yarasını tedavi için, şarbon kabarcığı jilet veya ustura ile kazınır. Üzerine **inek yağı** ve balmumu ile yapılmış bir merhem sürülür (TFAD /S.231/1968, Aydınoglu,G).

YILAN VE ARI SOKMASI: Yılan ve benzeri hayvanların sokmalarından meydana gelen zehirlenmelerde, ısırılan yer kanatılarak emilir. Zehir vücuda dağılmasın diye bağlanır ve üzeri kızgın demirle dağlanır veya reçine, **balmumu** ve **inek yağı** karışımından yapılan bir merhem sürülür (TFAD /S.231/1968, Aydınoglu,G).

⁴⁵ Koyun ve keçiye verilen ortak ad (ATBR 2009: 316).

KAN TUTMASI (Kan korkusu veya hemofobi): Kan tutması için **keçi derisi** sarılır (TFAD /S.231/1968, Aydınoglu,G).

SARILIK: Alabalık tutularak üzerine bırakılır. Balık ölünceye dek sarılığın iyi olacağına inanılır (TFAD /S.231/1968, Aydınoglu,G).

TÜM VÜCÜTTAKİ AĞRILAR İÇİN: (tansiyon), baş, göz, sırt, kol, bacak, ayak, ağrılarında **sülük**⁴⁶ kullanılır. Sülük, baş ağrılarında boynuna, göz ağrılarında kulaklarının başa bitişik kısmına, bel, sırt ve kol ağrılarında omuz başlarına, mayasıda kaba etlere (Makada), bacak ve ayaklardaki ağrılarda bacaklarla ayakların etli kısımlarına bırakılır. İstenen yere konacak sülük şişeden usulca çıkarılır. Bir çay bardağı veya fincan içerisine bırakılır. Fincan baş aşağı olmak üzere deriye kapatılır. Az sonra arı sokmasını andıran bir acı hissedilir. O zaman sülüğün deriye tutunduğu anlaşılır. Küçük dişleriyle kan emmeye başlar. Ağzından çıkardığı bir salgı vücuduna yapıştığı kimsenini kanını pıhtılaştırmaz. Tedavinin en önemli yönünü bu husus teşkil eder. Kan eme eme şişen bir sülük tutunduğu yerde kendiliğinden ayrılır. Sülüklerin emmesiyle kan kaybeden kimse vücudunda bir hafiflik duymaya başlar. Sülüklerin ısırıldığı yerlere **kırmızı biber ile zeytin yağı** karışımı bir merhem sürülür. Hastaya yağlı, şekerli yemekler yedirilir ve şekerli su, pekmez şerbeti içirilir.

YANIK, BASUR MEMELERİ (HEMOROİD), SAÇ DÖKÜLMESİNİN ÖNLENMESİNDE: haricen **yumurta yağı** sürülmek suretiyle bu hastalıklarda kullanıldığı tesbit olunuyor.

⁴⁶ “Sülükte şifa vardır.Yalnız kansız olanlara yaramaz. Sülük Eyüp Peygamber devrindenberi kullanılmaktadır...Çünkü kanda ne kadar pislik varsa hepsini emip dışarı çıkarır...sülük insandan emdiği kanın kirlisini kendisine bırakıp temizini insan vücuduna verir. Bu pis kanı taşıdığı için de ölür gider” (TFAD, S.251,1970: Şentürk, A).

Yağ çıkarılmak üzere sadece yumurtanın sarısı alınmış oluyor (yumurtanın tepesi delinerek beyazı boşaltıldıktan sonra deliğin kapatılıp yumurtanın çalkalanması suretiyle yağ çıkartıldığı ya da bir tavada sarısı devamlı karıştırılarak, sarı madde kömürleşmeye başlayınca yağını verdiği görülüyor. Tadı acımsıdır ve hemen donmaz). Daha çok yanıklarda uygulandığı ve iyi netice alındığı halkımızca gözlemlere dayanarak belirtilmiş ve bildirilmiş oluyor.

İbn Sina'nın "Tedbir-ül-müsafirin" adlı risalesinin tercümesine (çeviren: Hazmı Tura), A. S. Ünver'in "İbni Sina" adlı eserinde ayrı bir bölüm olarak yer verilmiş. Risalede donuklar, vuruklar gibi yanıklara da değinilmiştir. Örneğin: sıcak ve kaynar sudan olan yanıklara **tuzlu zeytin yağı** tavsiye olunduğu halde, ateş yanıkları üzerine de durulurken (s. 85) şöyle denilmektedir: "*Yumurta kırılıp, yarılıp ıslatılır ve bunun ıslatılmış bir yün parçası yanık yerin üzerine konulur. Bu yanan yerin kabarmamasını temin ve yanık yeri tecrid eder ve acı hissetmeden yanık yerini kurutur*" (TFAD, S.262/1971, Başar: 5969).

SONUÇ

Çalışmamızda halk hekimliği, Halk biliminin araştırma alanına girdiğini açıkladıktan sonra *Türk Folklor Araştırmaları* dergisinin arşivimizde mevcut olan bazı sayılarından halk hekimliği yazılarını inceledik ve bazı hastalıklarda kullanılan halk uygulamaları örneklerini maddelere ve hastalıklara göre sınıflandırmaya çalıştık. Halk bilimi çalışması yapan araştırmacılarının alanına girdiği halk hekimliğinin Türk kültürünün ve insan sağlığı için önemli bir bölüm olduğunu gösterdik.

Günümüzde de hala geçerliliğini koruyan halk ilaçları, modern tıbbın tedavi yöntemleri yanında destekleyici olarak ya da modern tıbbın sonuç vermediği zamanlar çoğu kez halk ilaçlarının kullanıldığı bilinir. Eski halk inanışları azalmış olsa

da Türk insanı, eski inançlarını ve geleneklerini halen devam ettirmeye çalışır. İnsanlar, psikolojik olarak da bazı eski yöntemlere inanır, onlara başvurmaktan, çare ve yardım beklemekten geri durmaz. Modern tıbbın tedavisini uygulamakta, doktora gitmekte, ilacını eczaneden almakta, ama bunun yanında yaşlılardan öğrenilen halk ilaçlarını da denemektedir. Dolayısıyla Halk bilim araştırmacılarının bu hazine değerinde olan halk hekimliği uygulamalarını bir köşede unutulup kaybolmasın diye, Halk bilim sözlü ve yazılı eserlerinden bu malzemeyi araştırıp derlemelere devam etmeleri gerekmektedir. Saha çalışmalarında halk bilimcilerin görevi doğada olan her maddenin ve bitkinin insan sağlığı için önemli bir sembol ve işaret olduğunu araştırma, tasnif ve tahlil etmek de gerekir.

Halk ilaçlarının bazıları çeşitli farmakolojik etkileriyle, modern tıpta da kabul edildiği bir gerçektir. Madem ki, bu gibi ilkel halk uygulama bilgileri günümüze kadar gelmiş, görüşümüze göre bir taraftan eski ile modern ilaçların arasında bir köprü kurmaktadır, diğer taraftan da bu eski ilaçların yapılmasında kullanılan bitkiler/maddeler, hem ilaçların tedavi gücünü artıracak, hem de insanların daha sağlıklı bir yaşam sürmelerine yardımcı olabileceklerdir. Kanaatimizce bütün bulgular tıp bilimine de yapılacak değerli bir katkı olabilir.

Sözümüzü yine Saintyves'in bir görüşüyle bitirelim:"... *her insan varlığı, insanlık ağacının bir yaprağından başka bir şey değildir. Onu besleyen kökler halk gelenekleridir.*"

KAYNAKÇA

Asil 1989. Asil, E., "Halk hekimliği ve eczacılık araştırmalarında metodoloji", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:110, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:27, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 33-38.

Becerra 1995. Becerra RM, “Iglehart AP. Folk Medicine Use: Diverse Populations In a Metropolitan Area.” Soc Work Health Care 1995: 37-58.

Boratav, P.N., (1984), 100 soruda Türk folkloru (İnanışlar, töre ve törenler, oyunlar). 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Büken 2003. Büken, Nüket Örnek, “Folklorik Değerler ve Folklorik Tıp” Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History 11 (2003): 45-47.

Ersin 200. Ersin, Fatma, ve Şahin Aksoy, “Şanlıurfa’da Bir Halk Hekimi Attar İsa” Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History 12 (2004): 87-91

Evliyaoğlu; Baykurt 1988: Evliyaoğlu,S,. Baykurt, Ş. Türk Halkbilimi. Ankara, Ofset Reprodüksiyon Matbaacılık, İkinci Baskı,1988.

Konak, A., (1992), “Köysel bölge sağlık hizmetlerini değerlendirme metodolojisi” adlı eserin tıbbi antropoloji açısından incelenmesi, DTCTF Antropoloji Dergisi, (10), 85-96.

Kurdakul 1999. Kurdakul, Şükran. Şairler ve Yazarlar Sözlüğü gen. 6. bas. 1999

Necatigil 1999. Necatigil, Behçet. Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü 18. bas. 1999

Oğuz 1996. Oğuz NY. “Toplum, Bilim ve Tıp Etiği Açısından Alternatif Tıp ve Halk Tıbbı” Bilim ve Ütopya Dergisi 25 (1996): 36-37.

Saintyves 1951:Folklor El Kitabı,(Çev. Bilal Aziz Yanıkoğlu), İstanbul, 1952.

Türkdoğan, O.,(1991), Kültür ve sağlık-hastalık sistemi. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2213, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 522, Araştırma ve İnceleme Dizisi: 17, İstanbul.

Hisar 1952: Hisar, Remziye. Mahlep Üzerinde Bazı İncelemeler, Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Der. C.XII, Sayı 3, Ankara, 1952.

Hufford 2007. Hufford J. David, “Halk Hekimleri” Çev. Mustafa Sever, Millî Folklor 73 (2007): 73-80.

Işık 2006, 2007. Işık, İhsan. Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi 2006, 2007.

Şar 1989. Şar, Sevgi. “Halk Hekimliği’nin Dünü ve Bugünü” Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1989.

Şar 2005. Şar, Sevgi. “Anadolu’da Halk Hekimliği Uygulamaları” Türkiye Klinikleri Journal of Medical. Ethics, Law and History 13 (2005): 131-136. 2005.

Üçer 1989. Üçer, M. “Sivas’ta folklorik tıp ve bunun modern tıptaki yeri”, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:110, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:27, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989, s.253-266.

Elektronik kaynaklar:

Albayrak 2012. Albayrak, Nurettin. TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI 1949-1980 yılları arasında yayımlanan aylık folklor ve etnografya dergisi. TÜRK DÜŞÜNCESİ TDV İslâm Ansiklopedisi İstanbul C. 41. 540-541 <<https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/41/C41013502.pdf>> (Erişim tarihi:15.08.2020).

Doğan 2011: Doğan, Şaban

<http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=89&Sayfa=117>

Hinçer 1949: Hinçer, İhsan. "Türk Folklor Araştırmaları'nı Niçin Çıkarıyoruz". Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Ağustos/1949. Cilt : 1 ; Yıl : 1 ; Sayı : 1 ; Sayfa : 1 <http://www.halkbilimi.com/dergi-makale/75>

Hinçer URL. Hinçer, İhsan <https://www.biyografya.com/biyografi/8696> (Erişim tarihi:20.07.2020)

Şar URL 2015. Şar, Sevgi. <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c5%9eAR-Sevgi-ANADOLU%e2%80%99DA-RASTLANAN-HALK-HEK%c4%b0ML%c4%b0%c4%9e%c4%b0-UYGULAMALARINA-GENEL-B%c4%b0R-BAKI%c5%9e.pdf>

URL:Bezeme:

https://www.google.com/search?q=bezeme+ne+demek&rlz=1C1GGRV_enBG751BG751&oq=bezeme&aqs=chrome.1.69i57j69i59j0j69i59j0l4.5191j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8 (Erişim tarihi: 09.20)

URL: Açıkders: İlaç ve ilaçla ilgili genel kavramlar.pdf <https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/23604/mod_resource/content/0/%C4%B0la%C3%A7%20ve%20ila%C3%A7la%20ilgili%20genel%20kavramlar.pdf>(Erişim tarihi 30.07.20)

Sözlükler:

ATBR 2009: Akademichen Tursko-Bılgarski Reçnik. Pod nauchnata redakstiya na prof. d-r İvan Dobrev. İzdatelstvo Riva, 2009.

TS 1988: Türkçe Sözlük. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.TDK, TTK Basım Evi, Ankara, 1988.

Kısaltmalar:

Halk hekimliği uygulama örneklerinin kaynakları

TFAD /S.208/1966,VII. Batur: Türk Folklor Araştırmaları, Kasım 1966, Sayı: 208, Gölpazarı Folkloru:VII. “Halk Hekimliği ve Tedavisi” Yazan: Muzaffer Batur, s. 4240-4241., İstanbul, Halk Kültürü Dergisi.

TFAD /S.213/1967, Küçükbezirci: Türk Folklor Araştırmaları, Nisan 1967, Sayı:213, Halk Hekimliği: “Konya ve Dolaylarında Halk İlaçları”, Derleyen: Seyit Küçükbezirci

TFAD /S.214/1967, Boynueğri: - Türk Folklor Araştırmaları, Mayıs 1967, Sayı 214, Halk Hekimliği: “Balın Şifalı Hassaları”, Derleyen: Cemil Boynueğri

TFAD /S.231/1968, Aydınoğlu: Türk Folklor Araştırmaları, Ekim 1968, Sayı 231, Halk Hekimliği: “ Posof'ta Hastalıkları Tedavi Usulleri”, Yazan: Gülali Aydınoğlu.

TFAD, S.251/1970: Şentürk: Türk Folklor Araştırmaları, Haziran 1970, Sayı 25, Halk Hekimliği: “Malatya'da Sülük ile Tedavi”, Yazan:Ahmet Şentürk.

TFAD, S.262/1971, Başar: Türk Folklor Araştırmaları, Mayıs 1971, Halk Hekimliği: “Yumurta Yağı ve Kullanıldığı Hastalıklar”, Yazar: Doç. Dr. Zeki Başar.

TFAD /S.278/1972, Demirhan: Türk Folklor Araştırmaları, Eylül 1972, Sayı 278, “Tıp Folkloru Yönünden Bir İnceleme”. Yazan: Ayşegül Demirhan

TFAD /S270/1972, Şentürk: Türk Folklor Araştırmaları, Ocak 1972, Sayı 270, Halk Hekimliği ,“Malatya'da Ot, Çiçek ve Meyvelerden Yapılan İlaçlar”. Derleyen: Ahmet Şentürk.

TFAD, S.290/1973, Soylu: Türk Folklor Araştırmaları,Eylül 1973,Sayı 290, Halk Hekimliği ,“ Önemli bir Yiyecek: Acı Soğan Üstü”. Yazan: Sıtkı Soylu.

TFAD, S.302/1974, Demirhan: Türk Folklor Araştırmaları, Eylül 1974, Sayı 302, Halk Hekimliği:”Aktarların Hazırladığı İlaçlar”. Yazan: Ayşegül Demirhan.

TFAD, S.331/1977, Demirhan: Türk Folklor Araştırmaları, Şubat 1977, Sayı 331, Tıp Folkloru: Keylik Köyünden Bazı Halk İlaçları. Yazan: Ayşegül Demirhan.

TFAD, S.348/1978, Hinçer: Türk Folklor Araştırmaları, Temmuz 1978, Sayı 348, Halk Hekimliği: “Şeker Hastalığını İyileştiren Halk İlaçları”. Derleyen: İhsan Hinçer.

TFAD, S.358/1979, Demirhan: Türk Folklor Araştırmaları, Mayıs 1979, Sayı 358, Halk Hekimliği:”Çocuk Hastalıklarının Folklorik TıptakiYeri”. Yazan: Ayşegül Demirhan.

TFAD, S.359/1979, ES: Türk Folklor Araştırmaları, Haziran 1979, Sayı 359, Halk Hekimliği:”Konya’da Şeker Hastalığı Sağaltma İlaçları”. Yazan: Selçuk ES.

**BULGARİSTAN'DA KOMÜNİST REJİME GEÇİŞ
SÜRECİNDE TÜRK AZINLIĞIN DURUMU HAKKINDA
FİLİBE KONSOLOSLUĞUNUN RAPORU
(1946)**

Doç. Dr. Bülent YILDIRIM
Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
yildirim.b77@hotmail.com

**The report of the Plovdiv Consulate on the state of
the Turkish Minority in the transition to communist regime
in Bulgaria
(1946)**

Assoc. Prof. Byulent Yildirim, PhD

Abstract: The report discussed in this study was prepared at a time when the Second World War was just over and Turkey & Bulgaria were attracted to the opposite poles. The events in Bulgaria during the regime change in Bulgaria and the first years of the " Fatherland Front " rulership and the situation of the Turkish minority are examined. The report prepared by the Turkish Consulate of Filibe (Plovdiv) was deemed noteworthy by the Turkish Foreign Affairs Minister Hakan Saka and on 01 August 1946 has been offered to Prime Minister by Hasan Saka with his own signature. Events began during mentioned period was going to lead to migration from Bulgaria to Turkey between 1950-1951 as it is known.

Key Words: Bulgaria, The Turkish Minority, Communist Regime

Giriş

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından itibaren; önce Osmanlı Devleti sonra ise Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerinde bu ülkede yaşayan Türk ve Müslüman azınlığın durumu, daima önemli gündem maddelerinden birini teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda iki ülkenin müttefik olması ve sonrasında İtilaf Devletleri tarafından ağır yaptırımlara

uğrattılmak istenmeleri Türk ve Bulgar idarelerini birbirlerine yakınlaştırmış ve bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin kurularak Mustafa Kemal Atatürk'ün kurucu ve ilk Cumhurbaşkanı olması ile daha da pekişmiştir. Atatürk döneminde Türk-Bulgar ilişkileri genellikle iyi yönde seyretmiştir. Ancak bu dönemde de Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumu ile ilgili Türk hariciyesinin çok sayıda çalışması ve teşebbüsleri olmuştur⁴⁷.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bulgarların Almanya yanında yer alması, Almanya'da olduğu gibi bazı paramiliter grupların Bulgaristan'da da ortaya çıkması, Müslüman Türk azınlığın hayatını zorlaştırmıştır. Baskılar her alanda hissedilmeye başlanmıştır. Bu durum özellikle eğitim sahasında gözle görülür bir hal almıştır. 1941-1944 yılları arasında Bulgar yöneticileri çeşitli bahanelerle Türk öğretmenleri görevden almış Türk okullarını kapatıp Bulgarlaştırma politikasını uygulama yolunu tutmuştur⁴⁸.

Nazi Almanya'sının Kızıl Ordu karşısında gerilemeye başlaması Bulgaristan için de bir dönüm noktası olmuştur. Sovyetler Birliği'nin 5 Eylül 1944 tarihinde Bulgaristan'a savaş ilan etmesi üzerine Kızıl Ordu Romanya'dan Bulgaristan'a yönelmiş ve 8 Eylül'de Bulgar topraklarına girmiştir. Ordu komutanlığı derhal bir beyanname yayınlamış, "Tıpkı 1877'de Bulgar halkını yabancı boyunduruğundan kurtardığı gibi şimdi de kardeş Kızıl Ordu, Bulgaristan'ı Almanya esaretinden kurtarmak için geldi" demiştir. 9 Eylül'de ise mevcut Konstantin Muraviev hükûmetini değiştirmiştir. Yerine Vatan Cephesi koalisyonu getirilmiştir. Bu koalisyon "Bulgaristan İşçi Partisi (Komünistler)", "Bulgaristan Çiftçileri Milli Birliği", "Zveno", "Bulgaristan Sosyal Demokrat Partisi" ve Bağımsız entelektüellerden oluşmuştur. Halk Cumhuriyeti türü bir siyasi

⁴⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım 2019: 154-166.

⁴⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: BCA 030-0-010-000-000-243-645-4 Ek: "Bulgarya'daki 1.300.000 Türk" kitapçığı.

yapılanmayı hedeflemiş olmalarına rağmen sistemin totaliter yapısı dikkat çekmiştir. İktidar olduğu düşünölen Vatan Cephesini ise fiilen, daha sonra Komünist Parti adını alacak olan Bulgaristan İşçi Partisi (Komünistler) tarafından yönlendirilmiştir (Kâmil 2016: 35).

Bulgaristan’da sosyalist ideolojinin lideri ve Komintern Genel Sekreteri Georgi Dimitrov, 1945 yılının Mart ayında, ondan kısa bir süre sonra da sosyalistlerin diğere önde gelen liderlerinden Vasil Kolarov Moskova’dan Bulgaristan’a dönmüşlerdir. Böylece komünist cephe büyük bir güç kazanmıştır. 10 Eylül 1946’da yapılan referandum ile Bulgaristan’da Krallık ilga olunarak Cumhuriyet ilan edilmiş ve Kral Simeon ve ailesi sınır dışı edilmişlerdir. Aralık 1946’da yeni anayasanın yürürlüğe girmesinin ardından Georgi Dimitrov Başbakan olmuş, 1947 yılı sonuna yeni rejime muhalif unsurlar tamamen temizlenmiş, muhalefet de tasfiye edilerek sosyalizm Bulgaristan’a yerleşmiştir (Bıçaklı 2016: 175)⁴⁹.

“Vatan Cephesi” adı altındaki bu yeni komünist yönetim ağır vergiler almaya başlamış ve büyük çoğunluğu köylü olan Türklerin ürünlerinin önemli bir bölümünü devlete vermeleri için baskı yapmaya başlamıştı Türk gençleri “Trudovak” denilen işçi asker taburlarına alınıp ağır işlerde çalıştırılıyor, okul çağındaki Türk çocukları da “Brigadir” adı verilen kısa süreli işçi taburlarında çalıştırılıyordu. 1947’den itibaren Türk azınlığının ileri gelenlerine karşı tutuklamalar da başlamıştı. 1949’dan itibaren ise Türklerin tarlaları ellerinden alınıp kooperatifleştirilmeye başlanmıştır⁵⁰. Türk azınlık okullarına yönelik 1946’da başlayan devletleştirme politikası kapsamında özel okul statüsündeki Türk okulları 1948 yılında

⁴⁹ Bulgaristan’da Komünistlerin iktidara gelişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Crampton 2007: 164-175.

⁵⁰ Türk azınlığa yönelik Bulgaristan Komünist Partisinin uygulamaları ve 1950-51 göçü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kâmil 2018.

tamamen devletleştirilmiş, 1959’da Türk azınlık ilk ve ortaokulları Bulgar okullarıyla birleştirilmiştir (Memişoğlu 2002: 221, 244-245, 249).

Bu sebeplerden dolayı Türk azınlığı 1947–1948 yıllarında göç için Türk yetkililere başvurmaya başlamıştır. Bulgar Hükümeti ile yaşanan pek çok soruna rağmen Türkiye Cumhuriyeti sınırı kapılarını açmış ve 1950 yılı Ocak ayından 1951 yılı Kasım ayına kadar 154. 393 kişi Türkiye’ye göç etmiştir. Nisan 1951 yılında Türkiye aldığı kararla 1 Ocak 1950’den itibaren Türkiye’ye gelen ve gelecek olan bütün göçmenler “iskânlı göçmen” statüsüne alınmıştır (Şimşir 1986: 212-227; Ağanoğlu 2001: 312).

1950-1951 göçü Bulgaristan’dan Türkiye’ye yapılan göçlerin en planlısı olmuştur. Göç, Bulgaristan’dan çıkış aşamasından Türkiye’de göçmenlerin iskânı ve istihdamına kadar planlı ve programlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. İskânlı göçmen statüsündeki bu göçmenler iskân defterlerine kayıt edilmişlerdi. Göçmenler ilk olarak geçici misafirhanelere alınmış, burada vatandaşlığa alım işlemleri, sağlık kontrolü ve diğer resmî işlemleri yapıldıktan sonra uzmanlar tarafından Türkiye’de yerleştirilecekleri bölgelerin Bulgaristan’da yaşadıkları yerlere en uygun bölgeler olması için kısa anketler yapılmıştır. 8 Kasım 1951’e kadar gelen 37.351 aileden 32.000’i iskân edilmek için müracaatta bulunmuş ve müracaat edenlerin tamamı iskân hakkına sahip göçmen olarak tespit edilmişlerdir. 14 Kasım 1952 tarihi itibarıyla göçmenler için 29.084 ev inşaatına başlanmış ve 19.293 ev tamamlanmıştır. Göçmenlere 703.962 dönüm tarım arazisi, 5.770.000 kilo tohumluk ve 18.288.935 lira donatım ve işletme kredisi verilmiştir (Geçikli 2016: 25-26).

Çalışmamızda incelenecek olan rapor, dönemin Türk Hariciyesinin Bulgaristan’da rejim değişikliğinin gerçekleştiği ve “Vatan Cephesi” iktidarının ilk yıllarında, özellikle Türk

azınlığın durumu ile ilgili tespitleri yansıtmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Filibe Konsolosluğu tarafından hazırlanan rapor Ankara'da dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından dikkate değer görülmüş ve 01.08.1946 tarihinde bizzat Hasan Saka'nın imzası ile Başbakanlığa arz edilmiştir. Bu dönemde başlayan gelişmeler bilindiği üzere 1950-1951 göçünün gerçekleşmesine sebep olacaktır.

Bulgaristan'daki Türk Azınlıklarının Müşkül Durumuna İlişkin Filibe Konsolosluğunun 29 Mayıs 1946 Tarihli Raporu (BCA: 030-0-010-000-000-243-646-6)

Bulgaristan'da Vatan Cephesi idaresi erke geldikten sonra buradaki ırkdaşlarımıza tatbik edilen muameleyi bundan evvelki idare zamanındaki ile mukayese etmek icap ederse (gelenin gideni arattırdığı) cümlesini kullanmak pek de yersiz olmaz Filvaki (aslında), Bulgarların faşist diye adlandırdıkları eski idare zamanında da buradaki ırkdaşlarımızın durumunun acı acı şikâyet edilecek bir halde olduğu muhakkak bulunmakla beraber vaziyette, bir gelip şartlar değişince, salah görüleceği (iyiye gideceği) ümidi beslenebilmekte ve ittilamıza varan kanunsuzluklar (haberdar olunan bilgi sahibi olunan kanunsuzluklar) hakkında yaptığımız teşebbüslerin bazen müspet neticeler verdiği ve her halde mümasil (benzer) hareketlerin önüne geçilmesine yaradığı görülmekte idi. Halbuki yeni rejimin kuruluşundan sonra, bilhassa İllerde, iş başına geçen ve haklarında en az idare kültüründen mahrum buldukları vasfi kullanılabilir olan devlet adamları (?) ırkdaşlarımızın işlerini her türlü ahdî, hukuki ve kanuni kayıtlar dışında, münhasıran (özellikle) kendi karihalarına (fikirlere) ve görüşlerine göre idareye başlamışlar ve işe bir de ideolojiyi karıştırarak Türk azınlıkları üzerinde sıkı bir tazyik sistemi kurmuşlardır.

Bulgaristan'daki yeni idare tarafından ırkdaşlarımıza yapılan muamele ve tazyiki teşrih (açıklama) ve bunun

sebeplerini araştırmak için her Şeyden evvel bu idare tarafından takip olunan siyaseti ve vasıl olunmak istenilen hedefleri bilmek ve tetkik etmek lâzımdır.

9 Eylül 1944 tarihinde iktidar mevkiini ele alan Vatan Cephesi Hükümetinin tamamen komünist veya bunlara mütemayil (eğilimli) unsurların tesiri altında bulunduğu ve bu tesirin İllerde hemen hemen komünist tekeli diye adlandırılacak bir manzara gösterdiği yüksek malumlarıdır. İdare makinesi üzerinde bu suretle nüfuzlarını kurmuş olan komünistlerin zemin ve bilhassa zaman müsaitken programlarını, hiç olmazsa bunun büyük kısmını derhal tatbik etmek yolunda yürüyecekleri şüphesizdi. Bu programın başlıca maddelerini:

1) Siyası sahada, memlekette bir komünizm rejimi kurmağa götürecek yolları hazırlamak ve bu gayeye varmak için de halkı ve bu arada tabiatıyla azınlıkları da sıkı bir şekilde ele almak ,

2) İktisadî sahada, kademe kademe Moskova'nın anladığı manada sosyalizmi tesis etmek.

Ancak, burada Şu noktayı da derhal dikkat nazarına almak gerektir ki yeni Bulgar idaresi bir taraftan kendisi için çizdiği yolda geniş adımlar atarken diğer taraftan da, Moskova'nın direktifi ile, milliyet ve Slavlık esaslarına sıkı sıkı bağlanıyor ve bu siyasetin buradaki Türk azınlıkları üzerindeki tesiri ise,

a) Bulgar Őovenizminin, bundan evvelki idare zamanında olduğu gibi Őahlanmakta devam etmesi ve eski metotların (yani taziyik altında yavaş yavaş boğma sisteminin) bırakıldığı yerden tatbikine devam olunması,

b) Azlıklara da Bulgarlar için tanınan hakların aynı tanındığı beyan edilmekle beraber füliyyatta ancak komünist partisi mensupları için hayat hakkının tanınması ve Türk cemaat

ve mektep işlerinin komünist partisi tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmesi,

c) Ekseriyeti kendi tarlasında çalışan köylü olan Türklerin tarlalarının ziraî islahat, kooperatif, ziraat, vesaire gibi tedbir ve bahanelerle ellerinden alınarak kendilerinin yavaş yavaş birer (serf-köle) haline getirilmeleri,

d) Şehirlerde, İktisadî sahada, harbin mahrumiyet ve tesirlerine inzimam eden (eklenen) yenilmez müşkülât (zorluk) çıkarılarak ve ağır vergiler ve sözde ianeler (yardım) tarh edilerek geçinmek ve hatta yaşayabilmek hakkının kaldırılması,

e) Hayır müesseselerinin (vakıflar) varidatı (gelirleri) üzerine bu varidatın % 75'ine kadar varan vergiler konularak bu müesseselerin ve tabiatıyla bunlara bağlı millî ve dinî teşekküllerin faaliyette devamına imkan bırakılmaması,

f) Kültür sahasında münhasıran komünist ideallerine yer veren bir sistem takibi ve bilhassa bura Türklerini hissen anavatandan tamamen ayırmak temayülû (Bulgar camiası içinde ve Türkiye Türklerinden ayrı idealler peşinde koşan Sovyet Rusya'daki Türklere benzer bir Türk camiası teşkili), şekillerinde tezahür ediyordu.

Yeni idare, her şeye rağmen ana vatana bağlı kalmakta devam eden ve bu bağlılıklarını muhtelif vesilelerle izhardan da geri kalmayan Türk azınlıkları hakkında eski idarenin metotlarını aynen tatbikte devam etmekten başka yapacak bir şey bulamamıştır. Çünkü, şurasını tebarüz ettirmek (belirtmek) bir hak borcudur ki Bulgarların bütün gayretlerine rağmen, bilhassa Konsololuğumuz mintikasında, Türk milli hislerini inkar etmeğe razı olan pek az ırkdaşımız çıkmış ve ne gibi düşünceler ve saikler (nedenler) tesiri altında komünist partisine iltihak eylemiş olduklarını burada tahlil uzun düşecek olan adetleri sayılı bir kaç Türkün dahi millet meseleleri ortaya

*konunca yine, insiyakî (içgüdüsel) olarak, kanlarının kendilerini sevk ettiği yoldan yürüdükleri görülmüştür. Bulgarların bu hareket tarzına verdikleri isim **Kemalizm**'dir. Bu damga komünistlerin arasına katılan Türklere dahî vurulmaktan çekinilmemektedir. Binaenaleyh (dolaysıyla), Türkiye Bulgaristan'ın yer aldığı cephenin karşı tarafında bulunmakta devam ettiği ve iki memleket arasında bir ihtilaf zuhuru halinde buradaki Türklerin ne yol tutacakları açıkça belli olduğu müddetçe Bulgarların baştaki idare ne ideolojiyi taşırsa taşısun ırkdaşlarımıza toplama kampı rejimine çok benzeyen bir rejim tatbik etmelerinden başka bir şey beklemek abes olur.*

Yukarıda b. ile e fıkralarında arz ettiğim hususlar Türkler hakkında olduğu kadar Bulgarlar hakkında da tatbik olunmaktadır. Bugün Bulgaristan'da sıkı bir polis rejimi tatbik edilmesine rağmen milletin büyük kısmının muhalefet safında yer alması bu sebeble izah edilebilir. Filhakika, Bulgar muhalefetini bir dış siyasa ihtilâfi değil, bir iç rejim davası yaşatmaktadır. Dış siyasa sahasında -şu veya bu devlete dayanarak işi yürütmek şıkkı müstesna- muhalifler de Hükümet mahfilleri gibi düşünmekte ve aynı, davaların peşinde koşmaktadırlar. Ancak, Bulgar halkı bu günkü komünist idarenin zorla değiştirmek istediği İktisadî ve İdarî sistemin yerine geçecek sistemin kökleşemeyeceğini ve bir gün bu günkü şartlar ortadan kalkacak olursa eski idareye ve haklara avdet olunacağı ümidini besler ve bu ümitle yaşarken ırkdaşlarımız için bu teselli dahi yoktur. Çünkü Bulgaristan'da toprağı elinden alman, iktisadı hayatı mahvedilen Türklere, rejim değişirse eski mallarının ve haklarının geri verilebileceğini düşünmek Bulgaristan'ı ve Bulgarları tanımamak demektir. Eğer bu memlekette bir gün idare değişirse onun yerine gelecek olan rejim adını ne koyarsa koysun hürriyeti ve hakkı sever bir rejim değil ve fakat yine Türkleri tazyik altında yavaş yavaş boğma sistemini uygulamaktan geri kalmayacak bir idare olacaktır.

f. fıkrasında arz eylediğim husus ise tesiri ve neticesi zaman ile görülebilecek bir sistemdir. Bugünkü idare bu işi Türk kültür müesseselerini ele geçirerek çocukları ve gençliği kendi ideallerine göre terbiye yolundan halletmek istemektedir. Maalesef söylemek lazımdır ki bu hususta mevcut şartlar ve vaziyeti hakkıyla göremeyen muhitler ve şahıslar da bu emelin tahakkuku için yardımcı olmaktadır.

Bulgaristan'daki Türk azınlıklarının maarif müesseseleri bizzat Türkler tarafından idare edilen ve ancak ilk tahsil verebilen o da pek nakıs olarak- mekteplere inhisar (mahsus kılma) eylemekte ve hoca sınıfını yetiştirmek için de Şumnu'da bir de Nüvvap Mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerin masrafları ise mahallî vakıflar varidatından ve Türklerden bir nevi vergi şeklinde tahsil olunan paralardan ödenmektedir.

Bulgarlar yukarıda maruz sistem ile iki gaye takip etmekte idiler:

1) Türk mektepleri ancak ilk tahsil vermekteler. Hatta programlarının ve talim heyetinin kifayetsizliği dolayısıyla - çünkü bu mekteplerin öğretmenleri yine aynı mekteplerden bazen bir iki sene evvel çıkmış eşhastan ibarettir- bu tahsili de tam bir şekilde verememekteler. Bulgarca da gereği gibi öğretilmediği için bu mekteplerden çıkan çocuklar Bulgar orta mekteplerine alınmamakta ve netice itibariyle Türk çocukları cahil kalmaktadırlar.

2) Türk mekteplerinin masraflarını Türkler ödediği için Hükümet bu mektepler için para harcamak külfetinden de kendisini kurtarmaktadır.

Bütün bu hallerden mektepleri mekel ittihaz (zahmetsizce, emek harcamadan geçim sağlanan yer) etmiş cahil öğretmenler ve idareciler müstesna, bütün Türkler müştekidir (şikayetçidir). Vaziyeti bu anlattığım şekilde bulan

Vatan Cephesi Hükümeti ise işe derhal el koymuş ve bir buçuk sene evvel Sofya'da toplattığı Türk kongresinde Türk mekteplerinin de Bulgar mekteplerine temsilini ve bunların Bulgar maarifi tarafından idaresi esasını alkışlarla kabul ettirmiştir. Kongre bu kararı verirken Türk mekteplerinin de Bulgar mektepleri derecesine çıkarılacağını ve Türk çocuklarının da Bulgar çocukları gibi, kabiliyetlerinin derecesi nispetinde tahsillerine devam imkanını bulabileceklerini düşünüyor ve bütün bu iyiliklerin masrafını Bulgar hazinesinin yükleneyeceğinden dolayı da ayrıca memnurluk duyuyordu. Vatan Cephesine hakim ve kongreyi tertip etmiş olan komünistler ise ne kadar iptidai (gelişmemiş) olursa olsun yine milli bir terbiye veren Türk maarifini ele geçirmek fırsatını yine Türklerin kendilerine vermiş olmalarından dolayı seviniyorlardı. Diğer taraftan mekteplerle beraber mekteplerin gelirleri ve vakıfları da hükümete intikal edeceği için bu da ayrı bir kazançtı. Filvaki mekteplerin bugünkü geliri yapılması derpiş edilen (öngörülen) ıslahatın masraflarını karşılayacak derecede olmaktan çok uzaktır. Fakat Bulgarların kendi ceplerinden büyük masraflar ederek yapmağa hazır buldukları bu işte bu para da bir kazançtır.

Prensibi Kongrede kabul edilmiş bulunan bu karar henüz tatbik mevkiine konulamamıştır. Bunun sebebi ise münhasıran maddi yani mekteplere el koymak için gereken kadronun henüz hazır olmaması ve projeyi tahakkuk ettirmek için lazım olan paranın da temin edilememesidir. Fakat zamanı gelince icraata geçilmek üzere malzeme hazırlanmaktadır.

Bugünkü Bulgar idaresinin hususiyetlerinden birisi de illerdeki komünist makamların isteklerine uygun olmayan Hükümet kararlarını katiyen itibar nazarına almamaları ve kendi bildikleri gibi harekette devam etmeleridir. Merkezi Hükümet ise, görünüşe göre, memlekette mevcut kanunlara tevfikan (göre) aldığı kararları infaz ettirmekten ve kanunsuz

yapılan işleri tashih ettirmekten -tabii komünist nezaretlerin kararları bundan müstesnadır- aciz durumdadır.

Bulgaristan Türkleri, tahammül hadlerini aşan bu tazyik karşısında gözlerini anavatana dikmiş bizden himaye ve yardım beklemektedirler. Ben, kendi bakımından, bu günkü şartlar içinde, bunların burada insan gibi yaşayabilmelerini temin için teşebbüslerden her hangi bir faide tahsili imkanı mevcut olacağına kani (inancında) değilim. Yegâne ümit olan göç kapısı ise, sebep ve saiki bildirilmeyen bir karar ile bunların yüzlerine kapatılmış bulunmaktadır. Bu vaziyette ırkdaşlarımızın nevidilerinin ne derecelere varmış bulunduğunu tahmin güç olmasa gerektir.

Filvaki, hayat şartlarının yalnız Bulgaristan'da değil hemen hemen bütün Şarkî Avrupa'da aynı derecede müşkül olduğu, göç işinde ise mal ve mülklerini burada bırakarak ve hükümetimizin kendilerine hiç bir maddî yardımda bulunamayacağı bu günlerde anavatana gitmenin hiç de doğru olamayacağı ve normal zamanların avdetine (geri geleceği) intizaren (ümidiyle) bir müddet daha sabredilmesi gerektiği ırkdaşlarımıza söylenmektedir. Fakat ırkdaşlarımızın buna cevabı ise zindanda ve mütemadi (aralıksız) işkence altında sabra artık tahammülleri kalmadığı ve mal ve mülkleri ise esasen yavaş yavaş ellerinden alınmakta olup normal zamanların kendilerini, eğer yaşayabilmişlerse, artık elleri avuçları boş ve üstelik hayatiyetlerini kaybeylemiş bir durumda bulacağı merkezinde olmaktadır.

Bulgaristan Türklerinin ve bilhassa Konsolosluğumuz havzasında yaşayanların durumunu benim gördüğüm gibi ve anlatmak imkânım derecesinde açıkça arza çalıştım. Alınacak karar yüksek bakanlıklarına aittir.

Bu vesile ile de derin saygılarımı sunarım.

Filibe Konsolosu

Sonuç ve Değerlendirme

Raporun hazırlandığı dönem İkinci Dünya Savaşı'nın henüz sona erdiği Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında başlayan rekabetin dünyayı iki kutuplu bir döneme sürüklediği yıllara tekabül etmektedir. Türkiye'nin ve Bulgaristan'ın yavaş yavaş farklı kutuplarda yer alacakları bir dönemin başlarıdır. Bu bakımdan Türk hariciyesinin bu çalışması sadece Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumunu ortaya koymaktan ibaret değildir. Bulgaristan'ın komünizme geçiş süreci ve Bulgar halkının da hissiyatı kısaca ele alınmıştır.

Sovyetler Birliği, komünist ideolojiyi Türkistan ve diğer Sovyet bölgelerindeki Türk topluluklarının kültürel özerkliklerine kısmen izin vererek tatbik etme yoluna gitmiş fakat Bulgaristan önce homojen bir Bulgar ulusu yaratmayı amaçlamıştır. Komünizm her türlü sınıf farkını ortadan kaldırmayı amaçlayan bir ideoloji olmasına rağmen, Bulgaristan'daki tatbiki öncelikle etnik farklılıkları ortadan kaldırmak şeklinde olmuştur. Bu durum özellikle Georgi Dimitrov'un 19 Şubat 1946 tarihinde yaptığı bir konuşmada “*Balkanların yalnız Balkanlılara ait olmasını ve Slavların bu bölgede başlıca rol oynamalarını sağlamalıyız. Osmanlı'nın ve Bizans'ın Balkanlar'a hükmettiği geçmiş zamanın izleri tamamen silinmelidir*” (Bıçaklı 2016: 180) sözlerinden de anlaşılmaktadır. Elbette o yıllarda yaşanan bu siyasî gelişmeler de Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti'nden çeşitli toprak talepleri ve Türk Boğazlarında bir takım haklar talep etmesi etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa ve Balkanlar'da Türkiye ve Yunanistan hariç SSCB'nin askerî ve siyasî olarak tamamen hakim olması bu iki ülkeyi ABD'ye yakınlaştırmış ve bu durum ilerleyen yıllarda NATO üyesi olmaları ile sonuçlanmıştır.

Filibe Konsolosluğu'nun raporunda ilk olarak Türk azınlığın önceki durumu ile Vatan Cephesi'nin iktidara gelmesinden sonraki durumu ele alınmış ve mevcut durum gelenin gideni arattığı şeklinde yorumlanmıştır. Daha sonra komünistlerin iktidarı tam olarak nasıl ele geçirmeye başladıkları açıklanarak amaçları iki maddede özetlenmiştir. Birinci maddeye göre komünist rejimi ülkede tamamen egemen kılmak amacıyla ülkeyi her alanda buna uygun şekle getirmek ve bütün azınlıkları da sıkı bir şekilde kontrol altına almak, ikinci maddeye göre ise iktisadi ve ekonomik bakımdan Moskova'nın istediği sosyalizmi kurmak olmuştur.

Bu açıklamaların ardından altı madde ile Moskova'nın direktifi doğrultusunda milliyet ve Slavlık esaslarına göre mevcut yönetimin Türk azınlığa nasıl ve hangi yollarla tesir edildiği izah edilmeye çalışılmıştır. Vatan Cephesi'nin bütün bu çalışmalarına rağmen Türk azınlığın anavatana bağlılığını koruduğu ve bunu göstermekten de çekinmedikleri hatta komünist partisine katılan az sayıdaki Türk'ün de Türk azınlığının milli kimliği ve değerleri ile ilgili konularda yine içgüdüsel olarak soydaşlarının tarafında hareket ettikleri belirtilmiştir.

Raporda Türk azınlıkla ilgili yukarıda ifade edilen tespit ve değerlendirmelerde bulunulurken Bulgar halkının da durumunun bazı noktalarda Türk azınlığın yaşadığı problemlerle aynı olduğu vurgulanmıştır. Özellikle Bulgar ya da Türk olsun sadece Komünist Partisi mensuplarına hayat hakkı tanındığı, bütün sivil toplum örgütlerinin ve eğitim kurumlarının komünistler tarafından sıkı bir şekilde kontrol edildiği, hem Türk hem de Bulgar vakıflarının gelirleri üzerinden %75'e varan vergiler konulduğu, ülkedeki komünist ideoloji harici bütün millî ve dinî teşkilatların faaliyetlerinin devamına imkan bırakılmadığı ifade edilmiştir. Bütün bir Bulgaristan'da sıkı bir polis rejimi uygulanmasına rağmen hala Bulgar Halkının büyük

bir kısmının muhalefet safında yer almasının bu sebepten olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Bulgar halkının o günkü Komünist idarenin zorla getirmeye çalıştığı iktisadî ve idarî sistemin kökleşemeyeceği ve bir gün eski idare ve haklara geri kavuşacaklarına dair ümitli oldukları belirtilmiştir. Türk azınlığı ise rejim tekrar eskiye dönse de kaybettikleri mal mülk ve haklara bir daha sahip olamayacaklarını düşünmektedir.

Ayrıntılı bir şekilde raporda ele alınan konulardan biri de Türk okullarının durumudur. Türk okullarının mevcut durumlarının aksaklıkları ve geri kalmışlığı vurgulanırken yeni idarenin bu okullarda yönetimi tamamen ele geçirmek için nasıl bir yol takip ettiği ifade edilmiştir.

Raporda son olarak ele alınan konulardan biri de Bulgaristan'daki Türklerin yaşanan bu baskılar ve gelişmeler sebebiyle Türkiye'ye göç etmek istedikleri fakat mevcut durumun buna müsait olmadığı sebepleriyle birlikte konsolosluk bölgesindeki Türk Azınlığa anlatılmaya çalışıldığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak raporun genel bir tahlili yapıldığında Filibe Konsolosluğunun Bulgaristan'daki bütün siyasî gelişmeleri ve Bulgar kamuoyunun hissiyatını isabetli bir şekilde ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Türk ve Müslüman azınlıklarla ilgili komünist idarenin ne gibi hedefleri olduğu, bu amaçla neler yapmak istedikleri çok net bir şekilde açığa çıkarılmıştır. Raporun Dışişleri Bakanlığı tarafından, bizzat dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hasan Saka imzasıyla Başbakanlığa gönderilmesi, raporun ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir. Nitekim yaşanan gelişmeler Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1950-51 göçünün yaşanmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi.

Eserler ve Makaleler

Ağanoğlu 2001. AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul 2001, s. 312.

Bıçaklı 2016. BIÇAKLI, Hüseyin Avni *Türkiye Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 175.

Crampton 2007. CRAMPTON, R.J., *Bulgaristan Tarihi*, JeoPolitika Yay., İstanbul 2007.

Geçikli 2016. GEÇİKLİ, Recep, Murat “Bulgaristan Türklerinin Göçü (1950-1951) ve ABD Yardım Programına Yansımaları”, *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 1, Erzurum 2016.

Kâmil 2016. KÂMİL, İbrahim, “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 2, Edirne, Aralık 2016.

Kâmil 2018. KÂMİL, İbrahim, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1953)*, C.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

Memişoğlu 2002. MEMİŞOĞLU, Hüseyin *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

Şimşir 1986. ŞİMŞİR, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

Yıldırım 2019. YILDIRIM, Bülent, “Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Bulgaristan Türkleri Politikası” *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2019.

**EK: Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Tarafından
Başbakanlığa Gönderilen 01.08. Tarihli Yazı**

T. C.
Dışışleri Bakanlığı
Birinci Daire U. Müdürlüğu

Şube 3.-

U. No. 53344
H. No. 214
Lef: 1

Ankara, 1946
Hulasa Bulgaristan'daki Türk azınlıklarının durumu h.

Yüksek Başbakanlığa

Bulgaristan'daki Türk azınlıklarının müşkül durumuna mütedair Filibe Konsolosluğunuzdan alınan 29 mayıs 1946 tarihli ve 246/64 sayılı yazının bir örneğinin, ililik olarak, sunulduğunu saygılarımla arzederim.

S. / k

Dışışleri Bakanı
M. Asım Sabay

030	10			2431646	6
-----	----	--	--	---------	---

BAŞBAKANLIK EVRAKI		
Tarih	4	Lef
18.08.46	774	1

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА В АНАДОЛА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЕДИН ПРЕДСТАВИТЕЛ НА ТУРСКАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ – МЕМОАРИТЕ НА ЮСУФ КЕМАЛ ТЕНГИРШЕНК

гл. ас. д-р Мемиш МЕРДАН

Корнелия Рашидова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

m.merdan@shu.bg

The Turkish War of National Independence in Anatolia through the eyes of one representative of the Turkish intelligentsia – the memoirs of Yusuf Kemal Tengirshenk

Chief Assistant Memish Merdan, PhD

Kornelia Rashidova

Summary: The subject of the present research is the memoir work of Yusuf Kemal Tengirshenk (In Service of the Country) summarised here but at the same time analysed in a broader context and compared to the memoirs of other participants in the Turkish War of National Independence. The present research, without claiming to be exhaustive, aims at examining the work of Yusuf Kemal and viewing through the eyes of a contemporary the events after 1918 in Turkey. It is interesting the way the author remembers the period of fighting foreign occupiers and how events from the past were interpreted when later memoirs were written.

Key words: memoirs, Turkey, fight for national independence, patriotism, Yusuf Kemal

Увод

Юсуф Кемал Тенгиршенк е виден турски държавник, обществен деец и учен. Роден е през 1878 г. в село Сакъз, околия Боябат, Северна Турция (Muslu 2019). През 1904 г. завършва Право в Истанбул и работи известно време като адвокат. През 1908 г. е избран като представител на Кастамону в палатата на депутатите в Османския меджлис. След избухването на Първата световна война заема

различни служби в министерството на правосъдието на Турция. През 1919 г. е избран отново за депутат. В периода от 1920-1923 г. е народен представител от Кастамону и Синоп във Великото национално събрание на Турция. През периода 1920-1921 г. е министър на икономиката, през 1921-1922 - на външните работи, а през 1930-1933 – на правосъдието. Участва като представител на Турция в преговорите със Съветска Русия, проведени през 1920 и 1921 г. в Москва. В периода след подписването на Лозанския мирен договор, наред с обществено-политическата си дейност, работи и като преподавател в юридическите факултети на висшите училища в Анкара и Истанбул. Има редица трудове, посветени на икономиката и правото. Умира през 1969 г. в Анкара (Türk Ansiklopedisi 1982: 83; Büyük Larousse 1992: 11410-11411).

Настоящата статия, както се разбира от заглавието ѝ, е базирана върху мемоарната книга Юсуф Кемал Тенгиршенк „В служба на отечеството“ („Vatan Hizmetinde“). За първи път книгата е публикувана през 1967 г., т. е. две години преди смъртта му. В следствие тя е преиздадена неколkokратно. В нашата разработка ние използваме публикацията от 1981 г. на Министерството на културата на Република Турция. Книгата е издадена в Анкара и е номер четиринадесета от поредицата „Издания в чест на стогодишнината от рождението на Ататюрк“. Книгата се състои от общо 288 страници. Тук сме представили мемоарния труд на Юсуф Кемал в резюмиран вид, но същевременно и със стремеж той да бъде анализиран в един по-широк контекст – в съпоставка с мемоарите на други участници в националноосвободителната война на турския народ.

Изборът на темата бе предопределен от следните обстоятелства: от интереса към разглежданата

проблематика – както в пространствен (Република Турция), така и във времеви (националоосвободителната борба на турския народ) план. Освен това, темата е благодатна, защото съществуват „бели полета“ в досегашните изследвания, както у нас, но така също и в чужбина.

Мемоарите като вид повествователна литература. Дефиниции на понятията, свързани с мемоарната литература.

Мемоарите представляват вид повествователна литература, чрез която се предават спомени за минали събития с важно обществено значение. Те се пишат от участник, очевидец или съвременник на събитията. Мемоарите разкриват обществените борби, културната атмосфера през даденото време и дават богат фактически материал на литературния историк и критик. Най-добрите образци на мемоарната литература се отличават с образно-емоционални достойнства на художествени повествования. Известни мемоари са „Изповеди“ на Жан-Жак Русо, „Из моя живот. Поезия и правда“ от Йохан Волфганг Гьоте, в българската литература – „Записки по българските въстания“ от Захари Стоянов, „Миналото“ от Стоян Заимов, „Неотдавна“ от Иван Вазов и др. Личността на автора придава ценност на неговите мемоари (Georgiev 1969: 559-560).

В някои мемоари широко са използвани личните архиви, записи на разговори, невключени в официалните издания. На мемоарите по правило е присъща тенденциозността и субективизмът при осветляването на събитията. Мемоарите обаче се явяват важен източник за характеристиката на политическите възгледи на управляващите в дадена страна и за проявяването на техните политически концепции и ориентации. Освен това те представят много ценния „неформален“ и неофициозен

поглед към събитията, който им влива духа на „живата“ история, която, въпреки че не винаги е достатъчно обективна, дава „пълнокръвна“ картина на описваната епоха. Необходимо е обаче критическото съпоставяне на съобщаваните в тях факти с други документални източници.

Понятията „спомен“ и „памет“ - основа на мемоарния дискурс

За да разберем основата, върху която се градят и създават мемоарите, ще разгледаме някои дефиниции, базирани на анализи на теоретичните определения на понятията „спомен“ и „памет“, които са едни от основните източници при писането на мемоари.

Споменът осмисля миналото в настоящето. Когато разказваме за минали събития, които действително са се случили, ние черпим информация от нашия спомен за тях в настоящето. Поради това че са минали, тези събития не могат да бъдат приети за действителни. Това е по-скоро реконструкция на тези събития чрез думи, основани на паметта за тях. Споменът за миналото в настоящето ни помага да го променяме, да го създаваме отново според начина, по който го интерпретираме в момента. Спомняйки си миналото, ние търсим смисъл в случилото се. В момента на разказването обаче, ние променяме миналото и го пречупваме през призмата на настоящата си интерпретация за събитията, случили се „някога“. Базирайки се на изследванията на Лиляна Деянова, Бистра Величкова отбелязва, че „интерпретацията е част от факта; факт и преживяване не са различни неща, преживяването е страна на факта и се конструира в момента на разказването“ (Velichkova 2018: 24-25).

Проблемът за *паметта* е разглеждан в контекста на множество хуманитарни науки. Всяка от тях схваща

понятието памет по различен начин, но всички определят паметта като отношение към миналото. Терминът памет произхожда от психологията. Според психолозите паметта е обособена в 6 вида: дългосрочна и краткотрайна; епизодична – за събития и семантична – за смисли; процедурна (телесна; “моторни умения”) и в края на 80-те е лансирана идеята за наративната памет. Философията засяга проблема за темпоралността на паметта. Интерес представлява идеята за историчност на съзнанието (Taushanova 2012: 167).

В антропологията паметта е начин за предаване на материално и духовно наследство между поколенията. В историографията съществува разглеждане на историята като памет на общността - “хиперпамет”. За социологията паметта е важна, доколкото чрез нея може да бъде разглеждан начинът, по който социалните условия структурират съзнанието в течение на времето. Неизменно понятието се асоциира с тези две особено разтегливи и често субективни понятия – време и минало (Taushanova 2012: 167).

Зигмунд Фройд приема паметта за „резервоар, пълен с течност (хидравличен модел на паметта)“, следите от миналото, които са станали причина за определени събития, се намират в свободните асоциации. А съществуването на множество различни институции, служещи за съхраняване на миналото ни отвеждат към културологичното разглеждане на паметта, като “културна памет”. От този аспект могат да бъдат обособени два основни вида памет:

1. колективна (каквато по-често представлява културната памет) и
2. индивидуална (тази, която в своето множество, е съставител на първата).

Спомените и паметта са основни източници при писането на автобиография и мемоари. За разлика от автобиографията, която се определя като литературен жанр, който чрез разказ в ретроспекция описва живота на автора или конкретна, важна част от неговия живот, то мемоарите се концентрират по-малко върху личността на автора и обръщат повече внимание на хората, които са били част от неговия живот; залага се повече внимание на авторовите разсъждения за случилите се събития. Мемоарите разчитат много повече на колективната памет. В тях се разказва за събития, които са преживени и от други хора, по подобен начин, както са преживени от автора (колективната памет) (Yasman 2001; Taushanova 2012: 168-171; Velichkova, 2018: 25-26).

Искаме да видим как един от съвременниците на времето след Първата световна война в Турция, време на борба за национална независимост, си спомня периода, и как от позицията на настоящето, т.е. към времето на написване на своите спомени, интерпретира събитията от миналото. Спряхме се на Юсуф Кемал поради две причини: първо, той е един от активните участници в обществения и политически живот на Турция, както преди, така и в периода след Първата световна война и второ – за разлика от повечето главни действащи лица в национално-освободителната война в Турция, които са военни, Юсуф Кемал е представител на интелектуалния елит на тогавашното турско общество.

Характеристика на мемоарите на Ръза Нур и Али Фуат паша като база за съпоставка с труда на Юсуф Кемал

За да имаме базис за сравнение с написаното от Юсуф Кемал, тук искаме да представим накратко мемоарите и на други негови съвременници. Трябва да

отбележим, че за нашето изследване са важни онези мемоарни книги, които разказват за конкретния исторически период и правят опит да осмислят времето 1918-1923 г. В този смисъл, няма да бъдат от значение спомените за личния живот на неизвестни хора и техните житейски борби, а спомените на личности, участвали активно в обществено-политическия живот на Турция в съответния период.

Измежду огромната по обем мемоарна литература, посветена на периода на националноосвободителната война в Турция, ние ще се спрем на спомените на двама други участници в тези събития. Първият от тях е Ръза Нур, който по професия е лекар-хирург, известен още и като активен общественик и политик, виден дипломат, изиграл важна роля за успешния завършек в полза на Турция, както на турско-съветските преговори през 1920-1921 г., но така също и на конференцията в Лозана (1922-1923). Вторият автор е Али Фуат паша (Джебесой) - военен деец, политик и дипломат. И двамата вземат активно участие в събитията, които са обект в книгата на Юсуф Кемал.

Мемоарите на Ръза Нур са известни от 1963 година, когато турският изследовател Джавит Осман Тютенгил по време на работата си в библиотеката на Бритиш Музеум в Лондон открива ръкописа на въпросния труд, оставен лично от автора му. Същите са публикувани от Тютенгил през 1964 г. (Nur-1 1992: 31-35)

Ръза Нур в ученическите и младежките си години е в опозиция на деспотичния режим на султан Абдулхамид II, след 1908 г. – на партията „Единение и Прогрес“, а след обявяването на Турция за република - негласно на Мустафа Кемал Ататюрк и Народнорепубликанската партия и макар с течение на времето лицата, спрямо които е заел позиция да са променили своите виждания, той до последно отстоява

възгледите си относно „тюркизма“ („тюркчюлюк“). Днес д-р Ръза Нур е обект на научни дискусии, не толкова поради поддържаното от него идейно течение на „тюркизма“, колкото опозицията му спрямо партията на младотурците „Единение и Прогрес“ и най-вече с критиките си към Ататюрк. До някъде поради факта, че Ръза Нур почти през целия си живот е в непрекъсната опозиция спрямо властта, през различните периоди в по-ново време възгледите му са използвани като инструмент за извличане на политически дивиденди от антикемалистки настроени слоеве на турското общество (Alpkaaya 2017: 374-377).

Разглеждайки първите опити за организиране на противодействие на гръцката окупация в Балъкесир, Маниса, Акхисар и др. райони на Турция, Ръза Нур отбелязва, че тези формирания са от особено значение за начеването на отпор срещу чуждестранните интервенти. Подчертавайки факта, че той самият не се намирал тогава сред лицата, участвали в тези формирания, Ръза Нур пише, че „техният героизъм, себеотрицание трябва да бъдат описани до най-големи подробности“. Но „това – според Ръза Нур - трябва да бъде направено от някой, който е бил рамо до рамо с тях“. „За да може да се възпита национално съзнание и патриотизам у подрастващите – пише авторът - трябва да бъдат написани трудове върху тази отбрана и тези сражения“. Ръза Нур отбелязва, че отпорът който се е дал на чуждите интервенти, не е дело „само на един човек“, а на „хиляди“ такива (Nur-3 1992: 21).

В предговора към труда си Ръза Нур отбелязва, че у него има „една вечна и нестихваща любов към турския народ и стремеж да му служи“. Това, според него, заляга в основата на желанието му да напише своите мемоари „за да бъдат те пример и поука за идните турски поколения“ (Nur-1 1992: 69-70).

Ръза Нур се фокусира върху онези факти и реални случки преди и след 1908-ма година, които имат най-значимо влияние върху вътрешната и външната политика на Турция. Ръза Нур разказва предимно като персонаж, от първо лице. Той самият е главен герой на действието. Събитията, за които разказва, не следват хронологично и последователно според годините, в които са се случили, а често следват паметта на автора – кога и какво точно си спомня за даден момент или хора.

Въпреки че не е атеист, Ръза Нур не може да се определи като ревностен вярващ. Това той демонстрира чрез неприязнено отношение към ненавременните изблици на набожност у негови колеги – депутати; освен това авторът разкрива своя афинитет спрямо срещуположния пол и спиртните напитки в младежките си години (Nur-1 1992: 95, 127-129). От книгата му става ясно, че за Ръза Нур ислямската религия, е по-скоро основен елемент, който изгражда поддържаната от него доктрина на тюркизма.

Той също така дава своята оценка, както за отделните обществени и политически дейци на Турция през разглеждания от него период, а така също и на отделните лица от личния му живот – роднини, близки, приятели, съученици. Прави впечатление също и че авторът често критикува своите колеги-политически дейци, които са с етническа принадлежност, различна от турската (Nur-2 1992: 234, 273-288 и др.). Във своите мемоари Ръза Нур представя всичко това с „откровеност“, стигаща понякога и до цинизъм. Може би именно поради това, при подготовката за печат, текстът на мемоарите на Ръза Нур на отделни места е цензуриран. Самият той представя себе си като човека, който ще каже истината за времето в което живее. С оглед на това, можем да твърдим, че в мемоарите на Ръза Нур, се забелязва потвърждение на твърдението, че

„интерпретацията е част от факта“. Авторът си спомня времето, което разглежда, като преплита фактите със своите тълкувания за тях. Разказаното от него дослучва миналото, предава го заедно с добавена стойност от гледната точка на настоящия момент.

За разлика от Ръза Нур и Юсуф Кемал, Али Фуат (Джебесой) произхожда от средите на елита на османското общество, концентриран около султанския дворец. Али Фуат паша, е оставил за идните поколения няколко мемоарни книги. Всичките те са написани на базата на документи, който той е съхранил в личния си архив. Измежду мемоарите му най-популярен е двутомникът „Политически спомени“ (Sebesoy 2011). Този труд е използван и се използва в изследванията, посветени на военната и политическата история на Турция. Биографът му Осман Селим Коджаханоглу отбелязва, че „Али Фуат паша е съхранил прецизно своя архив, като мемоарите си е базирал на него“ (Sebesoy 2011: 19-47). При съпоставката на бележките и документите, с мемоарите му, пише Коджаханоглу, се вижда че някои от архивните си източници Али Фуат паша е използвал без да промени, на някои от тях е предал само смисъла, а други - въобще не е използвал (Sebesoy 2011: 19-47).

Прелиствайки мемоарната му книга, прави впечатление, че когато разказва своите спомени за важни събития и срещи с политици и други известни турски общественици, Али Фуат паша често пъти привежда лаконични обобщения и анализи на случилото се. В повечето случаи накратко описва срещата, предава разговорите в диалог. В повествованието си авторът обръща внимание на високите качества на турчина, неговата любов към отечеството, смелост и героизъм.

Национално-освободителната война в Анадола през погледа на един представител на турската интелигенция – мемоарната книга на Юсуф Кемал “В служба на отечеството“

Авторът още в началото на книгата си пише, че през целия си живот си е поставял определени цели, за постигането на които е работил всеотдайно и че постоянно се е „развивал“. Юсуф Кемал отбелязва, че той посвещава този си труд „на онези, които полагат усилия да напредват, да се образуват и да бъдат от полза за страната си, но, поради определени обективни трудности, са изпаднали в безсилие“, на онези „патриоти, които са в ситуация на безнадежност; на онези, които при всеки опит да се изправят получават нови и нови удари от съдбата и все повече губят сили, но по никакъв начин не могат да откъснат очи от източника на светлина наречен наука, на обичащите отечеството си, на младите хора“ (Tengirşenk 1981: 6). Авторът отбелязва, че годините му на образование могат да бъдат определени и като „Образованието на едно дете от Анадола“. Авторът пише, че когато се представил блестящо на докторантските си изпити по политология и икономика в Париж, на въпроса на изпитващите го професори Дешанел и Гид от каква народност е, отговорил, че е „турчин“. По-натък диалогът продължава:

- *Да не би да си арменец?*
- *Не, турчин съм.*
- *Тогав сигурно си от Египет?*
- *Не, турчин съм. Турчин от сърцето на Анадола.*

В отговор на това единият от професорите заявява следното:

“В такъв случай твоят народ трябва да се гордее с теб.” (Tengirşenk 1981: 6-7). .

Юсуф Кемал бей, който започва своето начално образование на петгодишна възраст в местното джамийско училище „Таш мектеп“ в Боябат, завършва обучението си преди всеки останали деца. В Ташкьопрю, където по това време баща му е командирован, завършва прогимназиална степен „рющие“ с отличен успех. Известно време след това той прекарва времето си в Боябат, където чете „всичко каквото му попадне под ръка“. В същото време баща му се жени за втора жена и престава да издържа първата си съпруга и децата им. За образованието на малкия Юсуф Кемал се грижат най-вече двамата му по-големи братя. А Юсуф Кемал е умно дете, което бързо научава всичко (Tengirşenk 1981: 8-13). .

През пролетта на 1889 година, заминава заедно с баща си за Истанбул. Баща му иска да го запише в училището за подготовка на кадии „Нювваб“, докато по-големият му брат Абдуляхат Нури бей, който по това време се намира в Истанбул, предпочита да го изпрати във военно училище. Ю. Кемал пише, че е бил склонен да приеме по-скоро мнението на брат си, но поради възпитанието си „не посмял да каже нищо“. В края на краищата баща му го предава на по-големия му брат, без обаче да им даде необходимите средства и се връща Боябат (Tengirşenk 1981: 14-20). .

През септември 1889 г., след като полага успешен изпит, Юсуф Кемал се записва в елитното училище „Нумуне-и Теракки“ в истанбулския квартал Шехзадебашъ. В това училище, което е частно, се заплаща на всяко тримесечие такса от една златна лира. Следвайки обичая по това време, учителят настанява Юсуф Кемал на най-задната скамейка, тъй като е последният дошъл ученик. (Tengirşenk 1981: 21).

Поради оскъдните материални възможности на по-големия си брат, Юсуф Кемал е принуден да ходи на училище с изключително вехти дрехи и с износени до последно обувки. В един дъждовен ден, когато излязъл от дома си и тръгнал за училище по калните истанбулски улици, обувките му замърсили панталона и палтото му. При този му вид училищният пазач отказал да го допусне в сградата на училището. Разплакан, малкият Юсуф Кемал бил принуден да се върне обратно в дома си (Tengirşenk 1981: 22).

Въпреки всички несгоди обаче, Юсуф Кемал проявява завидно трудолюбие и скоро задминава по успех своите съученици и е освободен от страна на ръководството на училището от такса за обучение. През свободното си време дванадесетгодишният Юсуф Кемал чете произведенията на видния драматург и публицист Намък Кемал. Тази произведения, както самият Юсуф Кемал изтъква, „запалили у него любовта към отечеството и родния край“. Единственото желание на малкия Юсуф Кемал е да успее да завърши своето образование, в което той искрено вярва. Уважението, което поради възпитанието си усеща към религията, скоро се превръща в привързаност и „готовност за саможертва в името на родината“. Това става една от причините да се прехвърли във четвърти клас на Военната прогимназия в квартал Топташъ (1891). Но, поради отдалечеността на Топташъ от дома му, той скоро се прехвърля във Военната прогимназия във Фатих, намираща се в старата част на Истанбул (Tengirşenk 1981: 25). Но, и тук поради впечатлението, което оставя с окаения си външен вид, малкият Юсуф Кемал първоначално е приет с пренебрежение. Оскъдицата и нищетата, които го съпътстват през първите години на образованието му, и тук си казват думата. В един дъждовен ден от зеещите дупки по протърканите подметки в обувките му е влязла кал, която

малкият Юсуф несъзнателно разнесъл по безупречно избърсаните коридори на школото. За това „нехайство“ ръководството на училището го наказва с бой с пръчки. Въпреки това унизително отношение, малкият ученик не унива. Продължава да се труди упорито. На изпита, проведен на края на годината, той е първи по успех измежду общо шестстотин ученици. През 1892 г. завършва образованието си в това училище с „отличен“ успех. Същата година той се записва във Военната гимназия „Кулели“. Уважаван от учителите и съучениците си, тук той си създава нова среда (Tengirşenk 1981: 25-27).

Тук още като първокурсник Юсуф Кемал става член на тайното общество, наречено "Мектеплилер Джемийети", което по-късно ще се превърне в едно от основните структурни звена на партията на младотурците „Единение и прогрес“ и ще управлява турската държава. Юсуф Кемал пише, че решението да постъпи в редиците на обществото било под влияние на идеите на Намък Кемал (Tengirşenk 1981: 31-32). При постъпването си в „Мектеплилер джемийети“ Юсуф Кемал полага клетва за вяност към това общество в присъствието на Туналъ Хилми. Дейността на това общество е била насочена срещу деспотичния режим на султан Абдулхамид II и се изразявала в провеждане на тайни срещи, преписване и разпространяване на прогресивна литература сред будните ученици, както и спечелване на нови привържаници (Tengirşenk 1981: 32-34). Докато се върши активна дейност в полза на това Общество, той не пренебрегвал и образованието си.

Един ден Юсуф Кемал отива на лов с приятели, когато се случва нещастен инцидент, което от своя страна ще стане причина да промени попрището на професионалната си насоченост. Докато се опитва да прескочи една канавка, ловджийската пушка, която той

държи в ръката си за опора, произвежда изстрел и сериозно наранява дланта на дясната му ръка. Приет е за лечение във военната болница „Хайдарпаша“. Юсуф Кемал отбелязва, че докато го лекували, той всеки петък е посещавал близката джамия. Дори, когато лекарите с лечебна цел му препоръчват да изпие определено количество алкохол, той отказва. В края на краищата, по настояване на медицинските лица и след консултация с един полкови мюфтия, който по това време е бил на лечение в същата болница, Юсуф Кемал се съгласява да изпие определеното от лекарите количество алкохол, което допринесло за подобрене на здравословното му състояние (Tengirşenk 1981: 38-39).

След приблизително едномесечното лечение във Военната болница „Хайдарпаша“ е изписан. Но пръстите на ръката му не възстановяват своята подвижност. В този случай, Юсуф Кемал няма възможност да продължи образованието си във военната гимназия „Кулели“. Но той държи да се обучава във военно училище. Освен това, той желае и да усвои знанията на студентите по медицина, от познанията на които е впечатлен в болницата. Юсуф Кемал се обръща към комисия по здравните въпроси на военните с молба да бъде преместен във Военно-медицинското училище. Комисията, имайки предвид високия успех на Юсуф Кемал, решава да изпълни молбата му и го записва в трети курс на медицинското училище. След завършването на трети курс Юсуф Кемал е преместен във висшия отдел на военно-медицинското училище, който тогава се помещавал в двореца Топкапъ.

Във военното училище се запознава с Ръза Нур, с когото по-късно, през 1921 г. в Москва ще подпишат турско-съветския договор за приятелство. Пак по време на следването си във висшия отдел на военно-медицинското

училище, Юсуф Кемал ще продължи да се занимава с философия и да търси „доказателство за съществуването на Бог“. С тази цел той прочита всички произведения Людвиг Бюхнер, посветени на механичния материализъм. Освен това се запознава с трудове на Арман Гутие, Камий Фламарион и други (Tengirşenk 1981: 39-47).

Във втори курс, донякъде поради развиваната от него конспиративна дейност в „Мектеплилер джемийети“, пред Юсуф Кемал възникват редица проблеми, дали отражение на отношението на ръководството на училището спрямо него. Той решава да напусне военно-медицинското училище.

През 1897 г. вземайки под внимание молбата на Юсуф Кемал, ръководството на военно-медицинското училище излиза с решение, че в резултат на инвалидност на дясната ръка, „същият е негоден за длъжността военен лекар“ (Tengirşenk 1981: 57-58).

След като напуска училището, Юсуф Кемал отива при брат си Нури бей в Кастамону. Там се подготвя за кандидатстване в Юридическото училище. За да издържи успешно кандидатските изпити за това училище, той трябва да изучи арабска граматиката. Със съдействието на брат си той намира подходящ учител и в продължение на няколко месеца изучава арабски език. Посредством учителя си по арабски, Юсуф Кемал се запознава с трудовете на Мевляна Джеляледдин Руми. Юсуф Кемал пише, че е останал удивен от приликите на „идеите на Месневи с учението на Дарвинизма“ (Tengirşenk 1981: 60).

По-късно той работи известно време в Боябат, от където заминава за Истанбул, за да се яви на изпитите по право. През 1901 г. след успешно положен изпит се записва в Юридическото училище. За да се издържа, по време на

следването си е принуден да работи. Но дълго време не може да си намери работа. Постепенно разпродава личните си вещи. Принуден е да продаде дори „молитвеното си килимче“. Парите са му необходими за храна и за заплащане на наемите на жилището си. Авторът отбелязва, че въпреки, възможностите си, баща му не му е помагал. В същото време единият от братята му по политически причини е хвърлен в затвора, а другият е изпратен в изгнание и припечелва едва колкото да издържа себе си. Изправен пред всички тези трудности, Юсуф Кемал изпада в депресия (Tengirşenk 1981: 67-68).

Във втория курс от следването си в Юридическото училище, Юсуф Кемал преподава турски език в едно еврейско училище. В продължение на три месеца работи и за вестник „Сабах“. През 1905 г. той се дипломира с отличен успех (Tengirşenk 1981: 81-82).

След завършването на Юридическото училище, до към времето на младотурския преврат през 1908 г. той работи основно като адвокат. Юсуф Кемал е сред учредителите на адвокатската колегия в Истанбул, създадена близо месец след обявяването на конституционната монархия през 1908 г. На проведеното през 1908 г. избори той е избран за народен представител от Синоп в палатата на депутатите от османския меджлис от листата на партията „Единение и прогрес“ (Tengirşenk 1981: 88-91).

До избухването на Първата световна война той работи във Франция като представител на турското Министерство на образованието. По време на службата си във Франция той печели кандидат-докорантски изпит в Юридическия факултет на Парижкия университет. Започва да работи върху върху дисертация на тема „Възможното приложение на политическия децентрализъм“. Тъкмо по

това време обаче избухва и Първата световна война и Юсуф Кемал е принуден да се върне в Турция (Tengirşenk 1981: 122-125).

На 6 декември 1915 г. Юсуф Кемал е назначен в министерството на правосъдието като съветник. През това време Кемал бей продължава да работи върху дисертацията си (Tengirşenk 1981: 126-129).

Юсуф Кемал бей, който по време на войната служи като запасен офицер, е избран отново за депутат от Синоп на изборите, проведени след подписването на Мудроското примирие (Tengirşenk 1981: 130-133). Юсуф Кемал пише, че е участвал в комисията, натоварена със задачата да изготви този документ. Според него клаузите на „Националния обет, от начало, до край, призовават за независимост“. Той отбелязва, че в резултат на неприятелското отношение, на което е подложен от външни и вътрешни сили, поради факта, че всичко почти вече е загубено, турският народ се надигнал на борба като дава обет, че ще я спечели, въпреки всичко. (Tengirşenk 1981: 132-133). „Всички разбирахме тежкото положение, в което изпадна нашата страна. Онези, които от години чакаха „болният човек“ на Европа да умре, – пише Юсуф Кемал - най-накрая го бяха убили. Но турският народ беше жив. Огромното нещастие, което ни бе сполетяло, не ни сломи, а напротив - усетихме приток на нова сила и непоколебимост.“ (Tengirşenk 1981: 132).

След окупирането на Истанбул заедно с Ръза Нур и още няколко депутати напускат столицата и заминават за Анкара, където включват в започналото национално-освободително движение (Tengirşenk 1981: 131-132).

След разпускането на Палатата на депутатите и арестуването на някои от най-видните депутати, Юсуф Кемал решава да замине за Анкара. Юсуф Кемал изразява

своите чувства свързани с откриването на Великото национално събрание на Турция по следния начин:

„На 23 април 1920 г. бе открито Великото национално събрание на Турция (...) Какво направиха тогава депутатите? Фактите са пред нас: Създадоха една нова държава. Синовете на Турция, без да разчитат на благоволенieto на султана, без лъжливите поощрения на този или онзи чужд дипломат, взеха властта в Турция в своите ръце (...) За пръв път в историята на Турция турският народ бе започнал да управлява само и единствено посредством свободно избрани от него представители (...) Републиканското управление на Турция започна от този ден“ (Tengirşenk 1981: 139-140).

Още в първите дни на войната за независимост турските патриоти разчитат на помоща на съветската държава, която заявява, че поддържа всички народи, които се борят за свое национално освобождение. С образуването на правителството на Великото национално събрание на Турция съветско-турските връзки навлизат в нова фаза – фазата на междудържавни. В това отношение особено значение има първият външнополитически акт на новото турско правителство – официалното писмо на Мустафа Кемал от 26 април 1920 г. , изпратено до Владимир Илич Ленин. В него Турция изказва готовност заедно със Съветска Русия да се бори срещу държавите на Антантата и се отправя молба за оказване на военна помощ. В тази връзка Юсуф Кемал отбелязва, че предвид факта, че най-важният им противник е Англия, се е „надявал“, че Русия няма да се прояви враждебно отношение към Турция (Tengirşenk 1981: 140-142).

Докато държавите от Антантата водят политика, насочена към ликвидирането на новата власт в Анадола, единствено Съветска Русия признава де юре правителството

на Великото национално събрание на Турция. С този акт се оказва ценна морална подкрепа на национално-освободителното движение в Анадола.

Кемалисткото правителство още преди да получи официалния отговор на своето обръщение, на 11 май 1920 г. изпраща за Москва делегация, ръководена от министъра на външните работи Бекир Сами бей и Юсуф Кемал бей в качеството му на министър на икономиката. През юли турската делегация пристига в Москва. Последователно тя е приета от народния комисар на външните работи на Руската съветска федеративна социалистическа република Георгий Чичерин и председателя на Съвета на народните комисари Владимир Илич Ленин. Преговорите завършват с подписването на 24 август 1920 г. на проект на договор за дружба, състоящ се от седем параграфа, които по-късно са включени в текста на турско-съветския договор за дружба и братство от 16 март 1921 г.

По време на преговорите окончателно бива решен въпросът за оказване от Съветска Русия периодична помощ на Турция с оръжие, боеприпаси и злато. И през лятото на 1920 г. се доставя в Трабзон първата пратка оръжие, а през месец септември в Ерзурум на представителите на турското правителство и военно командване е предадена и част от финансовата помощ (Tengirşenk 1981: 141-149).

По време на пребиваването на турската делегация в Москва, в Съветска Русия се провежда Вторият конгрес на Третия комунистически интернационал. Във връзка с този конгрес тук присъства и една група турски младежи, които се самоназовават „Делегация на комунистите от Турция“. Те осъществяват две срещи с турската делегация, ръководена от Бекир Сами бей. От проведенния разговор с тях Юсуф Кемал разбира, че същите не са запознати нито с идеите на „комунизма“ нито пък на „болшеvizма“, за които те имат

претенции че поддържат. По отношение на същите лица не е ясна и каква е точната цел на пребиваването им в Москва. В съгласие с ръководителя на турската делегация Бекир Сами бей, Юсуф Кемал забранява на въпросните лица да извършват в Съветска Русия каквато и да е дейност от името на Турция, тъй като не са упълномощени за това. Авторът отбелязва, че „те не бяха от групата на Мустафа Супхи“, основател на Турската комунистическа партия през 1920 г. (Tengirşenk 1981: 149-151).

Висящите проблеми на взаимоотношенията на Турция със задкавказките съветски републики налагат свикването на турско-съветска конференция, предложение за което прави турското правителство в началото на месец декември 1920 г. Съветското правителство приема турското предложение единствено с уговорката, че въпросната конференция ще заседава в Москва. От турска страна не се възразява. Делегацията на анкарското правителство за Московската конференция се възглавява от министъра на икономиката Юсуф Кемал бей. В нея влизат още министърът на просветата, доктор Ръза Нур бей и назначеният през месец ноември 1920 г. извънреден и пълномощен представител на Турция в Съветска Русия Али Фуат паша (Джебесой). От написаното от Юсуф Кемал по отношение на тази делегация читателят остава с впечатление, че именно той е инициаторът за сформирването на екипа ѝ (Tengirşenk 1981: 141).

Верни на взаимоутвърдените принципи Анкарското и Московското правителства си обменят ноти по актуални проблеми на междудържавните отношения. Още на 15 декември 1920 г. турското правителство изпраща нота на съветското, в която решително се опровергават слухове за преговори на кемалистите с Англия. Същевременно в нотата се отправя запитване относно хода на съветско–

английските търговски преговори и за отношението на Съветска Русия към Армения и Грузия. Няколко дена по-късно съветското правителство изпраща отговор на интересуващите Турция въпроси. Мустафа Кемал и колегите му последователно следват поетия курс за разширяване и укрепване на съветско-турските отношения.

На 22 февруари 1921 г. официално е обявено на турската делегация, че съветското правителство може да подпише с Турция само договор за дружба и братство. На 26 февруари започват официалните преговори (Tengirşenk 1981: 152-222)..

Причината, поради която съветското правителство протака преговорите, според Юсуф Кемал, е, че Москва все още не вярва в успеха на „Мехмет“. Ю. Кемал пише, че той използва името „Мехмет“ като нарицателно и обобщаващо наименование за турската армия – от главнокомандващия до обикновения боец. Чрез успехите си на бойното поле срещу чуждите интервенти до този момент, пише авторът, „Мехмет още веднъж бе заявил пред света: „Аз съм жив“. Другарите на Ленин и Сталин разбраха това.“ (Tengirşenk 1981: 191).

На 16 март 1921 година се подписва Договорът за дружба и братство между Съветска Русия и Турция. Той се състои от преамбюл, 16 параграфа и три приложения. Юсуф Кемал предава съдържанието на въпросния договор, придружен с негови коментари (Tengirşenk 1981: 223-231, 277-282). Представяйки клаузите на договора, Юсуф Кемал привежда и съответните разяснения върху тях.

С договора от 16 март 1921 г. съветското правителство се задължава да окаже на Турция безвъзмездна парична помощ в размер на 10 милиона златни рубли и помощ с оръжие. За укрепване на мощта на

турската армия и на международния престиж на революционна Турция има също така безспорно значение сключването на договори за дружба и с другите съветски републики. На 13 октомври 1921 г. в Карс се подписва идентичен на Московския договор, договор между Турция и закавказките съветски републики, а на 2 януари 1922 г. с Украинската съветска република.

Давайки своята оценка за договора от 16 март 1921 г., Юсуф Кемал подчертава, че той е станал възможен, не толкова в резултат на преговорите с официалните съветски представители Чичерин и Коркмазов, а по-скоро чрез намесата на Йосиф Сталин, който посредством висшето ръководство в Москва успява да съдейства за успешния ход на преговорите (Tengirşenk 1981: 224-225).

По-нататък Тенгиршенк се спира на френско-турските преговори през 1921 г. Авторът отбелязва, че този период е много важен етап в развитието на антиимпериалистическата борба на турския народ.

Със своето поведение турските патриоти показват по най-решителен начин, че те няма да отидат на съгласателство с държавите от Антантата, без да са постигнали поставените цели. Авторът подчертава неоченимата морална и материална помощ на Съветска Русия за укрепване на тяхната непримиримост към аспирациите на Запада. С установяването и развитието на дружеските връзки с нея кемалистка Турция прави една нова крачка към окончателната победа над силите на вътрешната реакция и чуждестранните интервенти (Tengirşenk 1981: 232-249).

Заклучение

След представяне и анализ на мемоарите на други двама негови съвременници разгледахме как един

представител на турската интелигенция и деен участник в национално-освободителната война Турция през 1919-1923 г. си спомня периода и как от позицията на времето интерпретира събитията от миналото.

В първата част, в която Юсуф Кемал представя детските и младежките си години, съдържа повече разкази за себе си и за автора. Спомените за събитията са накъсани със случки, които могат да бъдат фактологични, но въпреки това преживяването остава водещо. Тази част от книгата си Юсуф Кемал е написал по-описателно и разказвателно, влагайки повече емоция като в това отношение се доближава до стила на Ръза Нур. Втората част, т.е. тази, която разглежда държавно-политическата дейност на автора, се характеризира със стил, присъщ на вещица държавен чиновник, който се откроява в мемоарната книга на Али Фуат паша.

За Юсуф Кемал национално-освободителната война в Анадола е „революция“. Бидейки свидетел на разпадането на османската държава, Юсуф Кемал в нито един момент не изпада в униние и не губи надежда в бъдещето на страната си. До последно пази надежда, че на мястото на разпадналата се Османска империя е възможно да се създаде една нова и силна турска държава. Тази нова държава би могла да се създаде посредством промяна в съзнанието на хората, в институциите и управлението и то именно посредством полагане на неимоверни усилия, пример за каквито дава самият той. С тази вяра Юсуф Кемал се хвърля в огъня на национално-освободителната война на своя народ и заема място до най-близките сподвижници на Мустафа Кемал.

Отбелязвайки трудностите, с които се е сблъскал през живота си, авторът прави своеобразна препратка към трудностите, пред които е изправен турският народ в

годините на войната си за независимост. Това авторът го прави с определена цел: давайки богат материал за своя личен живот и обществена дейност, той се стреми да възпита у идните поколения редица граждански добродетели като: патриотизъм, самоотверженост, хуманизъм, доблест, скромност, упоритост и др. Съобщенията от него факти са последователно изложени и разкриват причините за развитието на личността му. В този смисъл можем да кажем, че в мемоарите на Юсуф Кемал се забелязва потвърждение на идеята, че „интерпретацията е част от факта“.

Използвана литература

Akşin 1976. Akşin, Sina. İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele. Cem yay. İstanbul 1976.

Alpkaya 2017. Alpkaya, Faruk. “Rıza Nur”. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce. Cilt 4. İletişim Yayıncılık. İstanbul, 2017, s. 374-377.

Asman 2001. Asman, Ya. Kulturnata pamet. Pismenost, pamet i politicheska identichnost v rannite visokorazviti kulturi. Planeta 3. Sofiya. 2001.

Hakov 2000. Hakov, Dzhengiz. İstoriya na Turtsiya prez XX vek. IMIR. Ankara-Sofiya, 2000.

Meram 1969. Meram, Ali Kemal. Türk-Rus İlişkileri Tarihi. Kıtış Yayınları. İstanbul. 1969.

Merdan 2014. Merdan, Memish. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisuzhdane na obrazovatelната i nauchna stepen “doktor” na tema “Balkanskata politika na Turtsiya prez 30-te gonini na XX vek”. Veliko Turnovo, 2014.

Muslu 2019. Muslu, Murat. Sorbonne Doktorali Halk Çocuğu; Yusuf Kemal Tengirşenk. 2019 -
1.<https://www.boyabat.com/sorbonne-doktorali-halk-cocugu-yusuf-kemal-tengirsenk-1> – 15.06.2020 г.

Sadulov 2000. Sadulov, Ahmed. Agoniyata na İztochniya Vupros i razhdaneto na nova Turtsiya. Faber, Veliko Turnovo, 2000.

Taushanova 2012. Taushanova, İrena. Kolektivnata pamet i rolqta na individa. Humanitaristika. <https://nauka.bg/2013/52/Kolektivnata-pamet-i-rolqta-na-individa-2012.pdf> - 01.06.2020 г.

Turetskaya Respublika (1975). İzdatelstvo „Nauka“. Moskva.

Velichkova 2018. Velichkova, Bistra. Bulgarskata memoarna literatura sled 1990 g. Prehodat v spomenite na Tosho Toshev, Georgi Mishev, Evgeniy Daynov. <http://www.medialog-bg.com/wp-content/uploads/2019/05/Bistra-Velichkova.-The-Memoir-Literature-in-Bulgaria-after-1990.-The-Transition-period-through-the-Memories-of-Tosho-Toshev-Georgi-Mishev-Evgeniy-Daynov.pdf> - 01.06. 2020 г.

Zürher 2004. Zürher, Erik Jan. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. Çeviren: Yasemin Saner Gören. Şletişim Yayınları. İstanbul, 2004.

Исползвани източници

Cebesoy 2011. Cebesoy, Ali Fuat. Siyasi Hatıralar. Büyük Zaferden Lozan'a, Lozan'dan Cumhuriyete. Cilt 1-2. Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınları. İstanbul 2011.

Nur-1 1992. Nur, Rıza (1992-1). Hayat ve Hatıratım. Cilt 1. İşaret Yayınları. İstanbul 1992.

Nur-2 1992. Nur, Rıza (1992-2). Hayat ve Hatıratım. Cilt 2. İşaret Yayınları. İstanbul 1992 .

Nur-3 1992. Nur, Rıza (1992-3). Hayat ve Hatıratım. Cilt 3. İşaret Yayınları. İstanbul 1992.

Tengirşenk 1981. Tengirşek (Tengirşenk), Yusuf Kemal. Vatan Hizmetinde. Kiltür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Исползвана справочна литература

Akadaemichen tursko-bulgarski rechnik 2009. Akadaemichen tursko-bulgarski rechnik. İzdatelstvo Riva. 2009.

Büyük Larousse 1992. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1992). 22. Cilt, Milliyet Yayınları.

Devellioğlu 2001. Devellioğlu, Ferit (2001). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Aydın Kitabevi. 2001 Ankara.

Georgiev 1969. Georgiev, Lyubomir i dr. Rechnik na literaturnite termini. „Nauka i izkustvo“. 1969, Sofiya.

Türk Ansiklopedisi 1982. Türk Ansiklopedisi. Cilt 31. MEB Devlet Kitapları. Milli Eğitim Basımevi. Ankara 1982.

Türkçe Sözlük 1988. Türkçe Sözlük. Cilt 1-2. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 1988.

ЗА БЪЛГАРО-ТУРСКИЯ РЕЧНИК “ЛЮГАТ-И ШЕХАБ”

гл. ас. д-р Ембие КЯЗИМОВА
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
e.kyazimova@shu.bg

Exploring the Bulgarian-Turkish Dictionary *Lugat-ı Shehab*

Chief Assistant Embie Kyazimova, PhD

Abstract: Several Ottoman (Turkish) grammars, textbooks and dictionaries written in Bulgarian were published within the period from the Tanzimat to the first half of the 20th c. In response to the interest of the Turks in studying Bulgarian, a Bulgarian Grammar was published in 1896, followed by a Concise Turkish-Bulgarian Dictionary (1913), a Turkish-Bulgarian Dictionary, a Bulgarian-Turkish Dictionary *Lugat-ı Şehab* (Vol. 1 in 1924, Vol. 2 in 1929) and a French-Bulgarian-Turkish Dictionary. The Bulgarian-Turkish Dictionary *Lugat-ı Shehab* in two volumes was intended to facilitate the full-scale communication between Bulgarians and Turks. The dictionary was compiled by Mehmet Celil and St. Blajef by using the Arabic and Cyrillic alphabets and was published in two volumes by “Ümit” printing house in Sofia: Volume 1 in 1924, and respectively Volume 2 in 1929. The aim of this work is to present the Bulgarian-Turkish Dictionary *Lugat-ı Shehab*, to explore the spelling and linguistic features specific for that period, as well as compare the Bulgarian lexis written in Cyrillic and the correspondent Turkish lexis written in Arabic with the lexemes of the modern Bulgarian language. The lexemes written in Cyrillic and Arabic, the used parts of speech and grammatical rules are all sources for studying the history and development of Turkish and Bulgarian. They help us trace and describe the linguistic features and trends in both languages at lexical and grammatical level.

Keywords: Ottoman Turkish language, grammars, Bulgarian language, Cyrillic

През 1929 г. главният редактор на в-к „Рехбер“ М. Джелилов и лекторът по турски език в Нов български университет Ст. Блажев отпечатват в печатница Юмит – гр.

София Българско-турски речникъ „Люгат-и-Шехабъ“ (*Bulgarca-Türkçe Lügat-ı Şehab Sözlüğü*). Създаването на този речник е провокирано от търговските и дипломатически връзки между България и Турция, необходимостта за по-добро общуване между българи и турци и преодоляване на езиковата бариера при общуването им. Уникалността на това издание се състои в това, че съчетава в себе си речник и граматика. Изданието започва отзад напред, какъвто е и начинът на писане на османски език. Състои се от 378 номерирани страници и е разделен на два тома. Първият том на изданието започва с граматика на българския език обяснена на османотурски. Граматиката заема 19 номерирани страници и дава основни познания за българската граматика. Представянето на българската граматична система чрез средствата и възможностите на османския език дава възможност да се установят и анализират всички характерни за времето процеси на взаимодействие между двете езикови системи.

Граматиката започва с кратко Встъпление (*Bir iki söz*) на авторите, в което е посочено значението на българо-турския речник за всички които желаят да научат българския език, като се започне от населението в селата до научните работници, търговци и занаятчии. Обоснована е необходимостта от създаването на речника – за преодоляване на трудностите при общуването на турското население в България, поради което труда е написан на български и османски език.

Няколко думи

Тъй като официалният език в България е български и обучението до висшето образование се води на български

език, за българските турци изучаването и владенето на езика е една необходимост (задължителна нужда).

Независимо от коя класа е българският турчин, той непременно трябва да знае български език, за да не се почувстват безпомощни при нужда от разговор.

Владенето на българския език както е от значение за един учен, търговец или занаятчия, толкова е необходим и за един селянин, тъй като тези, които не говорят езика, не биха могли да изпълняват активна роля в никоя политическа, социална или икономическа област.

Ние положихме много усилия и преодоляхме много пречки, за да постигнем успех и направим една скромна услуга със съставянето на този речник. Това е първият Българско–турски речник, и като при всяко първо произведение, твърде нормално е и в това да има някои грешки. Но това трябва да бъде оправдано с извинение за нашите възможности и сигурност. В речника чуждите думи в българския език са показани като български. При съставянето на речника е взето под внимание най-вече съседските и икономическите отношения, както и нуждата на турците от изучаването на българския език.

В началото за начинаещите добавихме граматическа част, която да използват като ключ при самостоятелна подготовка. Това е първата ни малка граматика на турски език, написана в България. Ще се почувстваме щастливи, ако с това наше начинание насърчим други учени да съставят по-съвършени речници.

*Мехмед Джелил, репортер на в-к „Рехбер“,
Бивш директор на религиозна и вакъфска институция*

Стоян Блажев, учител по турски език на свободна практика

В предисловието на изданието Мехмед Джелил отбеляза, че е посветил този речник на сина си Шехабедин и на своя приятел Блажев. Той заявява, че тези които се занимават със съставителство и издателство знаят много добре колко труд изисква работата по съставянето на речници:

От съставителя

Аз лично се заех с организиране на представянето на посветения на моя приятел господин Блажев и сина ми Шехабедин речник „Люгат-и шехаб“.

Тези, които се занимават с издателска дейност знаят колко е сложно съставянето и издаването на речници. Но аз работих решително, влагайки морална и духовна сила за да направя на моя народ една скромна услуга.

В началото когато започнах се опитах да използвам българските букви без да ги променям, но това се оказа неподходящо и изискваше специфичен модел, тъй като азбуката е несъвместима с книгата, подготовката на твърде много букви, намиране на равнопоставеност между двата езика са трудностите, които изпитах. Благодарен съм, което очаквам в резултат на тези трудности, е единствено моят народ да ме помни с добро.

София, 1928 г.

След предговора, първата част (Аџкі - Ключ) е посветена на българската азбука, като всяка буква е транслитерирана на арабски. Отбелязано е печатното и

ръкописно изписване на всяка буква и съответната ѝ арабска графема, като изключение правят три от буквите. Поради факта че речника е написан преди езиковата реформа се забелязват букви, които липсват в съвременния български език - а, б, в, г, д, е, ж, з, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ъ, ю, я, ж. Срещу някой от арабските графемии има пояснения за начина им на изписване в началото, средата и края на думата. Така буква е изразена чрез две арабски графемии \dot{a} и \ddot{a} . Посочено е, че гласната е се означава със следните знаци за вокализация – в началото на думата се отбелязва с хемзе, в средата и края с фетха.

Буквите ъ, ь и ж не са отбелязани с арабски графемии. Срещу ъ и ь е посочено, че в края на думите не се четат, т.е. те нямат звукова стойност.

Същинската част на граматиката се състои от 11 основни части - 1) Съществително име [$\dot{I}sim$] اسم, 2) Род [$\dot{I}simlerde$ Keyfiyet] اسملرده كيفيت, 3) Множествено число [sem] جمع, 4) Падежи [Ahval-i $\dot{I}sim$], 5) Член [Harf-i Tarif] تعريف حرف, 6) Прилагателно име [Sifat] صفت, 7) Числително име [Esmā-i adad] 8) Местоимение [Zamir] ضمير, 9) Спрежение [Tasrif] 10) Причастие [Feri Fiil] فرع فعل, 11) Предлози [Edatlar].

В част първа – Съществително име, обхваща видовете съществителни имена – اسمخاس [ism-i has] собствено име - Иванъ, Ахмедъ; [ism-i cins] нарицателно име - село, човѣкъ; отглаголни имена - които са онагледили с примери: Иванъ, Ахмедъ;.

Във втората част се разглежда граматичната категория род, която липсва в турския език. В турският език има един род както за съществителните, така и за

прилагателните имена. Отбелязани са названията на кирилица и граматическите понятия на арабски език: родъ اسم لده كقفة [İsimlerde Keyfiyet], мъжки род مذكر [müzekker], женски род مؤنث [müennes] и среден род موسط [mutavassıt].

В трета част се разглежда понятието множествено число جمع [cem] като подробно се описват единственото и множественото число в българския език има и множество примери: بلبل [bülbül] славей, بلبلر [bülbüler] славеи, أل [el] ржка, اللر [eller] рж-це.

Под заглавието *Падежи* اسم احوال [Ahval-i İsim] се отбелязва, че в българският език има четири падежа и се представят названията им на български и на арабски език: 1. Mücerred (иминителен падеж), 2. Meful ile (дателен падеж), 3. Meful bi (винителен падеж), 4. Münadi (звателен падеж). В съвременният български език има остатъци на падежни форми, които не се възприемат като падежи.

Като отделно заглавие е разгледан определителният член تعريف حرف [Harf-i Tarif], който може да бъде прибавен към съществителните имена, прилагателни и местоимения.

Следващото заглавие е посветено на прилагателното име, като авторите отбелязват, че за българския език са характерни следните прилагателни имена: sıfat-ı tavsifiye ‘качествено прилагателно’, sıfat-ı temlikiye ‘притежателно прилагателно’, sıfat-ı nisbiye ‘относително прилагателно’. Разглеждат се степените за сравнение: най, по, все – най-висок, по-висок, все-силен и наставките за образуване на прилагателни имена: *истъ*, *енъ* – камен-истъ върхъ, дървенъ кръсть, както и *шенъ*, *ско*, *ска* – тукаш-енъ вестникъ, стр-анень, стра-нн-и, стра-нн-а, стра-нн-о и др.

Числителните имена са разгледани съвсем накратко под заглавие *Esma-i adad* (Числително име). Авторите отбелязват, че тези числителни имена които завършват на О се членуват с ТО, завършващите на А с ТА, а останалите с ТЕ.

В следващата част се разглеждат местоименията *Zamir* (Мъстоимение): лични *Zamir-i şahsi* (лично мъстоимение): *بن ben* (аз), *سن sen* (ти), *او o* (той) (ж.р. тя, ср. Р. то), *بز biz* (ние), *سز siz* (вие), *اونلر onlar* (тѣ); възвратни *Zamir-i mükerrerde* (възвратно мъстоимение) *vardır*: *بكا bana* (себе-се), *بنی beni* (себе-си); показателни *Zamir-i işaret* (показателно мъстоимение): *müzekker* тоя-този, *müennes* тая-тази, *mutavvasit* туй-това; притежателни *Zamir-i temlikî* (притежателно мъстоимение): *بنم benim* (*мой, моя, мое*), *بزم bizim* (*нашъ*), *سزك sizin* (*вашъ*), *onların* (*тѣхенъ, нейнъ*) *ve kendî kendi* (*свой*); въпросителни *Zamir-i istihâm* (въпросително мъстоимение): *كیم kim* (*кой, коя, кое*), *نه ne* (*кое, що*), *nasıl* (*какъвъ, каква, какво*), *كیمك kimin* (*чий, чия, чие*), *نه kadar* (*колко*), *بونلرک bunların* (*кого*), *کیمی kime* (*кому*) или *کیمه kime* (*на-кого*); относителни *Zamir-i atfî* (относително мъстоимение): *کیم که kimki* (*кой, който, която, което*); мн. ч. които; неопределителни *Zamir-i gaug-i tayîni* (неопредѣлително мъстоимение): *بیریسى birisi* (*нѣкой, нѣкоя, нѣкое*); мн. ч. *сет' – бірлері birileri* (*нѣкой*); *bunların بیریسине birisine* (*нѣкому, нѣкого*) *بیرشی bir şey* (*нѣщо*), *هیچ birşey* (*нищо*).

В следващата част от граматика се занимава изцяло със спрежението на глагола *Tasrif* (Спрежение). Разглеждат се три спрежения на глагола в българския език. Първо спрежение – глаголи, които в 3 л., ед. ч. сег. време завършват на *е*: *اووقویورم ben okuyorum* (*азъ чета*), *اووقویور okuyor* (*той чет-е*). Второ спрежение – глаголи, които в 3 л.,

ед. ч. сег. време завършват на **и**: بن صوصييورم ben susuyorum (азъ мълча), او صوصييور o susuyor (той мълч-и). Трето спрежение - глаголи, които в 3 л., ед. ч. сег. време завършват на **а-я**: بن صوصييورم ben soruyorum (азъ питамъ), صوصييورم soruyor (той пит-а); بن نقل ايدييورم ben naklediyorum (азъ пренасямъ), نقل ايدييورم naklediyor (той пренас-я).

Следват примери за трите спрежения представени в таблици. Обърнато е внимание на спрежението на спомагателния глагол съм: съмъ بنم ايم (benim yim), е او در (o dir), си سن سك (sen sin).

Отразени са формите на глагола в минало несвършено време и минало свършено време. За формите на повелително наклонение (Заповѣденъ „повелителенъ“ начинъ) е посочено, че се образува чрез и, й, ете, ъ, те – свире چال (çal), върви يورو (yuru).

В отделна глава се разглежда Причастието (Fer'i fiil). Посочени са два вида причастия *ism-i fail* (действително), *ism-i mef'ul* (страдателно).

Действителното причастие е разделено на два вида: *mazi-yi nakli* – минало неопредѣлително: گيتميشم gitmişim (ходилъ съмъ) и *hikaye-yi maziyi* – минало предварително: گيتميش ايدم gitmiş idim (ходилъ бѣхъ). Авторите отбелязват, че в българският език под влияние на руския чрез добавяне на афиксите ющъ, щъ се образува действително причастие (*ism-i fail*): *çığrıyogum* (викамъ), *çığrıncı*, *çığrıan* (müzekker м. р. вика-щъ, müennes ж. р. вика-ща, mütevasıt ср. р. вика-що), *çığrıncılar* (вика-щи).

Отбелязва се, че страдателното причастие *İsm-i mef'ul* завършва на тъ, енъ, нъ: видѣхъ – видѣ – нъ, писахъ – писа-нъ, свирихъ – свир-енъ, минахъ – мина-тъ и др.

Предлозите и съюзите намират място в последната глава на граматиката. Представени са няколко примера за Предлози (Edatlar): سىز siz نىفى (nefi) безъ, دن-den (изъ), اوزرىنىڭ, üzzerine (възъ), اىچون için (за).

Отбелязана е ролята на съюзите (Harf-i atıf): съюзите свързват две изречения или еднородни части в изречението – دىهى dahi, و ve (u), كه ki (та), سوكونرا sonra (па), كه ki (че), لakin (ала-но), اىسه ise (а).

Първият и вторият том на речника са отделени с празна страница. Началната страница на речника е изписана на османски език Bulgarcadan Türkçeye Lügat-ı Şehab' in sözlük отбелязана е годината, в която авторите са започнали писането на речника. Последната страница е изписана на кирилица и е отбелязана годината 1929 г., в която речника е завършен.

С кратко *Встъпление* е посочена необходимостта от написването на такъв речник и неговото значение. Дадени са и съкращенията, които са използвани в речника.

Предговор

За всеки живеещ в България турчин изучаването на българския език е голяма необходимост, особено за учениците по време на обучение и за занимаващите се с преводи, за ползване при нужда те все още нямат изготвен и издаден речник от български на турски език. Виждайки това ние според възможностите си се постарахме да направим една скромна услуга със съставянето на един речник.

В този „Речник“, доколкото е възможно, от първите букви до последните букви на думите, се спазва предаването на сричките на думата, също така се

отбелязват съществителните, глаголите и несамостоятелните думи, показва се и преносното значение на лексиката.

Речникът, който съдържа приблизително 25000 думи при издаването му ще се внимава да не бъдат допуснати грешки.

Minallahi't-tevfik /Успехът е от Господ/

Съкращенията в речника са изброени в две колони. В лявата колона съкращението е изписано с арабска графема и изцяло изписан на арабица термин, а отдясно на кирилица е посочено съответствието на български език. Първото съкращение започва с елиф „elif“ и са отбелязани съответствията на османо-турски и български език.

ا[isim]	Съществително (същ. име)
اث [ism-i müennes]	женски родъ (ж. р.)
اذ[ism-i müzekker]	мжжки родъ (м. р.)
اط[ism-i muvasat]	среденъ родъ (ср. р.)
جمع[sem]	Множествено число
صفت [sifat]	Прилагателно име
ظرف[zarf]	Наречие

Речниковите единици в речника са подредени по азбучен ред, като се започва от А и се стигне до Я. Речникът съдържа около 25 000 думи, които са подбрани така, че да задоволят нуждите на ученици, преводачи и на селяните, които имат желание да научат българския език.

Речниковите единици започват от 5-та страница на речника и са подредени по азбучен ред в две колони, като отлясно е думата на кирилица, а от ляво е съответствието ѝ на турски език изписано на арабица - А, Абажуръ, Абдикация, Абдикирамъ, Абонаментъ... Б, Ба, Баба, Бабалжкъ ...

В речника няма речникови единици започващи с буквите ъ, њ, ѳ и срещу тях е отбелязано следното обяснение

Ъ: 26-та буква от българската азбука, чете се като І „ъ“. Не се поставя в началото на думата. В края на думата не се чете. Ако пред буквата се постави "О" се чете като "Ӗ".

Ъ: 27-та буква от българската азбука, не се поставя в началото на думата, чете се като І „и“. В края на думите не се чете. Ако пред буквата се постави "О" се чете като "Ӗ".

Ъ: 28-та буква от българската азбука, чете се като (е). Липсва в съвременния български правопис.

Правопис на българските думи в речника

Думите на български език са написани в съответствие с правописната норма, като съответствията им на турски език са изписани на арабица. В българският език както и в турския думите се изписват така както се чуват. Поради факта че речника е написан преди езиковата реформа се забелязват, че в края на думите завършващи на съгласна са изписани еровите гласни ъ и ѳ /автоматъ, авторитетъ, агентъ, азъ/, както и употребата на буквите ж, ѳ. Забелязват се и някои правописни грешки: думата Агенция е изписана като Агенция; Изтичам – истичамъ; изтласквам – истласквамъ; актьор – актйоръ. В съвременния български език след съгласна се изписва ъо, а не йо. Глаголът харесвам е записан така като се среща в разговорния стил – аресвам (с

изпадане на съгласната х в началото на думата). Думата алкохол е записана като алкоолъ.

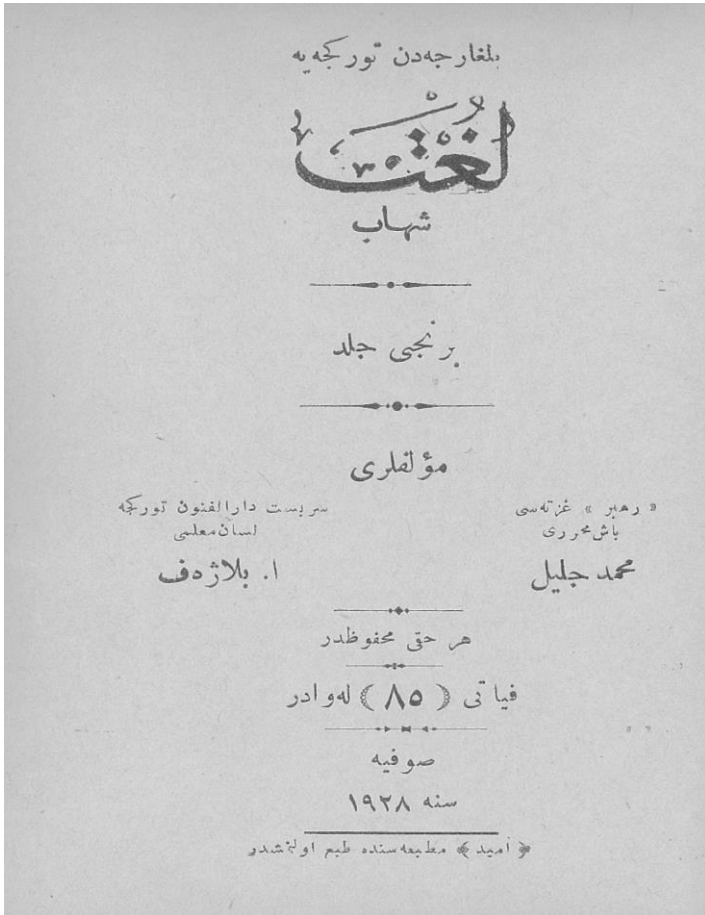
Правописа на турските думи в речника

Съответствията на думите на турски език са изписани на арабица, в съответствие с турската правописна норма. Но се забелязват и думи, които не са в съответствие с правописните правила. Например думата *burun* трябва да се изпише като *be-vav-re-nun* بورن но е изписана като *be-re-vav-nun* برون Шемседдин Сами, нарича това “*galat-ı fahiş*”(много явна грешка). (Sami 1317: 310)

В заключение може да се каже, че отпечатаният през 1929 г. в печатница Юмит – гр. София Българско-турски речникъ „Люгат-и-Шехабъ“ (*Bulgarca-Türkçe Lügat-ı Şehab Sözlüğü*) е уникално издание, което съчетава в себе си речник и граматика. Този речник е необходим за изграждане на практически умения, които са съществено важни при осъществяването на ежедневните контакти на български език. Материалът на този речник предоставя възможност за разглеждане на лексикалните, фонетични и морфологични особености както на турския език, така и на българския. Този речник представя особеностите на граматиката на българския език, чрез средствата и възможностите на турския език. Представянето на българската граматическа система чрез средствата и възможностите на османския език в много отношения заслужава вниманието на изследователите, за да се установят и анализират всички характерни за времето процеси на взаимодействие между двете езикови системи.

Исползвана литература

- Aksan 1978.** Aksan, D. *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*. DTCF Yayınları, Ankara
- Celilov, Blajev 1929.** Celilov, M., St. Blajev. *Bulgarca-Türkçe Lügat-ı Şehab Sözlüğü*, Sofya.
- Devellioğlu 2003.** Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara, 2003.
- Dobrev 2009.** Dobrev, İ. *Tursko Bilgarski Akademiçen Reçnik*. Riva, Sofya
- Sami 2004.** Sami, Şemsettin (1317). *Kâmûs-ı Türkî, Dersaadet*. İstanbul, 2004.
- Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara.

БЪЛГАРСКО-ТУРСКИ
РЕЧНИКЪ

„Люгат-и-Шехабъ“

ТОМЪ II

СЪСТАВИЛИ:

М. ДЖЕЛИЛОВЪ

Главенъ редакторъ на
в. „Рехберъ“

СТ. БЛАЖЕВЪ

Лекторъ на турски езикъ
при Своб. университетъ

Всѣко право запазено

Цена 85 лева

СОФИЯ — 1929 година

Печатница „ЮМИДЪ“

ŞUMEN ÜNİVERSİTESİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN ÇEVİRİDE YAPTIKLARI HATALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Menent ŞUKRİEVA
Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi
m.shukrieva@shu.bg

Evaluation of the translation errors made by the students of the Department of Turkish Language and Literature at the University of Shumen

Menent Shukrieva, Ph.D. – Lecturer

Summary: This article tries to analyze a number of Bulgarian/Turkish and Turkish/Bulgaria translations made by the students of the bachelor and master programmes of the Department of Turkish Language and Literature at the Faculty of Humanities of *Konstantin Preslavsky* University of Shumen. Some of the translations were made during the seminars, which form part of the Translatology and Theory of Translation courses. The remaining part of the translations was made as a homework given by the lecturer. The analysis covered the works of 22 students attending the courses of Translatology and Theory of Translation. One of students was a native Bulgarian, while 21 were Bulgarian Turks. The students had to translate commercial, economic, juridical, technical and editorial texts. The translation errors made by the students were classified in two major categories: lexical and terminological errors and grammatical errors. In general, we could summarize that the lexical and terminological errors were caused by insufficient knowledge of the meaning of the words, poor or inadequate vocabulary, and inappropriate use of the words or terms. The grammatical errors in the Turkish/Bulgarian translations were most frequently related to the misuse of the long and short forms of the definite article, the wrong determination of the grammatical gender, etc., while the errors in the Bulgarian/ Turkish translations, though not so frequent, were established in the misuse of the grammatical cases. As for the syntactic errors, we can conclude that they were caused mostly by the differences in the syntax of both languages.

Key words: Turkish, Bulgarian, students, translation, errors

GİRİŞ

Bu bildiride Bulgaristan'ın Şumen (Şumnu) şehrinde bulunan Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi bünyesindeki Beşeri Bilimler Fakültesine bağlı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin çeviri derslerinde ve ev ödevi olarak Bulgarcadan Türkçeye ve Türkçeden Bulgarcaya yaptıkları çeviriler incelenmiştir.

Çeviri, Üniversitemiz bünyesinde Türk Filolojisi ve Rusça-Türkçe Uygulamalı Dilbilim programlarının açıldığı 1992 yılından itibaren bu yana müfredatta özel bir yer almaktadır. Çeviri etkinlikleri lisans öğrencilerinin birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar gördüğü Uygulamalı Türkçe, üçüncü sınıfta - Çeviribilim, dördüncü sınıfta - İş Dünyasında Çeviribilim derslerinde yapılmaktadır. Yüksek lisans öğrencileri ise Çeviri Kuramı, Uygulamalı Türkçe ve İş Dünyasında İletişim derslerinde çeviri yapmaktadır.

Bilindiği üzere yabancı dil öğretiminde çeviri çok etkili bir yöntemdir. Ancak öğrencilerimiz arasında ana dili Türkçe ve ana dili Bulgarca olanlar var. Genel olarak ana dili Bulgarca olan öğrenciler Bulgarcadan Türkçeye yapılan çevirilerde zorluk çekerken ana dili Türkçe olan öğrenciler Türkçeden Bulgarcaya çeviride zorlanmaktadır. Elbette ki iki dili iyi derecede bilen öğrenciler bu derste başarılı olmaktadır.

Bu araştırmanın evrenini 1 Bulgar ve 21 Bulgaristan Türkü olmak üzere toplam 22 öğrenci oluşturmaktadır. 22 öğrenciden 15'inin çevirileri başarılı olarak değerlendirilebilmektedir.

Ana dili Türkçe olan ve çeviri dersinde başarı gösteremeyen öğrencilerin ya ana dilinde ya da Bulgaristan'ın resmi dili Bulgarcada yetersiz bilgiye sahiptir.

İki dilli öğrenciler ile ilgili yapılan tespitleri şu şekilde özetleyebiliriz: Okulda veya ev ortamında Türkçeyi iyi düzeyde öğrenmiş bazı öğrenciler kaynak metinleri anlama ve kavramada

sıkıntı yaşamamaktadır, ancak metindeki iletiyi etkili bir şekilde Bulgarcaya yeniden verememektedir. Türkçe eğitimi görmemiş ve günlük hayatında ağırlıklı olarak Bulgarca kullanan öğrencilerin bir kısmı da, kaynak dil Bulgarcaya anladıkları anlamı hedef dil Türkçede ifade etmekte zorluk çekmektedir.

Sözcük ve terim düzeyinde öğrencilerin yaptıkları bire bir çeviri, dilsel eşdeğerliği yakalamalarına yetmemektedir. Tümce düzeyinde yapılan çevirilerde ise öğrencilerin bir kısmının hedef dilin dilbilgisel özelliklerini gözetlemedikleri görülmüştür.

Öğrencilere ticari, hukuki, teknik metinleri ve gazete haberleri verilmiş olup yazılı olarak çevirmeleri istenmiştir. Çeviri sürecine başlamadan önce öğrencilere, her metnin kendine özgü dil ve üslubu olduğu hatırlatılmıştır. Kaynak metnin işlev özelliklerinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Çeviri çalışmalarında kullanabilecekleri sözlükler konusunda bilgilendirilmişlerdir. Tümce çevirisinde uygulayabilecekleri stratejiler de anlatılmıştır.

Öğrencilerin çeviride yaptıkları hatalar *sözcük ve terim hataları* ve *dilbilgisel hatalar* olmak üzere 2 ana kategoride ele almak mümkün oldu.

1. TİCARİ ÇEVİRİ

Ticari metinlerde kullanılan dil ve terimler ekonomi, muhasebe, maliye, bankacılık ve diğer mali sektörlerle ait terimler içermektedir. Bu tür çeviride terimleri doğru şekilde kullanmak büyük önem taşımaktadır.

Öğrencinin ticari çeviride başarılı olması için dil hakimiyeti dışında ekonomi alanına ait terminolojiye hakim olması ve genel kültür açısından iyi bir altyapıya sahip olması şarttır.

1.1. Ticari Çeviride Sözcük ve Terim Hataları

Ticari çeviri kapsamında öğrencilere sözleşme, teklif, teklif isteme mektupları ve iş yazışmaları gibi metinler verildi. Finans çeviri olarak nitelendirilen bilanço metinleri üzerinde de çalışma yapıldı.

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin **Bulgarca** eksikliğini göstermektedir.

“Küçük ve Orta Boy İşletmeler”

“İşletme” sözcüğü öğrencilerin büyük bir kısmı tarafından „**предприятие**” olarak doğru çevrilmiş, ancak iki öğrenci çeviride „**производство**” sözcüğünü kullanmış. Yazdıkları sözcüğün Türkçe karşılığı “**üretim**”dir. Bulgarcaya yaptıkları çeviri „**Малки и средни производства**“ olup Türkçede “**Küçük ve Orta Boy Üretimler**” demektir.

Doğru çeviri „**малки и средни предприятия**“ olacak.

“Araç Kiralama Sözleşmesi”

Öğrencilerin ikisi kaynak metindeki “**araç**” sözcüğünü „**средство**“ olarak çevirmiştir. „**Средство**“ sözcüğünün anlamı şöyle: *Bir iş yapmakta veya sonuçlandırmakta gücünden yararlanan nesne.* Oysa buradaki anlamı “**taşıt**” olduğundan dolayı çeviride „**моторно превозно средство (МПС)**“ olarak yazılması gereklidir.

Doğru çeviri „**Договор за наем на МПС**“ olacak.

“Örnek Taşıma Sözleşmesi”

Öğrencilerden biri “**örnek**” sözcüğünü „**проба**“ olarak, “**taşıma**” sözcüğünü de „**обработка**“ olarak çevirerek anlamı tamamen değiştirmiş. „Проба” sözcüğünün anlamı *numune* yani *herhangi bir maddenin bütün özelliklerini içeren küçük bir kısmı*; „обработка” sözcüğünün anlamı ise *işleme, işlemek işi*. Bulgarcaya yaptığı çeviri „**Договор за обработка на проби**“, Türkçesi “**Numune İşleme Sözleşmesi**” olmuş.

“**Örnek Taşıma Sözleşmesi**” bir başka öğrenci tarafından “**Примерен транспортен договор**” olarak çevrilmiş. Ancak Bulgarcada “**транспортен договор**” tamlaması değil, „**договор за превоз**” veya „**договор за транспортни услуги**“ uygun görülüp kullanılmaktadır.

Doğru çeviri „**Примерен договор за превоз**“ veya „**Примерен договор за транспортни услуги**“ olacak.

“**Stok**” terimi, bir öğrenci tarafından „**стока**”, bir başka öğrenci tarafından „**резерви**“ olarak çevrilmiş. „**Стока**” sözcüğünün anlamı *mal*; „**резерви**“ sözcüğünün anlamı ise *rezerv, yedek, ihtiyat*. Geriye kalan öğrencilerin tamamı terimi „**складова наличност**” olarak doğru çevirmiştir.

“**Satın alma departmanı**” bir öğrenci tarafından *satın alma işi* anlamını taşıyan „**купуване**” olarak çevrilmiş. Oysa burada söz konusu *şirkette gereksinim duyulan malları almaya yetkili birimdir*.

Doğru çeviri „**отдел Снабдяване**“ olacak.

“**Dönen varlıklar**” terimi üç öğrenci tarafından „**оборотно имущество**” olarak çevrilmiş. Öğrenciler “**dönen**” sözcüğünü *döner* olarak algılayıp *döner sermaye* teriminden yola çıkarak „**оборотно**” olarak çevirmiş. “**Varlık**” sözcüğünün da bilançoda taşıdığı anlamıyla değil, *mal, mülk, zenginlik* olarak çevirmişler.

Doğru çeviri „**текущи активи**“ olacak.

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin **Türkçe** eksikliğini göstermektedir.

Bulgaristan’ın Sicil Memurluğuna bağlı Ticaret Sicili görevlilerince düzenlenen ve günlük konuşmada „**Удостоверение за актуално състояние**“ olarak bilinen „**Удостоверение**” adlı belge, öğrencilerin büyük bir kısmı

tarafından “**Tasdikname**” olarak çevrilmiş. Doğrusu “**Faaliyet Belgesi**”dir.

Bulgaristan’da faaliyet yapan her şirket özel bir sicil numarasına sahiptir. „Единен идентификационен код“ teriminin kısaltması „ЕИК“ olup birçok öğrenci tarafından ЕИК olarak transliterasyon yoluyla çevrilmiştir. Bulgarca bilmeyen bir kişinin bu terimi anlaması elbette mümkün değildir. Bu kısaltma şirketin “**sicil numarası**”dır ve çeviride bu yönde açıklama yapılması uygun olacaktır.

Bulgaristan’da sosyal sigorta ve güvenlik işlerinden sorumlu kurumun adı „Национален осигурителен институт“; kısaltması „НОИ“dir. Bir öğrenci çevirisini SSK olarak yapmış. Doğrusu **Ulusal Sigorta Enstitüsü**dür. Bu kurumun çevirisi yaygın olarak **Ulusal Sigorta Enstitüsü (NOI)** olarak yapılmaktadır.

Yanlış sözcük ve terim kullanımına tümce içinde de örnek vermemiz mümkün.

“Sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadi kamu kuruluşları, dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmeler ile iş ortaklıklarının kazançları kurumlar vergisine tabidir.”

„Фирми с капитал, кооперативи, стопански обществени организации, съвети и фондации, които принадлежат на икономически дружества и съдружниците се причислява към данък дружество.“

Türkçeden Bulgarcaya yapılan bu örnek çeviride yanlış çevrilen sözcük, terim ve tamlamalar şu şekilde sıralanabilir:

“Sermaye şirketleri” sermayeli şirketler anlamını taşıyan „**фирми с капитал**” olarak yanlış çevrilmiştir.

Doğrusu: ***капиталови търговски дружества***

“Kooperatifler” “кооперативи” olarak yanlış çevrilmiştir.

Doğrusu: *кооперации*

“İktisadi kamu kuruluşları” „stopански обществени организации” olarak yanlış çevrilmiştir.

Doğrusu: *публични стопански предприятия*

“Dernekler” *kurullar* anlamını taşıyan „съвети” olarak yanlış çevrilmiştir.

Doğrusu: *сдружения*

“İş ortaklıkları” *ortaklar* anlamını taşıyan „съдружници” olarak yanlış çevrilmiştir.

Doğrusu: *джойнт венчър*

“Kurumlar vergisi” „данък дружество” yani *vergi şirket* olarak çevrilmiş.

Doğrusu: *корпоративен данък*

“Tabidir” yüklemi de yanlış çevrilmiştir. Öğrencinin kullandığı sözcük “причислява” *eklemek, ilave etmek; bağlanmak* demektir.

Doğrusu: *подлежат*

Aşağıdaki tabloda öğrencilerin çeviride güçlük çektiği bazı ekonomik ve ticari terimlere yer verilmiştir.

Tablo 1

Terim	Bulgarca Karşılığı
<i>ihbar mektubu</i>	авизо
<i>zeyil</i>	алонж
<i>banka teminat mektubu</i>	банкова гаранция

<i>yararlanıcı</i>	бенефициент
<i>ana para</i>	главница
<i>zamanaşımı</i>	давност
<i>stopaj vergisi</i>	данък при източника
<i>temettü</i>	дивидент
<i>mali müşavir</i>	дипломиран експерт-счетоводител
<i>maddi duran varlıklar</i>	дълготрайни материални активи
<i>kurumlar vergisi</i>	корпоративен данък
<i>dönen varlıklar</i>	краткотрайни активи
<i>hibe</i>	безвъзмездна финансова помощ
<i>gayri safi yurtiçi hasıla</i>	брутен вътрешен продукт
<i>gayri safi milli hasıla</i>	брутен национален продукт
<i>bordro</i>	ведомост
<i>büyük mükellefler</i>	големи данъкоплатци
<i>sevkiyat</i>	експедиция
<i>istihdam</i>	заетост
<i>menfaat çatışması</i>	конфликт на интереси
<i>kar mahrumiyeti</i>	пропуснати ползи

1.2. Ticari Çeviride Dilbilgisel Hatalar

„От друга страна, горивата дърпат експорта надолу заради значителното понижение в обемите на годишна база.“

“Diğer taraftan yakıtlar ihracatı aşağıya çekiyor yıllık bazda belirgin bir düşüş yüzünden.”

Yukarıdaki çeviri örneğinde görüldüğü gibi hatalar, tümcenin devrik olması ve tümce öğelerinin hatalı dizilişinden kaynaklanmaktadır.

Doğrusu: *Diğer taraftan, yakıt hacminde yıllık bazda meydana gelen ciddi düşüş ihracatı aşağıya çekmektedir.*

Bu tür metinlerde – yok eki yerine – *makta* ekinin kullanılması daha uygun olacaktır.

“Интересно е, че цялата тази продукция отива към едно място - Русия.”

“Bütün bu üretim tek adrese gidiyor Rusya’ya.”

Çeviri örneğinde dilbilgisi ve sözcük düzeylerinde hataların yanı sıra yazım yanlışı da var. Öğrencinin yazdığı tümce devriktir. Özel ad olan *Rusya*’ya getirilen durum eki kesme işareti ile ayrılmış değil. „**Продукция**“ sözcüğü “ürünler” olarak değil, “**üretim**” olarak yanlış çevrilmiştir.

Doğrusu: *Bu ürünlerin tek bir yere, Rusya’ya, gittiği ilginçtir.*

“Вече трети месец определящи за повишението на износа към страните извън ЕС са продажбите на стоки от чугун, желязо и стомана.”

“Son 3 aydır ihracatın AB dışındaki ülkelerde artışının sorumlusu demir ve çelikten malların satışı.”

Çeviri örneğinde dilbilgisi ve sözcük düzeylerinde hata yapılmıştır. Öğrencinin yazdığı tümce devriktir. Çeviride “**ülkeler**” sözcüğü kalma durumunda değil, yönelme durumunda olmalıdır. Türkçedeki eşdeğeri *dökme demir* olan „**чугун**” sözcüğü Türkçeye çevrilmiş değil.

Doğrusu: *Üç aydır dökme demir, demir ve çelikten imal ürünlerin satışları, AB’ye üye olmayan ülkelere yapılan ihracattaki artışı belirlemektedir.*

2. HUKUKİ ÇEVİRİ

Hukuk dili yapısı ve söz varlığı itibarıyla ağır, karmaşık ve anlaşılması güç bir dil türü olarak nitelendirilmektedir.

Türk hukuk dilinde tümceler uzun ve karmaşıktır. Farsça ve Arapçadan girme sözcük ve terimlere, özellikle vekaletname, mahkeme kararları gibi belgelerde sık rastlanmaktadır.

Uzun tümceler Bulgar hukuk dilinin de özelliklerinden biridir. Anlaşılması güç sözcük ve terimler ise Latince kökenlidir. Gerek Türk gerekse Bulgar hukuk dili, gündelik dilde hiç kullanılmayan sözcük ve terimlerle doludur.

Hukuki çevirinin özelliği de, yasal metinlerin tipolojisi ve içeriğinden kaynaklanmaktadır.

2.1. Hukuki Çeviride Sözcük ve Terim Hataları

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin **Bulgarca** eksikliğini göstermektedir.

“**Taşınmaz**” terimi iki öğrenci tarafından *taşınamayan* anlamını taşıyan „**недвижим**” olarak çevrilmiştir. Burada söz konusu *gayrimenkul, taşınamayan mal* ve Bulgarca „**недвижим имот, недвижимо имущество**” olacak.

“**Taşınır**” teriminin çevirisinde de aynı durumla karşı karşıya kalıyoruz. İki öğrenci terimi *taşınabilen* anlamındaki „**движим**” olarak çevirmiştir. Buradaki anlam *menkul* ve Bulgarca „**движимо имущество**” olacak.

“**Resmi Gazete**” çevirisinde öğrencilerin büyük bir kısmı başarılı olup „**Държавен вестник**” diye yazmış. Ancak dört öğrenci terimi „**Официален вестник**” olarak bire bir çevirmiş.

“**Anayasa**” terimini iki öğrenci „**главен закон**” olarak yanlış çevirmiştir. Bulgarcada terim „**конституция**”dır.

“**Madde**” terimi dört öğrenci tarafından *nokta* anlamını taşıyan „**точка**” olarak çevrilmiştir. Terimin yer aldığı metin kanun olduğundan dolayı Bulgarca karşılığı „**член**” olacak.

“**Tüzel kişi**” terimi bir öğrenci tarafından “**правно лице**” olarak çevrilmiş. Bulgarca karşılığı „**юридическо лице**” olacak. *Правно* yine *hukuki* anlamını taşıyor, ancak terim olarak bu şekilde kullanılmaz. Bulgarcada kabul görmüş olan terim „**юридическо лице**”dir.

Aynı öğrenci “**gerçek kişi**” teriminin çevirisini de yanlış yapmıştır. Doğrusu „**физическо лице**” iken öğrenci “**истинско лице**” yazarak bire bir çeviri yapmıştır. *Истинско hakiki* anlamını taşıyor, ancak burada hukuki bir terim söz konusu olduğundan dolayı bu şekilde kullanılmaz. Bulgarcada kabul görmüş olan hukuki terim „**физическо лице**”dir.

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin **Türkçe** eksikliğini göstermektedir.

Farklı kurumlarca düzenlenen belgelerde mevcut olan „**длъжностно лице**” bazı öğrenciler tarafından “**sorumlu kişi**” olarak çevrilmiştir. Bu tür belgelerde çeviri “**görevli kişi**” olmalıdır.

Belgelerde ilgilinin kişisel bilgileri arasında „**ЕГН**” kısaltması yer almaktadır. Bulgaristan vatandaşlarına ait kimlik numarası anlamını taşımaktadır. Türkçeye çeviri yaptıkları için bazı öğrenciler bu bireysel numarayı “**T.C. kimlik No**” olarak çevirerek ilgilinin vatandaşlığını değiştirmiş oluyor. Bir öğrencinin sınav kağıdında birkaç yerde “**T.C. kimlik No**” çevirisine rastlandı. Çevirmenler tarafından “**bireysel vatandaşlık numarası**” veya “**vatandaşlık numarası**” olarak çevrildiğini görmekteyiz, ancak en yaygın çevirisi “**BG kimlik numarası**”dır.

Bulgaristan'ın yetkili makamlarınca düzenlenen birçok belgenin en üst kısmında “Населено място/ район (Yerleşim Yeri/ Bölge), Община (İlçe), Област (İl)” gibi bilgiler mevcuttur. Birkaç öğrenci „област” sözcüğünü “bölge” olarak yanlış çevirmiştir. „Област” sözcüğünün buradaki anlamı “il”dir.

Bulgarcadaki „Паспортна служба” “Pasaport Dairesi” anlamını taşımaktadır, ancak birkaç öğrenci tarafından “Pasaport Hizmeti” olarak çevrilmiştir.

“Кодекс на труда” iki öğrenci tarafından “Çalışma Yasası” olarak çevrilmiş, ancak “İş Kanunu” olarak çevrilmesi daha uygun olacaktır.

“Дауанак” terimi bir öğrenci tarafından *ek* anlamını taşıyan “приложение” olarak çevrilmiştir. Doğrusu „правно основание”dir.

“Билirkişi” terimi bir öğrenci tarafından *bilgili kişi* anlamını taşıyan „знаещо лице” olarak bire bir çevrilmiş. Doğrusu „вещо лице”dir.

Çeviri derslerinde sözlük ve lügat kullanımına izin verilmiş olmasına rağmen, Türkçeden Bulgarcaya çeviri yaparken öğrencilerin Bulgarca karşılıklarını bulamadıkları terimler var. Bu terim ve sözcüklerin çoğu Arapça ve Farsça kaynaklı olup öğrenciler bunların Bulgarca eşdeğerini bulmakta büyük zorluk yaşamaktadır.

Aşağıdaki tabloda öğrencilerin Türkçeden Bulgarcaya çeviremediği terimlerden birkaçı gösterilmiştir.

Tablo 2

Terim	Bulgarca Karşılığı
<i>feragat</i>	отказ

<i>tasarruf</i>	разпореждане, разпоредителни действия
<i>muacceliyet</i>	изискуемост
<i>halefiyet</i>	приемственост
<i>rücu</i>	върщане, възстановяване
<i>ifa</i>	изпълнение
<i>ibra</i>	оправдание, оневиняване; освобождаване от задължения/ отговорност
<i>zilyetlik</i>	владение; собственост
<i>def'i</i>	правни причини и доводи
<i>şerh</i>	пояснение; коментар; бележка
<i>müteselsil</i>	солидарен; верижен
<i>tevkil</i>	заместване
<i>ikame</i>	допускане
<i>müddeabih</i>	предмет на иска
<i>me'cûr</i>	имот или вещ, който се отдава под наем
<i>temellük</i>	придобиване; встъпване във владение
<i>tevarüs</i>	оставяне на наследство
<i>muvacehe</i>	очна ставка
<i>düstur</i>	общо правило, принцип; сборник със закони
<i>tavzih</i>	пояснение, обяснение
<i>müstacel</i>	неотложен, спешен, належащ
<i>emare</i>	улика, следа; косвени доказателства
<i>istima</i>	изслушване в съда; даване на показания в съда
<i>müstantik</i>	разследващ съдия

Türk hukuk dilinde Arapça ve Farsça tamlamaların bolca bulunması da kaynak metinlerin öğrenciler tarafından anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Derslerde öğrencilerin çevirisini yapamadığı tamlamalardan birkaçı aşağıda örnek olarak verilmiştir:

adem-i ehliyet (ehliyetsizlik - неправоспособност),

derece-i ula (birinci derece – първа степен),

ehl-i hibre (bilirkişi – вещь лице),

heyet-i umumiye (genel kurul – общо събрание),

hukuk-i esasiye (anayasa hukuku – конституционно право),

hukuk-i medeniye (medeni hukuk – гражданско право),

mazeret-i sahiha (geçerli özür – уважителна причина)

vs.

Aşağıdaki tabloda öğrencilerin Bulgarcadan Türkçeye çeviremediği terimlerden birkaçı gösterilmiştir.

Tablo 3

Terim	Türkçe Karşılığı
<i>апелативен съд</i>	istinaf mahkemesi
<i>арбитраж</i>	tahkim, tahkim yargılaması, hakem kararı
<i>вещно право</i>	ayni hak
<i>минимална помощ</i>	De minimis
<i>искане за отвод на съдия</i>	hakim reddi
<i>отказ от права</i>	haktan feragat
<i>призовка</i>	celp, celpname
<i>пристав</i>	mübaşir
<i>очна ставка</i>	yüzleştirme/ muvacehe

2.2. Hukuki Çeviride Dilbilgisel Hatalar

Türkçe söz dizimine göre yüklem tümcenin en sonunda bulunurken Bulgarcada tümcenin içinde, genellikle özne sonrasında yer almaktadır. Bulgarcanın dilbilgisi kurallarından etkilenecek bazı öğrenciler Bulgarcadan Türkçeye yaptıkları çeviride yüklemi tümcenin sonunda kullanmamıştır.

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin Türkçe eksikliğini göstermektedir.

“Всеки съдружник има право:

1. *Да участва в управлението на дружеството;*
2. *Да получи ликвидационен дял;*
3. *Да бъде информиран за дейността на дружеството.”*

“Madde 13. Her ortağın aşağıdakilerine hakkı var:

1. *Şirketin idaresine katılmak;*
2. *Tasfiye hissesi almak;*
3. *Şirketin işlemleri ile ilgili bilgi edinmek.”*

Yukarıda yer alan örnek çeviride – *mak/– mek* mastar eki yerine – *ma/ – me* mastar ekinin kullanılması daha uygun olacaktır.

Terim ve sözcük düzeyinde “*tasfiye hissesi*” yerine “*tasfiye payı*”; “*şirketin işlemleri*” yerine “*şirketin faaliyetleri*” kullanılmalıdır.

Bu maddenin çevirisi şöyle olabilir:

Ortaklardan her biri;

1. *Şirketin yönetim çalışmalarına iştirak etme;*

2. *Tasfiye payı alma;*
3. *Şirketin faaliyetleri hakkında bilgi edinme hakkına sahiptir.*

Başka bir örnek:

“Капиталът на дружеството може да се увеличава чрез:

1. *Увеличаване стойността на дяловете;*
2. *Записване на нови дялове;*
3. *Приемане на нови съдружници.”*

“Şirketin sermayesini böyle artırabiliriz:

1. *Hisselerin değerini artırarak;*
2. *Yeni hisse kayıtlayarak;*
3. *Yeni ortak kabul etmekle.”*

Çeviri örneğinde görüldüğü gibi tümcenin devrik olması yanı sıra sıralamada hem ulaç hem mastar kullanılmış.

Terim ve sözcük düzeyinde **“hisselerin değeri”** yerine **“pay bedelleri”**; **“hisse kayıtlamak”** yerine **“hisse ihraç etmek”** kullanılmalıdır.

Bu maddenin çevirisi şöyle olabilir:

Şirket sermayesi;

1. *Pay bedellerinin artırılması;*
2. *Yeni payların ihraç edilmesi;*
3. *Yeni ortakların alınması*

yoluyla artırılabilir.

Başka bir örnek:

„Днес, 10.06.2019 г. в гр. Шумен се сключи настоящият договор за наем между

**A. B. с ЕГН, л.к. № изд.
на от МВР гр. Шумен, наричан накратко
НАЕМОДАТЕЛ, от една страна**

и

от друга страна

**Б. В. с ЕГН, л.к. № изд.
на от МВР гр. Шумен, наричан накратко
НАЕМАТЕЛ.“**

Aşağıdaki örneklerde öğrencilerin farklı çeviri yaptıklarını görmekteyiz.

1 - “Bu kira kontratı 10.06.2019 tarihinde Şumen Şehrinde

Şumen Emniyet Müdürlüğü’nden verilme tarih ve nolusahip vatandaşlık numarası olan A. B. aşağıda kısaca mal sahibi olarak anılacaktır ve

Şumen Emniyet Müdürlüğü’nden verilme tarih ve nolu kimlik kartına sahip olan B. V. aşağıda kısaca kiralayan olarak anılacaktır. ”

2 – “Bugün 10.06.2019 tarihinde Şumen Şehrinde A. B. Kimlik numarası, pasaport numarası, tarih - Polis Şumen, kısacası kira anlaşması, bir taraftan ile diğer taraftan B. V. Kimlik numarası, pasaport numarası, tarihi – Polis Şumen, kısacası kira anlaşması.”

3 – “Bugün, 10 Haziran 2016 tarihinde, Şumen’de taraflardan biri olan BG kimlik numarası, Şumen Emniyet Müdürlüğü tarafından tarihinde verilmiş No.lu nüfus cüzdanı sahibi A. B., kısaca Kiraya Veren

ve

diğer taraf olan

BG kimlik numarası, Şumen Emniyet Müdürlüğü tarafından tarihinde verilmiş No.lu nüfus cüzdanı sahibi B. V., kısaca Kiracı arasında işbu kira sözleşmesi imzalanmıştır.”

Yukarıda yer alan çeviri örneklerinde görüldüğü gibi 3.örnek dışındaki çeviriler “no sense” olarak değerlendirilebilir.

Önerdiğimiz çeviri:

Bugün 10.06.2019 günü Şumen’de,

bir tarafta Şumen Emniyet Müdürlüğü tarafından tarihinde verilme No.lu nüfus cüzdanı hamili, BG kimlik numaralı ve kısaca Kiraya Veren diye anılacak olan A. B.

ile

diğer tarafta

Şumen Emniyet Müdürlüğü tarafından..... tarihinde verilme No.lu nüfus cüzdanı hamili, BG kimlik numaralı ve kısaca Kiracı diye anılacak olan B. V.

arasında işbu kira sözleşmesi akdedilmiştir.

Bu sözleşme metni çevirisinde öğrencilerin farklı sözcük ve terim kullandıklarını görmekteyiz:

Bulgarca	1.Örnek Çeviri	2.Örnek Çeviri	3.Örnek Çeviri
Договор за наем	kira kontratı	kira anlaşması	kira sözleşmesi
MBP	Emniyet	Polis	Emniyet

	Müdürlüğü		Müdürlüğü
Лична карта	kimlik kartı	pasaport	nüfus cüzdanı
ЕГН	vatandaşlık numarası	kimlik numarası	BG kimlik numarası

3. TEKNİK ÇEVİRİ

Teknik çeviri dediğimizde bilimsel ya da teknoloji alanında yazılmış olan deneysel veya betimleyici metinler çevirisi anlaşılır.

Teknik çeviri konulu derslerde kullanma kılavuzları, teknik şartname ve bilgi güvenlik föylerin çevirisi yapılmaktadır.

3.1. Teknik Çeviride Sözcük ve Terim Hataları

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin **Bulgarca** eksikliğini göstermektedir:

“**Söndürme cihazı**” bir öğrenci tarafından „**пожарогасим апарат**” olarak çevrilmiştir. Bulgarcada böyle bir terim mevcut değildir. Doğrusu „**пожарогасител**” olacak.

“**Dolusavak**” terimi üç öğrenci tarafından *dolu kanal* anlamını taşıyan „**пълнен канал**” olarak bire bir çevrilmiş. Doğrusu “**преливник**” olacak.

“**Dolgu baraj**” terimi bir öğrenci tarafından *mühürlenmiş baraj* anlamını taşıyan “**пломбиран язовир**” olarak çevrilmiş. Geriye kalan tüm öğrenciler terimi “**земнонасипен язовир**” olarak çevirmiş. Doğrusu „**язовир със земно-насишна стена**” olacak.

Aşağıda verilen örneklerde eylemlerin yanlış çevrildiğini görüyoruz:

“Çatı aralarına elektrik tesisatı çekmeyiniz.”

„Не поставяйте електроинсталация в таванските помещения.“

Hedef dildeki „**не поставяйте**“ eylemi *yerleştirmeyiniz, yerine koymayınız* demektir. Bu tümcede „**не прокарвайте**“ veya „**не изграждайте**“ gibi eylemlerin kullanılması uygun olacaktır.

“Telaslanmayınız, yangını çevrenize ve sorumlu kişilere duyurunuz.”

„Не се тревожете и осведомете за пожара хората наоколо и отговорните лица.“

Bu tümcede, genellikle *üzülmeyin* manasında kullanılan „**не се тревожете**“ değil, „**не изпадайте в паника**“ denmesi daha uygun olacaktır.

Aşağıdaki tabloda öğrencilerin Bulgarcadan Türkçeye çeviremediği terimlerden birkaçı örnek olarak gösterilmiştir.

Tablo 4

Terim	Türkçe karşılığı
<i>анкерен болт</i>	ankraj cıvatası
<i>бормашина без удар</i>	darbesiz matkap
<i>дъгова заварка</i>	ark kaynak
<i>свредел</i>	matkap ucu
<i>сглобка</i>	rakor
<i>спирателен кран</i>	stop vana, stop valf
<i>шайба</i>	rondela, disk
<i>шарнир</i>	mafsal
<i>шарнирен болт</i>	gözlü cıvata
<i>изкопни работи</i>	hafriyat
<i>количествено-стойностна</i>	keşif özeti

<i>сметка</i>	
<i>подпорна стена</i>	istinat duvarı
<i>трегер</i>	kiriş

3.2. Teknik Çeviride Dilbilgisel Hatalar

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin **Bulgarca** eksikliğini göstermektedir:

“İzinsiz elektrik ocağı, sobası ve gazlı ocak kullanmayınız.”

Yukarıda yazılan tümce bir öğrenci tarafından „*He използвайте котлон, печка и газова печка без разрешение.*“ şeklinde çevrilmiş.

Çeviriyi sözcük düzeyinde analiz ettiğimizde “**elektrik**” sözcüğünün Bulgarcaya çevrilmiş olmadığını görmekteyiz. Dilbilgisi düzeyinde yapılan yanlışlık, Bulgarcada nesnelere **tekil** olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Bir sonraki örnek aynı öğrenciye ait olup aynı yanlışlıkla karşı karşıya kalıyoruz.

“Arşiv ve ambarlarda soba kullanmayınız.”

„*He използвайте печка в архива и складовете.*“

Başka bir örnek:

“Yangın motopompları ve acil aydınlatma haricindeki yerleri besleyen elektrikleri kesiniz.”

„*С изключение на пожарни мотопомпи и аварийното осветление прекъснете цялото осветление.*“

Dilbilgisi düzeyinde yapılan yanlışlık, tümce öğelerinin dizilişinden ve tanımlık ekinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Sözcük düzeyinde ise; “**elektrikleri**” sözcüğü *aydınlatma* anlamını taşıyan „**осветление**“ olarak çevrilmiş. Bulgarcada „**електроподаване**“ terimi kullanılmaktadır.

Bu tümcenin çevirisi şöyle olabilir:

Прекъснете електроподаването към всички зони, с изключение на пожарните електропомпи и аварийното осветление.

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin **Türkçe** eksikliğini göstermektedir:

„Да се предвиди доставката на вода за асфалтополагането от местни водоизточници с цистерни.“

Aşağıdaki örneklerde öğrencilerin farklı çeviri yaptıklarını görmekteyiz:

1 – “*Yerel tanker su kaynaklarından asfalt dökümü için su teslimatı göz önünde bulundurulmalı.*”

2 – “*Yerel su kaynaklarından asfalt dökme işi için tanker aracılığıyla su tedariki öngörülmesi.*”

3 – “*Asfalt dökme işi için yerel su kaynaklarından tanker aracılığıyla su tedariki öngörülmesi.*”

Teknik şartname çevirisi olduğundan dolayı gelecek zaman tercih edilmelidir. Dolayısıyla “**öngörülmesi**” yerine “**öngörülecek**” eyleminin kullanılması daha uygun olacak.

Önerdiğimiz çeviri: ***Asfalt dökme işinde kullanılmak üzere yerel kaynaklardan tanker yardımıyla su temini öngörülecektir.***

Başka bir örnek:

„Полагането на асфалтова смес не се допуска, когато температурата на околната среда е по-ниска от 5 градуса или когато вали.“

“Asfalt karışımın döşenmesi eğer çevre sıcaklığı 5 dereceden aşağıysa ya da yağmur yağıyorsa.”

Çeviride *izin verilmez* anlamını taşıyan **“не се допуска”** yüklemi çevrilmiş değil.

Çeviride **“asfalt karışımın”** değil, **“asfalt karışımının”** olması gerek. Öğrencilerin bir kısmı, belirtisiz ad tamlamalarının kullanımında ve özellikle tamlananın iyelik eki alması gerektiği durumlarda yanlışlık yapmaktadır.

Önerdiğimiz çeviri: ***Çevre sıcaklığının 5 derecenin altında olması veya yağmur yağması durumunda asfalt dökme işinin yapılmasına izin verilmez.***

Başka bir örnek:

„Преди да започнат строителните работи Изпълнителят да изгради склад, ограден с телена ограда и бетонни колове.“

“İnşaata başlamadan önce müteahhit depo inşa etmeli telden çit ile çevrili beton direkler.”

Görüldüğü gibi çeviri örneğinde tümcenin devrik olmasından başka, hedef dilde anlam karmaşası mevcuttur.

Önerdiğimiz çeviri: ***İnşaat çalışmalarına başlamadan önce Müteahhit beton direkli tel örgü ile çevrelenmiş depo kuracak.***

4. GAZETE HABERLERİ ÇEVİRİSİ

Gazetelerde yer alan yazılar siyaset, ekonomi, ticaret, bankacılık, eğitim, sağlık, kültür vs. alanlara ait terim ve sözcükleri kapsayan geniş bir içeriğe sahiptir.

Yukarıda bahsettiğimiz çeviri türleri gibi haber çevirisi de ciddi bir birikim gerektirmektedir.

4.1. Haber Çevirisinde Sözcük ve Terim Hataları

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin **Bulgarca** eksikliğini göstermektedir:

“**Genel Kurul**” öğrencilerin büyük bir kısmı tarafından „**общо събрание**” olarak doğru çevrilmiş, ancak iki öğrenci „**общ съвет**” olarak çevirerek hatalı çeviri yapmış.

“**Başkan**” bir öğrenci tarafından *devlet başkanı* veya *cumhurbaşkanı* anlamını taşıyan „**президент**”, bir başka öğrenci tarafından da *bakan* anlamını taşıyan „**министър**” olarak çevrilmiş. Metinde söz konusu *yönetim kurulu başkanı* olduğu için doğrusu “**председател**” olacak.

Aşağıdaki örnekler öğrencilerin **Türkçe** eksikliğini göstermektedir:

“**Бюлетина**” bir öğrenci tarafından “**bülten**” olarak çevrilmiş. Doğrusu “**oy pusulası**”dır.

„**Президент на САЩ**” bir öğrenci tarafından “**ABD Cumhurbaşkanı**” olarak çevrilmiş. Doğrusu “**ABD Başkanı**”dır.

Aşağıdaki tabloda Bulgarcadan Türkçeye yapılan çevirilerde öğrencilerin hata yapmalarına yol açan terimlerden birkaçı gösterilmiştir.

Tablo 5

Terim	Türkçe Karşılığı
<i>военна база</i>	askeri üs
<i>акредитивни писма</i>	güven mektubu
<i>анкетна комисия</i>	soruşturma komisyonu
<i>Европейска сметна палата (Сметна палата на ЕС)</i>	AB Sayıştayı
<i>квалифицирано мнозинство</i>	nitelikli çoğunluk
<i>кворум</i>	karar yeter sayısı
<i>лустрация</i>	arındırma
<i>мандат</i>	görev süresi
<i>експулсиране</i>	sınır dışı etme
<i>изборен праг (процентна бариера)</i>	seçim barajı
<i>интерпелация</i>	gensoru
<i>министър без портфейл</i>	devlet bakanı
<i>общински съвет</i>	belediye meclisi

4.2. Haber Çevirisinde Dilbilgisel Hatalar

Aşağıda yer alan haber çevirisi, dilbilgisi düzeyinde yapılan hataların örneğini teşkil etmektedir:

“Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov, bu yıl Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinin normalleştirilmesi, iyileştirilmesi için çaba harcanması gerektiğini belirterek, ‘Birkaç yıl önce Strazburg’ta bulunduğumda zaten iyi ilişkiler olduğumu görmüştük.’ dedi.”

„Българския премиер Бойко Борисов тази година за нормализация на отношенията между Турция и ЕС като изрази, че за тази цел трябва да се полагат усилия:

- Преди няколко години докато бях в Стразбург видяхме, че вече съществуват добри отношения.“

Öğrenci tümcenin yüklemi olan “**dedi**” sözcüğünü çevirmemiş ve anlam karmaşasına yol açmış. Özne grubunda yer alan sıfat tanımlık eki almış değil. „**Българския премиер**“ değil „**Българският премиер**“ olacak. Başbakanın sözleri tırnak işareti içinde değil, tire işareti ile başlayan yeni bir paragraf şeklinde aktarıldığını görüyoruz. Öğrencinin „**Страсбург**“ yerine „**Стразбург**“ yazması, coğrafi bilgisinin eksik olduğunu göstermektedir.

Önerdiğimiz çeviri: „*При посещението ми в Страсбург преди няколко години видяхме, че има добри отношения*“, *каза българският премиер Бойко Борисов и отбеляза, че тази година са нужни усилия за нормализиране и подобряване на отношенията между Турция и Европейския съюз.*

Sonuç

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, öğrencilerin çeviri derslerinde yaptıkları hatalar, iki dile farklı düzeyde hakim olmalarından kaynaklanmaktadır. Sözcük dağarcığının zayıf ve yetersiz olması, yerinde olmayan sözcük ve terimlerin kullanılması sözcük ve terim düzeyinde hatalara yol açmaktadır. Dilbilgisel hatalara gelince Türkçeden Bulgarcaya yapılan çevirilerde yanlışlıklar çoğunlukla tanımlık eklerinin kullanımında görülmektedir. Bulgarcadan Türkçeye yapılan çevirilerde ise, seyrek da olsa, durum eklerinin kullanımında tespit edilmektedir. Tümce düzeyinde hataların iki dilin farklı tümce özelliklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

ORHAN KEMAL'İN ROMANLARINDA TOPLUMSAL İLİŞKİLER

Dr. Öğr. Üyesi Vejdi HASAN
Nazif RASİMOV

Şumnu Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi
e-mail: v.hasan@abv.bg; nazif79@abv.bg

Social relations in Orhan Kemal's novels
Chief Assistant Vejdi Hasan, PhD
Nazif Rasimov

Abstract: Orhan Kemal played an extremely important role in the development of the Turkish novel. The power of his realistic approach to the depiction of man does not allow his books to become obsolete. In his novels he reflects the social, economic, and political reality in the country. That way he paints an accurate picture of society, while emphasizing its weaknesses. In some of his novels he describes his experiences and direct impressions. From an early age he worked in textile factories and became closely acquainted with difficult physical labor. He describes the difficulties that ordinary people face. His characters are ordinary workers who don't lose their kindness even in difficult circumstance. That way he shows that a materially poor person can be spiritually rich. The main themes in his works are poverty, injustice, and violence. Orhan Kemal is a defender of women's rights. In search of livelihood or fame, they inadvertently fall into the hands of unscrupulous people. He describes the difficult path of a woman in a conservative society, where she is forced only to perform. According to him, social contradictions inflict irreparable trauma on ordinary people. Orhan Kemal believes that society needs deep social reform. Therefore, through his novels, he sends specific messages. The reflection on reality in his novels is an attempt to influence the system.

Key words: Orhan Kemal, Novels, Social Relation, Injustice.

Giriş

Orhan Kemal düşünsel yapısını öykülerine ve romanlarına taşıyarak olay örgülerini oluşturmaktadır. Eserlerinde toplumsal yapının sorunlarını, toplumsal düzensizlikleri ve sosyal sorunları verirken, aynı zamanda bunları yaşamaktadır. Toplumun sorunların

bireyler üzerinde ciddi etkileri olduğunu ileri sürer. Toplumsal çevresi içinde bireyi ele aldığı romanlarında, toplumun sosyal-ekonomik anlamda sosyal adalet temelli bir reformdan geçirilmesini savunur. Bu anlamda içinde yer aldığı toplumdaki sorunları yaşayarak ve gözlemleyerek metinlere aktarır. Roman karakterlerinin büyük bir kısmı, çevresinde gördüğü, birlikte yaşadığı gerçek insanlardır. Bu karakterler aracılığıyla topluma mesajlarını ulaştırır. Eserlerinde toplumun aksayan yanlarını ortaya çıkarmak insanların toplumun iyileşmesi için çaba göstermelerini savunur. Orhan Kemal'e göre yazmak için yaşamak, duymak, halkı algılamak gerekir. Sanatının amacını şu şekilde ifade eder: *“Sanatımın amacı, halkımızın, genel olarak da insan soyunun müspet bilimler doğrultusundaki en bağımsız koşullar içinde, en mutlu olmasını isteme çabası. Ünlü Lincoln’ün demokrasi tanımı gibi: ‘Halkın, halk için, halk tarafından yönetimi’ der o. Biz de neden şöyle demeyelim? İnsanlığın, insanlık tarafından, insanlık için yönetilme çabası adına sanat”* (Orhan Kemal, Varlık, 1970). Onun romanlarını bütün insanların yoksul olması, buldukları sınıftan çeşitli yollarla kurtulmak istemeleri, köylülükten, işçiliğe doğru uzanmaları, sınıfsal bakış açısından kaynaklanır. Bunun yanında Orhan Kemal, aydınlanmacı ve modernleşmeci olmayan bütün değerlere de karşıdır.

Sosyal sorunların aileye ve bireye yansımalarını verirken, içerik aktarımını daha çok diyalog tekniğini kullanır. Gözlemcisi olduğu sosyal olguları metne taşıyarak yaşadığı toplumun kültürel dokusunu tüm yönleriyle gözler önüne sermeye çalışmıştır. Orhan Kemal yaşanan hayatla derinden ve içten bağlantılı bir romana sahiptir.

Orhan Kemal’in Yaşadığı Dönem ve Eserlerine Yansıması

Orhan Kemal’in edebiyatta etkin olduğu dönem, XX. yüzyılın 40-60 yıllarıdır (Utgauri 1980b: 180). Bu yıllarda tarımda kapitalistleşme, şehirlere göç, toplumu etkileyen bazı sosyal sorunlar ve toplumsal yapıyla ilişkili pek çok konu edebiyatın gündeminde olmuştur. Dönemin eleştirel gerçekçi edebiyatı sosyal sorunların çeşitli yönlerini ele almıştır. Taşıdığı insancıl eğilimlerle, bir halk yazarı algısıyla ortaya çıkan Orhan Kemal’in kendine has gerçekliği

ile Türk romanında özgün bir kişilik kurmayı başardığı belirtilmelidir (Altuğ 1974a: 9). Çocukluk, gençlik yılları ve baba evinden ayrılışını anlattığı romanlarında ailesinin bireyleriyle ilgili bilgi sahibi olmaktadır. Kendisini ve ailesini büyük ölçüde anlattığı “*Baba Evi*”, “*Avare Yıllar*”, “*Dünya Evi*”, “*Cemile*” ve “*Arkadaş Islıkları*” romanlarında, yaşanan dönemin koşullarına ilişkin sosyolojik çıkarımlar yapmak mümkündür. Bu eserler aracılığıyla aile içindeki durumu, Beyrut’ta basımevinde ilk işçiliği, Adana’da fabrika deneyimi, Çukurova toplumsal yapısı, işçi mahallelerinin sosyal tablosu, kadın ve çocuk emeğinin kullanım biçimleri, çalışmakla geçen çocukluk ve ilk gençlik yıllarına dair bilgilere ulaşabilmekteyiz. Farklı uluslardan insan temsilleri, Orhan Kemal’in bu roman serisine sosyolojik bir içerik ve zenginlik kazandırmaktadır. Ailenin değişimi, aile içyapısında çözümler, toplumun değişimi, toplumsal yapıda kurulan yeni güç dengeleri yeni siyasal süreçlerle birlikte gitmektedir.

Orhan Kemal’in Çukurova’da yoksul köylülerin, toprak ve fabrika işçilerinin dünyasını belli bir dönemin sosyal-tarihsel gerçeklerini veren romanları ayrı bir kategoride yer alır. Bu sosyal gerçeklikler içinde traktörün tarlalara inmesi, yeni pazar ilişkilerinin kurulması, Çukurova’da açılan fabrikalar, toplumsal dönüşümün insan ilişkilerine yansımaları gözlenmektedir. Ekonomiye bağlı yeni sosyal güç ilişkileri, anlamını yitiren gelenekler, insanların statü edinme kaygı ve kavgaları, iyi bir yaşam umuduyla çalışmak için yer değiştiren yoksul nüfus grupları, yeni zenginler, topraklarında tutunamayan köylülerin ayrılış nedenleri, kadın ve çocuk işçilerin sosyal durumları, kadının statü düşüklüğü gibi konuları romanlarında inceler. Bu kategoriye giren romanlarına, “*Bereketli Topraklar Üzerinde*”, “*Vukuat Var*”, “*Hanımın Çiftliği*”, “*Kaçak*”, “*Eskici ve Oğulları*”, “*Kanlı Topraklar*” ve “*Murtaza*” örnek verilebilir. Özellikle “*Bereketli Topraklar Üzerinde*” ve “*Gurbet Kuşları*” edebiyat sosyolojisi açısından önemli değerlendirmelerin odağında yer almıştır. Öncelikle bu anlamda “*Bereketli Topraklar Üzerinde*”yi güçlü kılan başlıca öğeler; sabırla derlenmiş gözlemler, toplumsal gerçekliğin insan gerçekliğiyle birlikte uyumlu bir biçimde verilmesi, insanların idealize edilmeden içinde yaşadıkları şartlarla bağlantılı ele alınışı, ayrıntıların ustalıkla değerlendirilişi şeklinde sıralanabilir

(Naci 1997: 231). “*Bereketli Topraklar Üzerinde*”, Türkiye’de kapitalizmin gelişmesine koşut olarak tarımda makineleşmenin Anadolu köylüsünün geleneksel dünyasını nasıl altüst ettiğini, ne denli güç koşullarda çalışıp nasıl sömürüldüğünü verir (Gürsel 2007: 366). Aynı zamanda bir sosyal tabaka olan köylülüğün incelenmesidir. “*Gurbet Kuşları*” romanında, değişen toplum şartlarında, çağdaş Türk toplumunun gerçeklerini, somut tarihsel manzarasını, sorunlarını realist yöntemle çözümlenebilmiştir (Tatarlı-Mollov 1969: 109, 122).

Çukurova’dan sonra roman mekânın değiştiği İstanbul’da geçen romanlarında, 1950’ler sonrası Türkiye’de karşılaşacağımız yeni sosyal manzaralar yer almaktadır. Bu romanlarında, işçi kızlar, kente uyum sorunu yaşayan tipler, boş gezen gençler, suça itilen çocuklar, çocuk suçluluğunu ortaya çıkaran nedenler, aile sorunları, kırsal yoksulluğa bağlı olarak köyden şehre göç edenlerin yaşamı, yoksulluk, dolandırıcılar, şiddet, istismar gibi konular işlenmektedir. Bu kategorideki romanları şu şekilde sıralanabilir: “*Serseri Milyoner*”, “*Suçlu*”, “*Sokakların Çocuğu*”, “*Devlet Kuşu*”, “*El Kızı*”, “*Gavurun Kızı*”, “*Gurbet Kuşları*”, “*Bir Filiz Vardı*”, “*Yalancı Dünya*”, “*Müfettişler Müfettişi*”, “*Evlerden Biri*”, “*Kötü Yol*”, “*Küçücük*”, “*Üç Kağıtçı*” ve “*Sokaklardan Bir Kız*”dır. Bu romanlarında İstanbul’un yoksul mahallelerinde yaşayan, fabrikalarda çalışan, Anadolu’nun çeşitli yerlerinden ekmek parası için ayrılıp gelen, kötü yola sürüklenen, film yıldızı olmak isteyen, yoksulluktan kurtulmak için her türlü yola başvuran insanları anlatır. Sokaklarda başı boş yetişen çocukların dünyasına uzanır (Narlı 2002: 371). Türkiye’de 1930-1970 yılları arası yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik dönüşümlerin yazarın romanlarına yansıdıkları şu şekildedir:

- Yazarın kendi çocukluğunu ve ilk gençliğini, Türkiye’deki siyasi, sosyal ve ekonomik değişmelere göndermeler yaparak işlediği ‘otobiyografik’ romanlar.

- Tarımda endüstrileşmenin, demokratik siyasi uygulama ve kapitalist ekonomik yapılaşmanın yansıdığı ‘Çukurova’daki tarım ve fabrika insanların romanları’.

- 1950'lerden sonra değişen sosyal hayat tarzını, tüketim anlayışını ve bunların doğurduğu problemleri ele alan İstanbul'daki küçük ve yoksul insanların dünyasını anlatan romanlar.

- Komik tip oluşturma amacının güdüldüğü mizahi romanlar (Narlı 2002: 591).

İşçilerin Sıkıntılı Yaşamı

“*Bereketli Topraklar Üzerinde*“ romanında İflahsızın Yusuf, Köse Hasan ve Pehlivan Ali isimindeki üç arkadaşın Sivas'ın bir köyünden para kazanmak için Çukurova'ya gelişleri ve burada yaşadıkları anlatılır. Üç arkadaş, adını bile bilmedikleri hemşerilerinin fabrikasını ararken yol sordukları kişilerden Çukurova'daki çalışma koşullarıyla ilgili şunu öğrenirler: “*Çok haksız. Para günü oldu mu, ağadan ırgatın parasını alır, bir de liste çıkarır yayar... On beş, yirmi mi hak ettin? İki buçuk, üçünü mutlaka keser. Siz Çukurova'ya siftah mı iniyorsunuz?*” (*Bereketli Topraklar Üzerinde*: 17). İflahsızın Yusuf daha önce Sivas merkezde de çalıştığı ve emmisi büyük şehirlerde çalışıp tecrübelerini ona aktardığı için arkadaşlarına göre şehirdeki çalışma ortamı hakkında daha bilgilidir. Bundan dolayı Çukurova'daki çalışma koşulları hakkında söylenenler onu şaşırtmaz ve arkadaşlarını kimseye paralarından pay vermemeleri için sıkı sıkı tembihler. Buna rağmen, hemşerilerinin fabrikasında güç bela ve normal yevmiyenin altında bir ücretle işe kabul edildiklerinde ustabaşı onların parasından keser ve ilk seferinde seslerini çıkaramazlar. İkinci defa da aynı şey olunca işler karışır: “*Ne varı me varı yok arkadaş. Geçen sefer beşer liramızı borç dümeniyle kesti. Bu sefer başka dümenle. Bu böyle olmaz. Kadere kırk beş. Hemşerimizin yanına varıp halimizi arz edeceğim!*” (*Bereketli Topraklar Üzerinde*: 80). Üç arkadaş, şehir adamının kurnazlığına yem olmamaya karardır. Bu nedenle durumu fabrikanın sahibi hemşerilerine iletmek isterler ama patronun odacısından başka kimseye ulaşmaları mümkün olmaz. Odacı ise üç arkadaşın paralarından kesinti yapan ustabaşından kendine pay isteyince ustabaşı kurallara uymayan bu üç arkadaş fabrikadan kovar. Haraç vermeyi içlerine sindiremeyen üç arkadaş işlerinden olur. Köse Hasan, çalışma koşullarının sağlıksızlığından hastalanmıştır. İflahsızın Yusuf ve Pehlivan Ali bir inşaatta çalışmaya

başlarlar. İnşaattaki işe girmeden haftalıklarından ne kadar kesinti yapılacağını konuşurlar ve bunu bilerek işi kabul ederler. Böylece karşı duracaklarını düşündükleri haksızlığa daha ilk işlerinde maruz kalmış hatta ikinci işlerinde bunu kabul ederek işe başlamış olurlar. Pehlivan Ali, inşaatta Ömer Zorlu ismindeki işçinin karısı Fatma ile gönül ilişkisi kurarak işi bırakır ve Fatma ile bir tarlada ırgat olarak çalışmaya başlarlar. Çukurova'nın kızgın sıcağında, günde yirmi saat çalışmak herkese zor gelmektedir. Üstelik ırgatlara verilen yemekler de yenmeyecek kadar kötüdür: *“Töbe estağfurullahmış... Küfürün adını günah koymuşlar. Günahsa günahı bana! Dışım kırılıyorsa bana yazık değil miydi? Günde yirmi saat çalış, bir de dışından ol. Onların balı neresinde? Ekmeğin hasını, yemeğin etlisini, sütün yağlısını yer, içerler. Biz? Pilavın yağsız, ekmeğin kurtuluşu, ayranın imansızını!”* (Bereketli Topraklar Üzerinde: 208). Batöz işine getirilen Pehlivan Ali'nin çalışma arkadaşlarından Zeynel ve Halo Şemdin kendilerine kötü, ustabaşılara iyi yemek verilmesinden her fırsatta şikâyetçi olarak uğradıkları haksızlık karşısında işçilerin gözlerini açmak isterler. Makinelerin bakımından sorumlu usta da Zeynel ile Halo Şemdin'den yanadır: *“Elin ağzı torba değil arkadaş. Söyler. Onda da nefis var sendeki gibi. O da insan. En az senin, benim kadar!”* ‘Var, doğru... Yemeğin, ekmeğin hasını yiyoruz. Onlarsa bizden çok daha ağır iş altındalar. Hem yiyoruz, hem de heriflere laf ettirmiyoruz. Bu kadarına hakkımız yok!’” (Bereketli Topraklar Üzerinde: 217).

“Vukuat Var“ romanında Muzaffer Bey, kendi çıkarları için her türlü haksızlığı yapabilen bir insandır: *“Tarlasına kazara herhangi bir inek, bir öküz ya da bir eşek girse, anlayıp dinlemeden çiftesine sarılır, beton evinin balkonundan hayvana ateş ederdi. Bu da belki yeterince önemli değil. Köyün hazine malı tarlalarını bile kendi tapulu topraklarına katmıştı. Bu da yetmezmiş gibi, köylünün tapulu topraklarına bile sataşmış, gık diyenin gözünü patlatmıştı”* (Vukuat Var: 271- 272). Muzaffer Bey, paranın verdiği güçten başı dönmüş, bu nedenle çevresindeki herkesi kendisine hizmete mecbur etmiş bir adamdır. Öyle ki devleti bile, onun varlığını koruması için görevli bir yapılanmadan başka bir şey olarak görmez. Kendisi devlete muhtaç değildir ama devlet, Muzaffer Bey'e muhtaçtır, bu nedenle Muzaffer Bey'e göre devlet bile ona isteği doğrultusunda hizmet etmelidir.

Geniş tarım arazisi sahiplerinin tipik bir örneği olan Muzaffer Bey, ülkenin ekonomisine yaptığı katkının farkında olan ve bu durumdan kendi çıkarını sürekli genişletmeye çalışan biridir. Sanayinin gelişmediği, tarımda makineleşmenin yeni başladığı dönemde işçileri çok düşük ücretlerle çalıştıran Muzaffer Bey gibi pek çok ağa vardır. Bu insanlar, her türlü haksızlığı yaparak varlıklarını arttırmaktan başka bir şey düşünmezler. Haksızlık yaptıklarının farkındadırlar ama vicdan sahibi olmadıkları için bu durum onları rahatsız etmez.

“*Hanımın Çiftliği*“ romanında da halkın hak arayışından söz edilir. Seçim dönemi gelmiş, Demokrat Parti bulunduğu vaatlerle insanlarda yaşadıkları sıkıntıları gidereceği inancını yaratmıştır. Halk umutludur: “*Olacaktı besbelli. Haksızlıkla ele geçirip sürdüğü, mahsulünü topladığı tarlaları bırakacak. ‘Vâris’ peydahlayacak! Peydahlayabilirse. Yarın partileri seçimi kazanırsa, biliyordu...*” (*Hanımın Çiftliği*: 272). Köylüler, Muzaffer Bey ölecek olsa bile varislerinin topraklara sahip çıkacağını bu nedenle uğradıkları haksızlıkların son bulmayacağını bilirler. Sahipsiz toprakların kullanımının kendilerinde kalması ve tapulu topraklarını kaybetmemek için Demokrat Parti’nin iktidar olması gerektiğini düşünürler. Parti de seçim propagandasını halkın bu beklentisi üzerine hazırlamıştır: “*Parti büyükleri bas bas bağıryorlardı: Haksızlığa paydos artık! O gün bütün haksızlıkların hesap günü. ‘Ruz-u mahşer’ olacaktı. Mizan kurulacak, ‘defter-i âmâl’ açılacaktı. Herkes, ‘seyyiatının’ hesabını verecek, kötüler iyilerden ayırt edilecek, adaletsiz düzen yıkılacak, hak ve adaletten başkasını tanımayan yeni düzen kurulacaktı*” (*Hanımın Çiftliği*: 281). Demokrat Parti, halkın desteğini alır ve iktidar olur ancak Muzaffer Bey ve onun gibi diğer geniş toprak sahipleri de menfaatleri dolayısıyla seçimlerde Demokrat Parti’yi desteklemişlerdir. Bunu gören köylünün düzenin değişeceğine, haksızlıkların son bulacağına dair umudu kaybolur. Bu hırsla hareket eden ve haksızlığın intikamını almak isteyen köylülerden biri olan Habip, bir gün Muzaffer Bey’i öldürür. Muzaffer Bey’in yerine çiftliği, fabrikayı ve toprakları idare eden karısı Serap Hanım’ın da insanlara haksızlık etme konusunda Muzaffer Bey’den farkı yoktur. Bunu gören köylü bir gece çiftliği basar ve çiftlik evini ateşe verir. Serap Hanım canını zor kurtarır ve başına gelen onca

olaydan sonra şöyle düşünür: “Adamlar elbette haklıydılar. Yıllar yılı Muzaffer’in sürüp ettiği yetmezmiş gibi, şimdi de onlar, üzerine oturuyorlardı. Oturdıkları bir yana, tam hasat vakti mahsullerini de ellerinden almışlardı!” (Hanımın Çiftliği: 419).

“Cemile” romanında Necati, kâtiplik göreviyle bir dokuma fabrikasında çalışmaktadır. Romanda, Necati’nin fabrikada görüp âşık olduğu Cemile’yle ilişkileri ve fabrika işçilerinin çalışma ve yaşama koşulları anlatılır. Fabrikadaki İtalyan mühendis, işler yetişmeyince İzmir veya İstanbul’dan işçiler getirtilmesi kararını alır. Bu durum fabrikanın ortaklarından Kadir Ağa’yı sıkıntıya sokar çünkü gelecek işçilerin, kendi işçileriyle aynı koşullarda çalışmayı ve yaşamayı kabul etmeyeceklerini bilir. Bu işçiler dolayısıyla kendi işçilerinin de gözlerinin açılacağını ve ondan insanca çalışma ve yaşam haklarını talep edeceklerini düşünür: “İzmir yahut İstanbul’dan gelecek işçiler hemen hemen bizim muhasebe servisindekilerle eşittirler. Gözleri açıktır. Amirlerinin azarına, dayağına filan kolay kolay boyun eğmezler. Asıl fenası, İzmir yahut İstanbul’dan gelecekler gelirken dansları, müzikleri, banyoları, haftalık temiz elbiseleriyle filan gelecekler. Bizim sakin, durgun, kendi hâlinde, fazlasını istemeyi bilmeyen yerli işçilerimize tesir yapacak, gözlerini açacaklar. Örnek olacaklar bizimkilere. Çok geçmeden bildiğiniz gibi, bir işçi bunalımıyla karşı karşıya geleceğiz.” (Cemile: 134). Orhan Kemal, kendi hayatından hareketle yazdığı bu romanda Adana’daki işçilerin yaşantısını, uğradıkları haksızlıkları gözler önüne sermiş ve işverenlerin işçilere yönelik çıkarıcı tutumlarını ortaya koymuştur.

Kadının Toplumdaki Yeri

Orhan Kemal romanlarında kadın, hep cinsiyetlendirilmiş bakış açısından aktarılır. Kadın karakterler, toplumsal konumları ve maddi olanakları ile bağlantılı olarak erkekler tarafından sömürü

nesnesine dönüştürülürler. Erkek, kadının kendisine sosyal ve ekonomik anlamda bağımlı olduğu için onu nesnelleştirmekten ve duygusal ve düşünsel anlamda onun tüm haklarını işgal etmekten çekinmez.

“*Baba Evi*“ romanında baskisinin ilk gençlik yönelimleri ile arkadaşlık yaptığı Ermeni kızı Virjin, nesne kadınların ilkidir. Yoksullugun tükettiği bir yaşamın kurbanı olan Virjin hasta annesi ve kendisi için balık tutarak para kazanmaya çalışan bir unutulmuş yüzdür. Maddi yokluklar ve sosyal dayanıksızlık onun bireysel varlığını kuramadan kimsesizlik, yoksulluk, sahipsizlik yüzünden çaresiz kalmasına sebep olur. Annesi ve kendisi savunmasızdır, hayatın zorlukları onları kuşatmıştır: “*Hasta annesiyle, bizim evin arkasındaki teneke barakalardan birinde oturan Ermeni kızı çıplak ayaklarıyla keskin kayaların üzerinde koşarak yanıma geldi. İncecik entarisi kirliydi, saçları darmadağın..*” (*Baba Evi*: 36). Virjin’in çıplak ayakları, incecik entarisi ve darmadağın saçları onun fiziksel sıkıntılarının işareti halindedir. Annesinin ölümünden sonra Virjin, para karşılığı erkeklerle birlikte olan Sinorik Abla’nın yanında kalmaya başlar ve erkeklerin cinsel tacizine maruz kalır. Virjin, maruz kaldığı tacizleri, inisiyatifsiz, edilgen ve pasif bir şekilde kabullenir ya da kabullenmek zorunda kalır. Virjin, oyuncakları ile oynarken cinsel sömürü nesnesi olarak kullanılır. O, cinsel tacizi bir oyun saflığı içinde algılar ve boyun eğer. Para kazanırsa bu fiziksel ve ruhsal olumsuzluklar yumağından kurtulabileceğini düşünür.

“*Arkadaş Islıkları*“ romanında Güzide karakteri de, çaresizliği ve çırpınışı ile yoksul kişi temsilcisidir. Güzide, maddenin çarklarının ve sosyal açmazların çocuklarını yutmasından endişelenen bir annedir. Kendisi için yokluğa dönüşen yozlaşmış düzeni bir bataklık olarak algılar ve bu bataklıktan kızlarını kurtarmak ister; büyük kızını yatılı okula verir; küçük kızı için bir şey yapamaz. Küçük kızı, uğradığı tacizleri oyun gibi algılar ve düzene ayak uydurmaya çalışır:

Birden elim cebime gitti. Çıkarıp bir on uzattım. Hayretle baktı:

- Ne o?

- Zeytinyağı al! (..)

- Karsılığında ne isteyeceksin benden?

- Hiçbir sey

- Ben dilenci değilim!" (Arkadaş Islıkları: 208).

Küçük kız, yaşamın kendisine sunduklarını değiştirme ve etkileme şansının olmadığını düşünür. Kadınların trajedisi, onlara atfedilen rolleri bizzat kendilerinin seçmemeleri, bu rollerinin onlara dayatılmalarında yatmaktadır (Demir 1997: 99).

Orhan Kemal, otobiyografik özellik taşıyan "*Dünya Evi*" romanında sosyal ilişkilerdeki hak değerinin rolünü anlatmaktadır. Romanda ismi kullanılmayan genç adamın hamile karısı Cemile, çektikleri geçim sıkıntısından kurtulmanın yolunu aramaktadır. Bunun için çeşitli yollar düşünür ama kayın pederinin siyasî fikirlerinin ülkede kabul görmemesi dolayısıyla ülkeyi terk etmek zorunda kalmış olduğunu ve insanların kocasına hâlâ "*öbür taraftaki adamın oğlu*" nazarıyla baktığını bilir. Bu nedenle genç adamın kolay kolay iş değiştiremeyeceğinin, iş değiştirse bile hak ettiği parayı alamayacağını farkındadır. Genç adama babasından dolayı yapılan haksızlık, evliliğinin maddî boyutunu doğrudan etkilese de Cemile, kocasının yanında durmaya ve onu zora sokacak hiçbir istekte bulunmamaya ona bir de kendisi haksızlık etmemeye dikkat eder. Cemile, sadece kocasına değil sokaktaki insanlara karşı da haksızlık etmemek için çabalayan biridir: "*Homurtular yükseldi. Beklemekten ayaklarına kara sular inmişti. Gelir gelmez ne diye soruluyordu sanki? Haksızlığın âlemi var mıydı?*" (*Dünya Evi*: 60). Bakkaldan alışveriş yapmak için insanların uzun kuyruklarda beklemek zorunda kaldıkları bir dönemde yaşamaktadırlar ancak bakkal, Cemile'nin

güzelliğine göz dikmiş bir adam olması dolayısıyla Cemile'yi gördüğü anda ona öncelik tanır. Bu durum, sırada bekleyenleri rahatsız eder, itiraz edenler olur ama bakkal buna aldırış etmez. Cemile ise bakkalın art niyetinden dolayı kendisine diğer insanlardan farklı davranmasına ve sırada bekleyenlere haksızlık etmesine kızar. Kızgınlık şeklinde ortaya konulan bu tepki, Cemile'nin insanların zaaflarını kullanarak isteklerini kolay yoldan elde etmeye çalışmayan, namuslu bir insan olduğunu gösterir. Cemile'nin değerler konusundaki hassasiyeti genç adamlarla kurduğu ailenin dayanıklılığını sağladığı gibi mutlu ve huzurlu yaşamasında da etkili olacaktır. Orhan Kemal, kendi hayatından yola çıkarak yazdığı bu romanda, hak değerini gözetmeyen insanların çevrelerindeki kötü şartlarda yaşamaya mecbur bıraktıklarını anlattığı gibi haksızlığa uğradığı halde fırsatını bulunca haksızlık etmeyen insanların da iç huzuruyla yaşadıklarını ifade etmiştir.

“*Gurbet Kusları*“ romanında hizmetçi Ayşe cinsel sömürü nesnesi olan kadınlardandır. Hizmetçi kızların çoğu gibi Ayşe de yozlaşmış ilişkiler ağının yok kişilerindedir. Onun ve benzerlerinin karşı karşıya kaldığı durum, doğal karşılanmaktadır: “*Dolaştığı çeşitli kapılarda on yaşından beri Edirnekapı'daki mahallesinin bakkalı, manavı, palazlanmış mahalle çocukları tarafından mıncıklana mıncıklana büyümüş, sütyenle sarkmaktan kurtarılmış yüklü memeleri...*” (*Gurbet Kusları*: 118). “Gerekli” olduğu fark edilen bu eşya kadınlar duygusal ve fiziksel tacize uğrarlar. İtaatkar, edilgen, hareketliliği düşük ve yaşam alanı sınırlı bu kadınlar, sadece ev ve beden için kullanılan nesnelere (Bora 2005: 103). Onlar, ahlaksal çöküntünün ve sosyal adaletsizliğin kişi düzeyinde temsilcileridir. İşverenleri, esnaf ve diğer bütün erkekler tarafından taciz edilirler.

Aynı şekilde “*Bereketli Topraklar Üzerinde*“ romanında da ağalar, emirlerinde çalışan tüm kişileri sömürürler; özellikle

kadın ve kızlar onlar için cinsel taciz ve tecavüzlerin nesnelidir ve bu durum doğal karşılanır. Çünkü fırsat eşitsizliği, gelir dağılımındaki korkunç dengesizlik, çıkar çevrelerinin bencil tavırları, hükümet gücünü kötüye kullanımı, cehalet ve korkaklık gibi öğelere dayanan sosyal adaletsizlik, yoksul halkı, baskı ve sömürü ile sıkıştıran ağa görünümü altındaki eşkıyalara geniş ayrıcalıklar tanır (Korkmaz 1997: 106). Ağalar emirlerinde çalışan çocuk, genç kız ve kadınlara cinsel tacizde bulunur ve hatta tecavüz ederler: “*Bey, o. Ona günah olur mu?*” (*Bereketli Topraklar Üzerinde: 184*). Bey olmanın kendisine verdiği ayrıcalıkları emrinde çalışan ve kendisine bağımlı olan kişileri sömürme şeklinde kullanan bu kişilere tepki gösterilmez; tepki göstermekten korkulur. Zira, namus gibi erdemler, para ve güçle işgal edilmiştir. İnsan olmanın kendisine yüklediği değerlerden uzaklaşan bu kişiler için, önemli olan tek şey paradır. Kadın olmanın ikincilliği ile ötekileştirilen bu kadınlar, şiddet ve çevreden gelen baskı yüzünden içindekileri dışa vuramadan hep içinden tıkanık durumda kalırlar. Herhangi bir eşya konumunda olan bu genç kadınlar, gerekli ama önemsiz bir nesnedir. Onların ikincilliği, sadece erkek tarafından değil, tüm toplum tarafından kabul görür: “*Çiftlik sahibi ağa, Bilal’in küçücük kızını dışkının üstüne yıkmış. (..) Yıkmıştı kızı dışkının üstüne ama, ağa iyi ağaydı. Hiçbir ırgatın santimine tenezzül etmez.*” (*Bereketli Topraklar Üzerinde: 29-30*). Kadın, tüm benliği ile bağlandığı erkek karşısında, bir kurban kadar çaresizdir. Erkek onu, zevk aracı olarak kullanır, onun birey olarak verdiği bütün ödünleri kendi gücünü artırma amaçlı seferber eder. Bu duruma bazen karşı çıkanlar olsa da, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve maddi kaygılar, onları susturur. (Muallimoglu 1979: 118).

“*Bir Filiz Vardı*“ romanında da toplum, çalışan genç kız ve kadınların bedensel olarak kullanılmasını doğal karşılanır. Filiz’in annesi, iş yerindeki Usta’nın cinsel sömürüsüne tepki gösteremez. Cinsel tacizleri ve tecavüzleri, “*ustaydı, ustabasıydı adam.*” (*Bir Filiz*

Vardı: 29) sözleriyle kabullenen kadın, eylemlerindeki tepkisizliği ve yanlışlığı yozlaşmış düzenin belirteçleri ile kabullenir. Değerler dünyasının silindiği paranın her şeyi kirlettiği bir ortamda Filiz, kardeşi Nur, annesi ve diğer bütün çalışan kadınlar aynı kaderi paylaşırlar: “*Ask neydi? Sevgi neydi? İnsan deli olmalıydı ki el adamına gönül versin. (.) gizliden gizliye, yapıp edip silerek, dile düşmeden...*” (*Bir Filiz Vardı: 222*). Kadın, sadece bir nesne olarak erkeğin isteğini gerçekleştirdiği bir beden olarak kalır. Egemen varlık olma haklarından vazgeçen, daha doğrusu vazgeçmeye dönük olarak eğitilen ve hep bir av olması beklenen kadın, duygusal ve bedensel olarak ihmal edilse de yine de aşkın büyümesine sığır. Sosyal yaşamın “*dile düşmeden*” (*Bir Filiz Vardı: 111*). Orhan Kemal’in romanlarında cinsellik, genellikle bu yaklaşımın bir sonucu olarak bedensel ihtiyaç halinde yaşanır. Toplum cinsel deneyimi olmayan kadını, masum; cinsel deneyime sahip kadını fettan olarak etiketler ve bu, kadınlar için geleneksel yargı biçimidir: “*İş isteyenin yaşı böylesine onaltı, dudakları kan yalamışçasına kırmızı kırmızı, eteği dizinin az üstünde olur da, işe giremez mi hiç?*” (*Bir Filiz Vardı: 56*).

“*Yalancı Dünya*”da Neriman isimli genç bir kızın film yıldızı olma hevesine kapılarak, sonradan dindar yaşantıyı seçmiş tutucu babasının yarattığı baskıyla evden kaçması üzerine başına gelenler anlatılır. Neriman’ın babası Haydar, gençliğinde her ortama girmiş, her zevki tatmış biridir. İlerleyen yaşında dindar bir yaşantıyı tercih etmiş olan Haydar, dinin gereklerini araştırıp öğrenmek zahmetine katlanmamış, kulaktan dolma bilgilerle hayatını dine uydurmayı tercih etmiştir. İslam’la bağdaşmayan din anlayışı dolayısıyla kızı ve karısına hayatı zindan eden Haydar, kızının ve karısının onu günaha sokmaktan başka hiçbir işe yaramadıklarını söyleyip durur. Bu tavrıyla da kızını sürekli sınırlandırmaya çalışır, onun dışarı çıkmasına, kasabanın ileri gelen ailelerinin kızları hariç başka arkadaşlarıyla görüşmesine izin vermez. Bu baskı dayanılmaz noktaya geldiğinde Neriman, rejî asistanı sevgilisiyle kaçır. Kasabanın öğretmeni Yalçın ise ülkede hız kazanan gericilik faaliyetlerinin farkındadır ve çalıştığı kasabada Neriman’ın babasının da içlerinde olduğu bir gruba karşı neler yapılması gerektiğini arkadaşlarıyla bir araya gelerek düşünür. Yalçın Öğretmen en çok yobaz erkeklerin

kadınlara yönelik sınırlandırıcı tavırlarına karşıdır: “*Açıkçası, Atatürk’ün getirdiği bütün ileri hamleleri bir kalemde silmek, kadını yeniden kafes ardına itmek, çok evliliği geri getirmek, kadının politik alanda bugün kazanmış olduğu birçok hakları elinden almak ve onu basit, cahil bir eğlence aracı hâline düşürmek!*” (Yalancı Dünya: 208-209).

Yalçın Öğretmen, Atatürk’ün kadınlara vermiş olduğu hakların savunucusu ve bu hakları kadınlardan geri alıp onları evlerine kapatmak isteyenlerin de düşmanıdır. O, Atatürk’ün kadınlara verdiği serbestinin arttırılması gerektiğini düşünürken bunu sınırlandırmaya kalkanların din adı altında kadınlara ne büyük bir haksızlık yaptıklarını göstermeye çalışır. Orhan Kemal, Yalçın Öğretmen’in görüşleri üzerinden Atatürk’ün kadınlara hak ettikleri değeri verme konusundaki hassasiyetine dikkat çekmiş ve toplumda kadına değer vermeyenler tarafından kadının getirilmek istendiği noktayı Neriman’ın önce baba kapısında yaşadıklarından sonra İstanbul’da film yapımcılarının ona yaptıklarından yola çıkarak anlatmaya çalışmıştır.

Orhan Kemal, eserlerinden “*Kötü Yol*“ romanının Nuran’ı, “*Yalancı Dünya*“nın Neriman’ı gibi “*ünlü olma*” hayalini gerçekleştirmeye çalışır. Nuran, annesi ve ağabeyinin maddi sıkıntılarını çözmek için çırpınışını görmez. Nuran, düşlerinin mekânı olan İstanbul’a kaçmak ister. Dış dünyanın gerçeklerinden uzakta büyüyen genç kız, kendisini bekleyen tehlikelerden habersizdir: “*Atlardı trene, ver elini İstanbul. Ne çıkardı sanki? Kötü yola mı düşerdi annesinin deyimiyle? Neden düşün? İstanbul dağ başı mı? Tam tersi. İstanbul büyük, kibar şehirdi. Asıl orda değerlenirdi güzelliği.*” (Kötü Yol: 16). Annesi ve ağabeyinin uyarılarını kendisine engel olarak görür. Nuran’ın hızlı çözülüşü, asi kişiliğinin ve özentisinin sonucudur. Güzelliğinin farkındadır ve güzelliğini kullanarak ünlü olabileceğini düşünür; onun bu zaafını kullanan kişiler ise, cinsel taciz ve tecavüzlerle sömürdükten sonra kötü yolun yolcularından biri yaparlar: Nuran’ın uyanışı, içinde bulunduğu durumu değiştirmez fakat yaşadığı içsel derinleşmeyi yansıtır ve bilincinin uyanmasına zemin hazırlar: “*Islak kirpikleriyle gece yarısından sonraki İstanbul’a daldın dalgın baktı: Evet, büyük, güzel,*

çok güzel bir sehirdi İstanbul. Uçurum kenarlarında bitmiş göz alıcı çiçekler gibi, insanı kendine çekiyor, sonra da uçuruma yuvarlanışına sadece bakıyordu.” (Kötü Yol: 175). Nuran’daki içsel değişim, hayallerin gerçeklerle yüzleşmesi ile olur. O, artık hayallerinin peşinden giden bir hayal kahramanı olmaktan çıkmıştır. Yaşamın gerçekleri ile olgunlaşır.

Yaşama tutunma mücadelesini ve varlığını korurken yaşadığı içsel ve dışsal direnişleri anlatan “*Sokaklardan Bir Kız*“ romanında, kişilerarası ilişkiler çözükle bir yapıya dönüşür ve yozlaşma nesnelleşme ve maddesizlik boyutuyla aktarılır. Annesi kötü yolda olan Nuran, kendini bu gidişten kurtarmak isterken karşısına çıkan kişilerin hemen hepsi onu cinsel olarak sömürmek isterler. Henüz küçükken annesinin tiyatrosundaki Necip, daha sonra mahallenin gencinden yaşlısına bütün erkekleri ile çatışma yaşayan Nuran, yozlaşmış düzen karşısında çaresizdir. Fakat yine de yılmadan mücadele eder. İhsan abisinin ve babasının sevgisinden aldığı güçle direnir. Babasının, annesinin sevgilisini öldürüp hapishaneye düşüşüyle, yanlarında kalmak zorunda olduğu amcası, amcasının karısı ve kızları Ayten ile mahalleli de onu kötü yola iterler: “*Ufacık, bıcır bıcır bir bülbül. (..) Nuran kendini onun yerine koyar, annesini düşünürdü. Bu bülbülün bir annesi yoktu. (..) Hem bülbülün annesi, Nuran’inki gibi “kötü kadın” değildi ki! Bülbülün mahallede yaramaz arkadaşları da yoktu. Ne iyi, yapayalnız, kendi kendine*” (*Sokaklardan Bir Kız: 30*).

“*Murtaza*“ romanının başkişisi Murtaza, bilinçli olmasa da yozlaşmanın karşısındadır; iyi niyete, samimiyete ve doğruluğa ulaşmaya yönelik bir mücadele içindedir. Fakat bu çabasını zengin, varlıklı, güçlüye hizmet yoluna yönlendirerek yanılıya düşer. Romandaki Zinnur Amca tipi, mahallenin kız çocuklarını şeker vererek kandıran, onları kucağına oturtarak cinsel tatmine ulaşan bir kişidir: “*Mahallenin küçük kızlarını elma şekeri, çikolatalarla tavlayıp, mahallenin alt başındaki boş ahıra çeken minnacık Zinnur Amca ile çaptan düşmüş dul karı tavgısı Hamdi Çavus, Hırsız Recep, çocukların ellerinden simit, elma, düdüklü şeker ya da portakallarını kapıp kaçmayı meslek edinmiş Yandım Ali, erkeğe doyamayan Dul Zühre, etekleri havalı hoppala Melahat, evli erkeklere askıntı Lale,*

kızlarla evli kadınların yüreklerini oynatan Kazanova Erdal gibileri mahallelinin Murtaza'ya karşı şahlanışını habire körüklüyorlardı.” (Murtaza: 44). Mahallenin, etik çöküşünü yansıtan kişilerin bilinmesine rağmen, olağan karşılanıp tepki alınmaması ve onlarla birlik olup, Murtaza'ya karşı tavrı alınması, işçi mahallesindeki düşünsel bozulmuşluğu açığa çıkarır. Maddi kaygılar içerisinde değerlerinden uzaklaşan bu insanlar, kendilerini sarmalayan ve bir kurt gibi kemiren bir yabancılaşmanın kısıkcındadırlar. Murtaza'nın gece bekçiliği sırasındaki dürüst, titiz, sorumlu tavırlarından rahatsız olan Azgın Ağa da, küçük kız çocuklarından cinsel olarak yararlanan yozlaşmış bir kart karakterdir. Tek boyutlu kisiliğiyle karşıdeğerlerin temsilcisi olan Azgın Ağa, ismiyle yaptıkları arasında uyum gösteren bir kişidir. Sadece Murtaza, ona karşı durur; küçük kız çocuklarını tacizine engel olur. Çıkarıcı ve ben merkezli düşünen Azgın Ağa, mahallede de fabrikada da herkesi Murtaza'ya karşı kıskırtır.

Sonuç

Orhan Kemal'in romanlarında ana eksen adaletsizliktir. Adaletsizliğe uğrayan kişileri toplumun çeşitli kesimlerinde dolaştırır. Çaresiz insanlar, içinde yaşadığı şartlara teslim olmaz, daha alt seviyeye düşmeme gayreti gelecek ümidiyle birlikte bu insana yaşama gücü verir. Böylece Orhan Kemal, kendi hayatından ve gözlemlerinden hareketle insan gerçeğini yakalar. Toplumun her seviyesinde kendi şartları içerisinde varlığını sürdürme gayreti insanı hayata bağlar. Sosyal gerçekçilik anlayışı, onun eserlerinin temel hareket noktasını oluşturur. Tematik kurgu, karakter yaratma ve mekân-insan ilişkilerine yaklaşım tarzı, sosyal gerçekçilikten eleştirel sosyal gerçekçiliğe doğru bir değişim gösterir. Orhan Kemal'i, birçok sosyal gerçekçi yazardan ayıran özelliklerinden biri, onun insanların, en kötü gibi görünen şartlarda iyilik duygularıyla karşımıza çıkmalarında aranmalıdır. Onun romanlarında, toplumdaki yerinden, tabii çevresinden kopmuş, boşlukta kalmış bu yüzden de kötülüklerle iç içe yaşamaya mecbur edilmiş insanların hikâyesi anlatılır. Romanlarında, kadının nesne olarak cinsel taciz ve tecavüzlere maruz kalır. Baskı ve sindirme ile çaresiz, mutsuz ve seçeneksiz bir nesne olarak yaşamına devam etmek zorundadır. Kadını, bir eşya gibi algılayan erkek, bu bakış açısıyla kadına sevgi ve ilgi göstermez.

Kadın evine kapanır, bütün amaç ve değerlerin yaratıcısı, dünyanın efendisi olan erkek yanında bağımlı, ikinci derecede bir varlık olduğu kabul edilir. Romanlarda ekonomik sıkıntılardan kurtulamayan bir kadın hayatının izleri görülmektedir. Kadına, doğumundan itibaren ev ve evle birlikte erkeğe itaat zorunluluğu öğretilmiştir. Dolayısıyla ondan beklenen, tek bildiği bu geleneğe teslim olmasıdır. Orhan Kemal'in romanlarında kadın, ekonomik sınıfsal eğilimin yoğunlaştırdığı bir çatışma ve uyumsuzluk ortamında tutunmaya çalışmaktadır. Kadın, varlığını ispat etme çabası içindedir, fakat toplum bu tür kadını hep aşağılar, dışlar. Şöhret peşinde koşan kızlar zengin ve ünlü olma hayallerine tutunarak kurtulmaya çalışmaktadır. Orhan Kemal'in romanlarında sosyal yaşamdaki çarpıklıkların, maddi yetersizliğin çalışmak zorunda bıraktığı gençler eğitimden uzak tutuldukları için, kendilerini yeterince geliştirememişlerdir. Bu yüzden toplumsal eşitliğin var olması ve kültürel birliğin oluşması zordur.

Kaynakça

Alangu 1965: Alangu, Tahir. *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman – Öncüler (1930-1950)*2. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1965.

Altuğ 1974: Altuğ, Taylan, “Orhan Kemal’in Romancılığı Üzerine Notlar”, *Türkiye Dostları*, Ağustos 1974.

Alpsal 1966: Alpsal, Aysel, “Sanatçılarla Konuşmalar, Orhan Kemal”, *Varlık Sanat ve Fikir Dergisi*, Sayı 662, Ocak 1966.

Alver 2009: Alver, K. “Kent ve Kültür Üzerine Notlar”, *Hece Dergisi*, 2009, 150/151/152, ss. 428-434.

Bezirci 1984: Bezirci, Asım. *Orhan Kemal Hayatı – Sanat Anlayışı – Hikâyeleri – Romanları – Oyunları – Anıları*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984.

Bora 2005: Bora, Aksu. *Kadınların Sınıfı*, İstanbul: İletişim Yayınları. 2005.

Buyrukçu 2015: Buyrukçu, Muzaffer, *Arkadaş Anılarında Orhan Kemal*, Ve Yayınları, İstanbul, 2015.

Ceyhun 1979: Ceyhun, Demirtaş, *Yirminci Yüzyıl ve Edebiyat*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979.

Demir 1997: Demir, Zekiye. *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul: İz Yayınları, 1997.

Eliuz 2009: Eliuz, Ü. Orhan Kemal'in romanlarında bakış açısı ve anlatıcı. *Turkish Studies*. Volume 4/8 Fall 2009. s.1134-1165.

Eliuz 2009: Eliuz, Ü. Orhan Kemal'in romanlarında bakış açısı ve anlatıcı. *Turkish Studies*. Volume 4/8 Fall 2009. s.1134-1165.

Eliuz 2010: Eliuz, Ü. "Orhan Kemal Romanlarında Kadının Nesne Olarak Kullanımı: Cinsel Taciz", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2010, s. 96-103.

Gültekin 2007: Gültekin, Nuri, Mehmet, *Orhan Kemal'in Romanlarında Modernleşme Birey ve Gündelik Hayat*, Ankara: Ürün Yayınları, 2007.

Gültekin 2014: Gültekin, Nuri Mehmet, "Köyler, Kentler Ya da Bütün Hayat Modernleşirken", Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal, *HECE Aylık Edebiyat Dergisi*, Sayı 205, 2014, s. 81-95.

Gürsel 2007: Gürsel, Nedim, *Başkaldıran Edebiyat*, 2. baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Korkmaz 1997: Korkmaz, Ramazan. *Sabahattin Ali- İnsan ve Eser*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Krich 2002: Krich, A. *Aşkın Anatomisi*, (Çev.: Mehmet Harmancı), Say Yayınları, 2002.

Kudret 2004: Kudret, C. *Türk edebiyatında hikâye ve roman 3*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004.

Moran 2011: Moran, B. *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Kudret 2004: Kudret, Cevdet. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 3 1923-1950 Cumhuriyet Dönemi*. İstanbul: Dünya Kitapları, 2004.

Mülayim 2014: Mülayim, Atilla. "Orhan Kemal'in Politik Kimliği ve Din Algısı", Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal, *HECE Aylık Edebiyat Dergisi*, Sayı 205, 2014.

Naci 1990: Naci, Fethi. *100 soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Degisme*. 2.baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990.

Narlı 2000: Narlı, Mehmet. *Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi, 2000.

Narlı 2002: Narlı, Mehmet, *Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Narlı 2014: Narlı, Mehmet, "Orhan Kemal Portresi: Hayat, İnsan ve Yazar", Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal, *HECE Aylık Edebiyat Dergisi*, Sayı 205, 2014.

Otyam 2015: Otyam, Fikret, *Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektuplar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Özbudun 2015: Özbudun, S. Kadın ve Marksizm, Tekin Yayınevi, 2015.

Tatarlı-Mollov 1969: Tatarlı, İbrahim, Mollof, Rıza, *Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a Marksist Açıdan Türk Romanı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969.

Uyar 2015: Uyar, F. "Orhan Kemal'in Bereketli Topraklar Üzerinde Romanında Kentte Yiten İnsan", *Mavi Atlas*, 5, 2015, ss. 43-52.

Uğurlu 1970: Uğurlu, Nurer. *Orhan Kemal'in İkbâl Kahvesi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1970.

Uğurlu 2014: Uğurlu, Nurer, *Orhan Kemal'in İkbâl Kahvesi*, 2. baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

Uturgauri 1980: Uturgauri, Svetlana, "Orhan Kemal'in Yapıtları, Türk Gerçekçiliğinin Gelişmesinde Yeni Bir Aşama", *Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri*, redaksiyon. Svetlana Uturgauri, Elena Maştakova, çev. Tatyana Moran, Yurdanur Salman, İstanbul: Cem Yayınevi, 1980, s. 179-208.

Yalçın 2011: Yalçın, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, 3. baskı, Ankara: Akçağ Yayınları 2011.

Romanlar

Orhan Kemal, *Avare Yıllar*, 2. B., İstanbul, Varlık Yayınevi, 1957.

Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, 7. baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1995.

Orhan Kemal, *Cemile*, 12. baskı, Epsilon Yayıncılık, İstanbul. 2004.

Orhan Kemal, *Eskici Dükkânı*, 11. baskı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2005.

Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu Suçlu*, 9. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul. 2007.

Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 10. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2007.

Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, 7. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2007.

Orhan Kemal, *Suçlu 1*, 13. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.

Orhan Kemal, *Oyuncu Kadın/Gâvurun Kızı*, 6. baskı, Everest Yayınları, 2008.

Orhan Kemal, *Vukuat Var*, 12. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2009.

Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, 14. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2009.

Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 9. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2010.

Orhan Kemal, *Üçkâğıtçı Müfettişler Müfettişi 2*, 11. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2010.

- Orhan Kemal, *Yüz Karası*, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
- Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, 10. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- Orhan Kemal, *Kötü Yol*, 10. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- Orhan Kemal, *Evlere Birisi*, 13. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013.
- Orhan Kemal, *Sokaklardan Bir Kız*, 13. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2013.
- Orhan Kemal, *Kaçak Hanımın Çiftliği*, 3. baskı, 16. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2013.
- Orhan Kemal, *Baba Evi*, 30. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013.
- Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, 10. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2014.
- Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, 10. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2014.
- Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, hzr. Mazlum Vesek, Everest Yayınları, İstanbul, 2014.
- Orhan Kemal, *Tersine Dünya*, 5. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2014.
- Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, 11. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.
- Orhan Kemal, *El Kızı*, 20. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.
- Orhan Kemal, *Murtaza*, 23. baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.
- Orhan Kemal, *Kenarın Dilberi*, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.
- Orhan Kemal, *72. Koşuş*, 30. baskı, Everest Yayınları, İstanbul.

NAZIM HİKMET'İN ŞİİRLERİNDE MATERYALİST DÜNYA GÖRÜŞÜ VE TOPLUMCU GERÇEKÇİLİK

Yahya ABTULA
Şumnu Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi
e-mail: yakbulut@abv.bg

Materialist world view in Nazim Hikmet's poems and socialist realism

Yahya Abtula

Abstract: Nazim Hikmet is one of the most prominent representatives of contemporary Turkish poetry, whose views were formed during his studies in economics and politics at The Communist University of the Toilers of the East in Moscow.

Nazim Hikmet, who worked continuously until the end of his life, was the first poet who used the free verse in Turkish poetry. He is the artist who created unprecedented examples in this direction, and at the same time, he is the founder of the scientific materialist worldview and aesthetics in art and literature in Turkey. With his characteristic style of expression in his poems, he skillfully addresses social themes for the wronged and oppressed, particularly labor and exploitation, love, death, war, poverty, hunger, imperialism, and socialism. In his works, along with artistic images and the experience gained in the struggle for a boundless world, he shares his joy of building an independent and free society. The art he created, the works he wrote, and his vibrant political life place him among the names that have left lasting traces and never will be erased from the Turkish people's memory.

Key words: Nazim Hikmet, Poems, Materialism, Socialist Realism

Giriş

Toplumcu gerçekçilik, materyalist ve Marksist bir dünya üzerine temellendirilmiştir. İnsanı, toplumsal ilişkileri içinde ele alan, toplumsal gerçekleri yansıtmayı amaçlayan, sosyalizme ve materyalizme bağlı bir sanat akımıdır. Daha çok köylü ve işçi sınıfının ezildiği temasına ağırlık veren bu anlayış, toplumsal hayatı olduğu gibi tasvir etmek, sosyal meselelere yer vermek, bu problemlerin çözümü için Marksist ideolojisinin tek çözüm

yolu olduğunu göstermek istenmektedir. Sözün, sanatın, sanat dalları arasından ise şiir sanatının, bireyler üzerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Türk edebiyatında toplumsal sorunlara Marksist çizgide; yorumlar getiren, biçim ve özde yenilik yapan, yeni bir toplumsal düzenin inşası gerektiği, birlik, beraberlik, üretim düzenin değiştirilmesi, devrimcilik mesajları veren, toplumcu gerçekçi şiirin öncüsü Nazım Hikmet'tir.

Nazım Hikmet, kişiliği ve yaratıcılığı ile dünyada ender rastlanan şairlerden biridir. Bir toplumda her dönemde birçok yeni şair belirebilir, fakat gerçek anlamda yenilik getiren şairler çok seyrek ortaya çıkar. Nâzım Hikmet, doğal şiir yeteneği ile Türk şiirine yenilik getirdi. Bu yeniliği ise birçok şair benimsedi. Bunu, farklı ülkelerde çalışan ve yaşayan şairler ve çevirmenler de farkettiler, Nâzım Hikmet'in şiirlerini, onun şiir estetiğini kendi okuyucularına tanıtmak için şiirleri farklı dillere çevirdiler. Dietrich Gronau'ya göre..." Atatürk'ün toplum adına elde ettiklerini Nâzım Hikmet de Türk dili adına gerçekleştirmiştir. Katı Osmanlı kurallarının, modern bir esneklikle aşılması" (Gronau Dietrich 1995: 39) Nâzım Hikmet'in orijinal şiir ifadesi, müziği, ritmi, yeni yapı ve konularla Türk şiirinde yeni bir yol açmıştır. Nazım Hikmet doğuştan gelen şairlik yeteneği ve hayatı boyunca şiir ile ilgili çabaları neticesinde Türk edebiyatı tarihinde kendisine belirli bir yer edinmiştir.

Nazım Hikmet'in Şiirlerinde Maddeci Dünya Görüşü ve Estetiği

Bir toplumun her döneminde yeni yetenekler ortaya çıkabilir. Oysa toplumun oksijen almasını sağlayan ana arterlerini besleyebilecek, gerçek anlamda yenilik getirebilecek ve edebiyatta devrim yaratabilecek şairler çok seyrek olarak ortaya çıkar. Nazım Hikmet, bunlardan biridir. Şiirlerdeki

özgünlüğü (orijinalliğı), şiirsel ifadesi, müziğı, ritmi ile edebiyatımızda yeni bir çığır açtı. Yerli, yabancı birçok yazar, çizer, edebiyatçı, şair şiirlerine hayran kalarak ve etkilenerek serbest nazımı benimsediler. Nazım Hikmet'in yaşamı edebiyat ve yazarlarla kuşatılmıştı adeta. Çocukken en sevdiği yazarlar Tevfik Fikret, Mehmet Emin, Ziya Paşa, Halide Edip, Mehmet Rauf, Namık Kemal ve Hüseyin Rahmi'dir. Genç yaşta farklı edebiyat çevrelerine girmiş, dergilerde şiir, gazetelerde yazı yazmıştır. Kısa sürede yazdığı şiirlerle büyük yankı uyandırmıştır. Moskova'daki yıllarında dünya edebiyatının önemli isimlerinden Vladimir Mayakovski'nin etkisinde kalarak şiirde ölçü ve uyağı bırakarak serbest nazıma geçmiştir. Mayakovski, Nazım'ı Nazım Hikmet yapan ve yaşamını değiştiren bir çağın ateşini yakan belki de ilk kıvılcımdı. Büyük ozan bu etkiyle aynı zamanda "fütürist" (gelecekçi) bir akımın Türkiye'deki ilk temsilcisidir.

Nazım Hikmet kendisine özgü şiirlerini toplumsal olaylara, ezen ile ezilenlere, yani emek ve sömürüye, aşk, ölüm, savaş, yoksulluk, açlık, emperyalizm ve sosyalizm temalarını ustaca işlemiştir. Sosyalizmi, ulusalcılık temasıyla birlikte ele almıştır. Sosyalist görüş, onun yaşamının ve şiirlerinin ana temasıdır. Toplumdaki bireylerin "*yaşamak, bir ağaç gibi tek ve hür / ve bir orman gibi kardeşçesine*" yaşam ve barış özlemi onun anlayışının en kısa ve etkili anlatımlarından biri olsa gerek. Şiiri ve poetikası olumlu, olumsuz eleştiriler almasına rağmen, kendi yaratıcı yolunu terk etmedi. Şiiri hayatının en zor anlarında ruhunun çökmesine izin vermeyen en sadık yoldaşı oldu. Şiirleri cezaevlerinde, yalnızlığında yıllarca en iyi yoldaşı oldu. Onun aracılığı ile doğa, yaşam ve insanlarla iletişim kurmaya çalıştı. Bu nedenle hapishanelerde yazılan şiirleri ile hayatı çok güçlü yansıtıyordu. Öyle bir güç ki, kendi zamanının ötesinde tüm zamanları aşarak evrensellik kazandı şiirleri. Aynı zamanda onun duygusal dünyasına girmemize izin vererek.

2 Kasım 1950 yılında Dünya Barış Konseyi, Uluslararası Barış Ödülü'nü Pablo Neruda, Picasso, Paul Robeson, Wanda Jakubowska ile birlikte Nazım Hikmet'e vermiştir. Bu ödül sırasında Pablo Neruda'ya Nazım Hikmet hakkındaki düşüncelerini soran gazeteciye: “*Biz onun yanında şair bile sayılmayız*” cevabını vermiştir. Pablo Neruda, Nazım Hikmet'in ölümünden önce ve sonrasında onunla ilgili şiirler yazmıştır.

Hayatı boyunca kalemi elinden bırakmayan Nazım Hikmet Türk şiirinde serbest nazımı ilk kez uygulayan şair olmuştur. Yalnız Türk Edebiyatı'nda değil, Dünya Edebiyatı'nda da kendisini kabul ettirmiş ender insanlardan biridir. Toplumdan ilham alan ve toplumcu gerçekliği edebiyatımıza kazandıran önemli bir şahsiyettir. Tanzimat döneminden başlayan dünya algısını ters yüz etmiştir. Toplumsal gerçekliği, doğanın somut güzelliklerini ve doğasını, romantizmi, aşkı, sevgiyi, özgürlüğü, devrimsel diyalektiği o lirik anlatımıyla dünya edebiyatında “ben de varım” diyebilen bir dâhidir. Şiirlerinde biçim ve temalarında derinliğine bir boyut getirerek, şiirsel dilde kendisinden sonra gelenleri etkileyecek önemli yeniliklere imza atmıştır. Ona “Mavi Gözlü Dev” denmesinin nedenlerinden biri de budur. Nazım Hikmet yalnız şiirle değil, romancılığı, öykü yazarlığı, nesir yazıları, oyun yazarlığı, cezaevindeki yıllarında el işlemeciliği ile de anılan edebi bir kişiliktir. Nazım Hikmet hem kendisi hem de memleketi için nice cümleler yazmış, ne eserler vermiştir. Zaten yazdığı vatan şiirleri de memleket sevgisinin en açık kanıtları niteliğinde:

*“Yok öyle umutları yitirip karanlıkta savrulmak.
Unutma! Aynı gökyüzü altında
bir direniştir yaşamak...”*

Memleketine hasret yaşasa da son nefesini ülkesinde veremese de yıllarca hapis yatsa da umudunu hiçbir zaman kaybetmemiş büyük usta. Ve yaşayarak direnmiştir! (Özsaruhan 2019).

Tarih boyunca bütün büyük sanatçılar (Diderot, Schiller, Goethe, Tolstoy, Gorki) yalnız kendi sanatsal yapıtlarıyla değil, aynı zamanda sanat üstüne kendi düşünceleriyle de sanat kuramına ve estetiğine özlü katkılarda bulunmuşlardır. Bu tür sanatçılar, kendi tarihsel gelişimi içinde yapıtlarını ortaya koyarken, getirdikleri yeni sanat anlayışını da kuramsal olarak temellendirmeye çalışmış ve böylece hem yaratımsal hem de kuramsal alanda birer estetikçi olma niteliğini kazanmışlardır. İşte, Nazım Hikmet, aynı zaman da böyle bir sanatçıdır. Nasıl Rönesans devler istiyor ve devler yaratıyorsa, insanoğlu tarihinin 20. yüzyıl başlarındaki en büyük devrimi de o çizgidedir. Örneğin, Türkiye'den Nazım Hikmet, Sovyetler Birliği'nden Mayakovski, Bulgaristan'dan Vaptsarov, Yunanistan'dan Ritsos, Almanya'dan Brecht, Fransa'dan Aragon, Şili'den Neruda gibi uluslararası devrimci bir kuşağın temsilcisi olan devler istiyor ve yaratıyordu. Nasıl bu dönemin büyük sanatçılarının çok yönlülüğü onların kendi günlerinin toplumsal savaşımı içinde saf tutup savaşmalarına bağlıysa, biz de Nazım Hikmet'in çok yönlülüğünü onun bu özelliğine öyle bağlayabiliriz.

Bilindiği gibi, Nazım Hikmet, hiçbir zaman sanat üstüne başlı başına bir kitap ortaya koymamış, bir sanat kuramı ya da estetik kitabı yazmamıştır. Bu nedenle de kendisine hep bir sanatçı gözüyle bakılmış, bir sanat kuramcısı ya da estetikçi olarak görülmemiştir. Nazım Hikmet'in gerek şiir, roman, tiyatro: gerek sinema, resim ve uygulamalı sanat alanlarında hem yaratımsal pratik hem de kuramsal bir etkinlik içinde bulunmuş olması, onu ister istemez estetiğin genel alanı içine çekmiştir. Ulusal ve Uluslararası düzeyde değerlendirildiğinde Nazım Hikmet'in önemi bir kat daha ortaya çıkmaktadır. Nazım Hikmet'ten önce Türkiye'de bilimsel maddeci sanat anlayışı ve düşüncesi var olmadığı gibi, bu anlayışta bir sanat yaratıcılığı da var olmamıştır. Türkiye'de o dönemdeki estetik biliminde görülen boşluk bir yana, estetik ve sanat kuramıyla ilgili

literatüre de bakıldığı zaman, bunların bilimsel yetersizliklerle dolu olduğu kadar, Batı burjuva, estetik ve sanat kuramının “Sanat sanat içindir” sloganı idealist bir anlayışın aktarmacı ve yapay ürünleri olduğu da görülmektedir. Bu nedenle, Nazım Hikmet’in sanat ve edebiyatla ilgili düşüncelerini bütünsellik içinde ele aldığımızda şu çok önemli olguyla da karşılaşmaktayız. Türkiye’de sanat anlayışına ilk kez maddeci dünya görüşünü ve yöntemini getirmiş, onun benzersiz örneklerini vermiş olan Nazım Hikmet, aynı zamanda bilimsel maddeci sanat kuramı ve estetiğinin de Türkiye’de kurucusu olmuştur (Çalışlar 1996: I. bölüm)

Nazım Hikmet’in dünya sanat tarihi içindeki bu benzersiz yeri, “eskiyi” değiştirip “yeni” kurma mücadelesinden kaynaklandığı gibi, bunun doğal sonucu olarak, düşünce ile eylem arasındaki ayrılmaz ilişkiden, düşüncenin yaşamda gerçekleştirilmesi mücadelesinden kaynaklanır. Bu yüzden, Nazım Hikmet’e göre, dünyayı dönüşüme uğratma mücadelesinin ayrılmaz ögesi olan sanatçının, her şeyden önce, çağının bu mücadelesine bilinçli bir biçimde katılması gerekir; çünkü, sanatçı yeninin yaratılmasında “yaşamı örgütlendiren” bir kişidir. Dolayısıyla, sanatçının, ilerici, aydınlatıcı olması gerektiği kadar; aynı zamanda etkin, eylemci, bu mücadelenin güçlüklerine katlanacak yüreklilikte bir kişi de olması gerekir. Bireyin iyiliği ile toplumun genel iyiliği arasındaki uyumlu ilişkinin kurulmasında sanatçı üstüne düşen görevi yerine getirmelidir, tarihin zorladığı yeni insansal bireşimi yaratmalıdır. Nitekim, her çağın en büyük yazarları ve sanatçıları bu nedenle toplumsal olayların hep ön saflarında yer almış oldukları gibi, hep de bu yolda belirli bir dünya görüşüne sahip olmuşlardır.

Dolayısıyla, Nazım Hikmet için, dünyanın sanatsal olarak dönüştürülmesinde başlıca çıkış noktası, sanatçının bu mücadele içindeki dünya görüşüdür. Böyle bir dünya görüşü,

belli bir tezlilik taşır, bu tezse, çağımızda “toplumculuktur”. Buysa, “bugün halkının ve bütün ilerici insanlığın mutluluk ve barış mücadelesi” içinde yer almak, bu uğurda kavga vermek, bilimsel dünya görüşünü tutarak mücadele etmektir. Çağımızda sanatta tezlilik artık sanatta yan tutmaya dönüşmüştür. “Dünya tarihinde, çağın sorunları karşısında büsbütün yansız ve edilgin kalmış bir tek büyük yazar göstermek çok güçtür”; bir sanatçı, “nesnel olarak hiçbir zaman yansız olamaz”, “bilinçli olarak taraf tutması” gerekir. Nazım Hikmet, burjuva sanat ve estetik anlayışı için bütünlükle yabancı olan yirminci yüzyıl sanatının, yani, toplumcu sanatın yepyeni bir yasallığı olarak, sanatta yan tutma ilkesini ortaya koyarken bunu bir sanatçının ulaştığı en yüksek bilinçlilik düzeyi olarak, bir sanatçının yapıtındaki ideolojik yönün en tam anlatımı olarak ele almaktadır. Böylesine ileriye yönelik, dünyayı dönüştürücü bilinçlilik içinde, hiç kuşkusuz, iyimserlik, sanatçının dünya görüşünün ayrılmaz bir yanındır. Nitekim, Nazım Hikmet’e göre, “*Bütün büyük abideler aynı zamanda büyük müjdecilerdir. Onların her biri bir devri müjdelemişlerdir*”. Dolayısıyla çağımızda sanatçı, insanoğlu tarihinde yeni bir dönemin, toplumculuk döneminin müjdesini vermeli, bu uğurda yaptığı mücadelede geleceğe sahip çıkmalı, geleceğe inançla bakmalıdır. Eskinin yerine yenisinin kurulmasında iyimserlik bu nedenle ilerici dünya görüşünün en doğal bir özelliğidir (Çalışlar 1996: I. bölüm).

Nazım Hikmet, sanatta yaratıcı yöntem ile sanatın yapısı arasındaki diyalektik ilişkiye geçerken, “*toplumcu gerçekçiliğin bir biçim sorunu değil, bir dünya görüşü*” olduğunu vurgulayarak, yani, dünya görüşünün bir sanat yapıtının içeriğinde dile geldiğini belirterek, böyle bir içeriğin, sanatsal yaratıcı yöntemin kendi bir gereği olarak çok çeşitli biçimlere yol açacağını söyler: “*İçerik toplumcuysa eğer, varsın milyonlarca biçim olsun*”, böylelikle insanca, en insanca, en insancıl ve çok karmaşık idealler çok daha iyi verilebilir.

Burada, Nazım Hikmet, biçimin içerikten görece bağımsızlığını ortaya koyarak, toplumsal gerçekçiliğin tek-biçimliliğe indirgenemeyeceğini vurgulamakta; öte yandan, sanatın yapısında asıl belirleyici öğenin içerik olduğunu da ortaya koyarak, içerik ile biçim arasındaki gerçek diyalektik ilişkiyi bizlere açıklamaktadır. Bu diyalektik ilişkiyi somut bir örnekle şöyle açıklar Nazım Hikmet: “*Öyle içerikler vardır ki, onlarda kafiye istemez, konuşma dili ve ahengi ve imkanları yeter; bazı içerikler de vardır ki kafiye ister, kafiye de çeşit çeşit olabilir, kafiye imkânları da hudutsuzdur ve bazı içerikler vardır ki daha soyut bir dil ister.*” Burada, Nazım Hikmet, aynı zamanda, sanatsal anlatım araçlarının, sanat dilinin, bir başka deyişle, sanatın semiyotik yönünün nasıl yine içeriğe bağımlı olduğunu, başlı başına bir kurulma (konstrüksiyon) olmadığını gösterisiyle, aslında, günümüzde de çok önemli olarak, maddeci estetiğin bilimsel derinliğini kanıtlamaktadır. İşte, biçimin içerikten görece bağımsızlığı, biçimin etkin bir öğe olarak alınışı.

Nazım Hikmet’e göre, sonunda, “*üslup zenginliğine*” yol açar: “*İçeriği aktif olarak en uygun çerçevesinde biçimleyecek olan üslubun ne kadar çok taraflı olması gerekir.*” Nazım Hikmet burada yine çok önemli bir noktaya açıklık getirmekte, biçim ile üslup arasındaki ayrımı ortaya koyarak, bu ikisini bir ve aynı şey olarak görmenin sanatta dogmatizme ve tek biçimliliğe yol açacağını işaret etmektedir. Ama aslında, “*biçim ile içerik bir birliktir*”, bu nedenle de önemli olan “*bütünün uyumunu, mimarisini yapabilmektir.*” Nazım Hikmet’e göre, bir yapının üslubu ile o yapının bildiriimi arasında diyalektik bir bağlantı vardır.

Nazım Hikmet sanatın toplumsal işlevselliğinden, halka yakınlığından, sanatın yapısı ile okuyucu arasındaki iletişimsel bağdan söz ettiği açıkça ortadadır. Nitekim, Nazım Hikmet için, bir sanat yapıtı “*geniş faydalar sağlayan, yurda yararlı*” bir yapıt olmalı; “*Türk halkı, sevgili memleket ve bütün namuslu*

insanlar için onlara layık büyük, namuslu eserler verilmelidir.” Burada da Nazım Hikmet sanatın toplumsal işlevselliğinden söz ederken, sanat yapıtlarının halka indirgenmesinden değil, onlara “layık” yüksek düzeye çıkarılmasından söz etmektedir. Bu ikisi de yani sanatta “halka hizmet” ile “belirli bir dünya görüşünü savunmak” birbirinin ayrılmaz koşuludur. Çünkü, “*bir toplumcu şairde memleket ve halk sevgisi gerçekçilikten kaynaklanır. İşte, Nazım Hikmet için, dünyanın sanatsal olarak özümle nişi böylesine bir diyalektik ilişkiler bütünü nü oluşturur (Çalışlar 1996: I. bölüm).*

Nazım Hikmet’te dünya görüşünün, düşünmenin yöntemi ile yaratma yönteminin bir oluşuna şaşmamak gerekir; çünkü, bu ikisi de diyalektik maddeciliğe dayanır. Nazım Hikmet de bilgi kuramı, mantık ve diyalektik yöntem arasındaki birlikten yola çıkarak, gerçeklikle sanat arasındaki ilintiyi, “*diyalektik maddeciliğin güzel sanatlara uygulanması*” olarak görmekte, bunu, diyalektik maddeci yöneme bağlı bir yansıma-yaratma ilişkisi olarak ele almaktadır. Nazım Hikmet buna “*Diyalektik bir gözle tetkik edilip içine etkin olarak karıştığımız hayatın sanatsal tespiti, yansımaları*” demektedir ve sanatçıyı “*Yalnız tespit etmekle kalmayıp, tespit ettiği şeyin değişmesine de etken olur*” diyerek açıklamaktadır. Nazım Hikmet’e göre, hayat, insan bilincinden bağımsız olmakla birlikte, insanın eylemselliğini içermektedir; bir başka deyişle, insanın sanatsal olarak nesnel gerçeklikle ilişkisi, insanın eylemselliğini içeren hayatla olan ilişkisidir, sanatın nesnesini işte bu nesnel-öznel ilişki birliği oluşturur. Bu arada, Nazım Hikmet, insan bilincinin nesnel gerçekliği yalnız yansıtmakla kalmayıp, ama aynı zamanda onu yarattığını da vurgulayarak, sanatçıyı dünyayı değiştiren, etkin bir kişilik olarak ele almaktadır. Nazım Hikmet, estetik alanına yalnızca bilgi kuramı açısından değil, ama değer bilgisi açısından da yaklaşmakta; sanatta yaratıcı yöntemi diyalektik maddecilik üstüne böylesine temellendirmektedir. Bu

diyalektik yöntem, aynı zamanda soyutlama-somutlaştırma yöntemini de içermekte, gerçekliği çok-yönlülüğü içinde verebilmenin yollarını göstermektedir (Çalışlar 1996: II. bölüm).

Ancak böylesine bir yöntem, bize gerçekliğin çok-karmaşıklığını, yaşamın çok-yönlülüğünü; gerçekliği bütün derinliği, genişliği ve boyutlarıyla sanatta yansıtabilme, onu sanatsal olarak özümleyebilme olanağını bize verir. Maddeci diyalektik yöntemin, kendi özüne aykırı biçimde gerek ön yargısal ve katı gerek saptırıcı biçimde uygulanması ise, sanatta dogmatizme ve revizyonizme yol açar. Buysa, sanatta “en büyük düşman”, “en büyük tehlike” oluşturan yöntemlerdir. Çünkü “gerçek sanat, yaşamı tüm karmaşıklığı içinde veren sanat” olup, bunu sağlayacak biricik yöntem gerçekçiliktir. “Gerçekliği etkin olarak, bütün karmaşıklığı ve akışıyla, kendi gelişmesi içinde yansıtan gerçekçilik devrimci sanatın temel ilkesi” ve “en ileri edebiyatın bayrağıdır”; çünkü, gerçekliği tüm somut bütünselliği içinde verdiği kadar, kendi devrimci gelişmesi içinde de görerek verir, dolayısıyla gerek biçimciliğin gerek natüralizmin karşısında yer alır. Böylece ne yaşamla özdeşleşerek ne de yaşamdan soyutlaşarak, yaşamın kendi bütünselliği içinde çok-yönlü kuruluşu haline gelir. Bu modellendirmenin, yani yaşamın yeniden yansıtılarak yaratılmasının başlıca bir yolu, yaşamın ve insanların tipiklik içinde verilmesine dayanır. Gerçekçiliğin başlıca bir kategorisi olan tipiklik, soyutlama-somutlaştırma diyalektiğinin birliğini kendinde içerir. Bir başka deyişle, sanatçı, tarihsel-toplumsal gelişmeleri olduğu kadar insanı da ancak kendi tipikliği içinde somut olarak verebilir (Çalışlar 1996: I. bölüm).

Nazım Hikmet’e göre dünyayı sanatsal olarak özümlemenin yasaları ve yöntemi bir, ama anlatım yolları, hiç kuşkusuz, farklıdır; “Sanatlar arasında Çin setleri yoktur. Bunlar bir bütünün parçalarıdır... Bunun aksini iddia etmek bilgilerimiz arasındaki diyalektik bağı görmemek demektir.” İşte, sanatlar,

gerçekliği özümleme biçimimize göre birbirinden ayrılırlar; yoksa, aralarında birbirini bağlayan temel bağlar vardır. Nazım Hikmet'i önemli bir sanat kuramcısı ve estetikçi yapan en büyük özelliklerinden biri de onun bu bireşimci (sentezci), bütünsel düşünce özelliğidir. Sanata, örneğin, "edebiyat-merkezci" olarak bakmayışı, (özellikle mimari ve sinemaya ayrı bir önem verışı), sanatı kendi içinde görüşı, Nazım Hikmet'in sanat türlerinin özelliklerini çok iyi saptamasına ve bunlar arasındaki karşılıklı iç bağıntı ve ilişkileri görmesine olanak sağlamıştır.

Nazım Hikmet, sanatları kendi anlatım araçlarına ve tekniklerine göre ayrımlarken, bunları tarihsel bir gelişme içinde de görerek açıklar. Çünkü, eğer sanatları birbirine bağlayan temel yasalar varsa bunlar mutlaka tarihte değişime uğrayacak, dolayısıyla değişik biçimler ve özellikler kazanacaktır. Burada da Nazım Hikmet'in sanat türlerine nasıl tarihsel bir gözle baktığını; onların tarihsel koşullanmaları içinde nasıl diyalektik bir değişime uğradıklarını, sanatın gelişmesi ile sanatın yapısı arasındaki ayrılmaz ilişkiyi açığa koyduğunu görmekteyiz. Örneğin, *"Belirli, toplumsal dönemler ve ekonomik ortamlardaki şiir şekli olan aruz ve hece vezinleri ve kafiye sistemleri toplumsal dönemin gelişmesi, ekonomik ortamın değişmesiyle yıkılmaya başladılar. Bu yıkılışı ilk önceleri eski şekillerin kendi içinde oldu."* Öte yandan, toplumsal ilişkilerin değişime uğramasıyla sanayi de gelişmiş, sonunda bileşik hikâyeye göre bir şekil gerekmiş, roman meydana gelmiştir. İşte Nazım bu gibi saptamalarla çeşitli sanat türlerinin tarih içinde gelişmesini olduğu kadar, karşılıklı etkileşmelerini de ortaya koyarak sonunda sanatların çağımızdaki yerini saptamaya çalışır. Sanatlar önce ayrılaşmamış bir yapıya sahiptirler; örneğin, şiirle müzik iç içeydi, ama sonra, birbirinden gittikçe ayrılaştılar. Nazım Hikmet için burada bütün sorun, sanatlardaki bu ayrılaşmayı yeniden, daha yüksek bir aşama

içinde, yeni bir bileşime ulaştırmak; günün gereklerine karşılık veren bir bireşimi oluşturmaktır.

Sanatların kendi içlerinde de çağına uygun bireşimlere ulaşabileceğini vurgulayan Nazım Hikmet, örneğin, resimde bileşken natüralizmden söz ederken, tiyatronun da açık biçim özellikleriyle kapalı biçim özelliklerinin bir bireşimini yapması gerektiğini söyler. Sanat türlerine böylesine, tarihsel-toplumsal gelişmeye bağlı yapısal oluşum açısından bakan Nazım Hikmet, sanat türlerinin kendi özelliklerine de büyük bir yetkiyle eğilmiş, inceden inceye bir çözümlemesini yapmıştır. Sanat türlerinin kendi içlerinde gerek içerik gerek biçim açısından gösterdikleri özellikleri; sanat türlerinin kendilerine özgü sanatsal anlatım araçlarını ve dillerini, dolayısıyla her sanat türünün kendine özgü kurulma biçimlerini açıklayarak, sanatları çözümlemenin benzersiz örneklerini vermiş, sanat türlerinin yaratımsal ilkelerini ortaya koymuştur. Burada, Nazım Hikmet'in işaret ettiği çok önemli bir nokta da tarihsel gelişimi içinde kendi türlerinde devrimsel bir dönüşüme uğrama durumunda olan sanatların kendi geçmiş bütün biçim özelliklerinden ve olanaklarından yararlanmaları konusudur. Bütün sanat türleri böylesine daha yüksek bir aşamaya geçebilmek için daha önceki biçimsel özelliklerini kendi içlerinde özümleyerek yeni bir devrimsel niteliğe ulaşmalıdırlar. Burada, toplumcu gerçekçiliğin gereği, biçimde çokyönlülüğün bir başka açıdan ortaya konuşunu gördüğümüz kadar; sanat türlerinde de devrimsel aşamaların ancak geçmişin sanatsal mirasından yararlanılarak yapılabileceğinin vurgulandığını görmekteyiz (Çalışlar 1996: I. bölüm).

Nazım Hikmet sanatta insanlık kültüründen söz ederken “bütün insanlık tabirine” dikkat çeker; “Bütün insanlık, yalnız Avrupa, yalnız Eski Yunan, Roma, Rönesans değildir. Asyalıysa, Avrupalıysa, Afrikalıysa, eski yeni Amerikalıysa bütün dünyadır. Çin, Japon klasikleri, Hint, İran, Türk klasikleri

ve halk sanatçıları, genel olarak bütün bu ülkelerin insanlık kültür hazinesindeki payları, Avrupa'nın payından hiç de aşağı değildir.” Görüldüğü gibi, Nazım Hikmet, sanatsal kültür konusunda çok önemli bir noktayı öne çıkarmakta; Batı burjuva kültür ideolojisinin ve onun uzantısı olan “kültür emperyalizminin karşısına Doğu kültür ve sanatlarının özgünlüğünü ve evrensel değerini koymaktadır. Böylece, Nazım Hikmet, aynı zamanda, sanatta ulusal olan ile evrensel olan arasındaki diyalektik bağıntıyı da vurgulamaktadır: Her ülke için tarihsel olarak belirlenmiş ulusal biçimler vardır; örneğin, Türkiye’de, ulusla, halkla birlikte evrilen özel bir biçim karşılık verir her döneme. Ama farklı ulusların kültürleri arasındaki etki değişimleri ortaya çıkar ve her ulusal biçimde bir ya da birçok başka ulusun bir ya da birçok unsuru bulunabilir, ona evrensel nitelik veren şey de budur.” Bu nedenle, Nazım Hikmet’e göre, çağımızın gerçek sanatçısı, hem kendi ulusunun geçmiş sanatsal kültür mirasından, hem de başka ulusların sanatsal kültür mirasından bireşimci bir biçimde yararlanmalıdır. Nazım Hikmet’in kültür mirasına bakışı, hiç kuşkusuz, bireşimci bir gözlemdir; yani, gelmiş geçmiş bütün sanat tarihine eleştirel bir acıdan yaklaşır, bunların en ilerici, yeni devrimci sanata en çok olanak tanıyıcı örneklerinden yararlanarak sanat tarihinin bir tasnifini ve çözümlemesini yapmaktır. Onun için, “*Yalnız kendi edebiyatımın değil, Doğu ve Batı edebiyatının bütün ustalarını usta bildim*” der Nazım Hikmet (Çalışlar 1996: IV. bölüm).

Nazım Hikmet’in Şiirlerinde Toplumcu Gerçekçi Çizgi

Kaynağını Marksizm’den alan toplumcu gerçekçi sanat anlayışının ana konusunu insan, toplum ve onun üretim ilişkileri oluşturur. Rusya’da ortaya çıkan ve Marksizm’in öğretilerinden beslenen bu sanat anlayışı; Türk edebiyatını da özellikle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında etkilemeye başlar.

Cumhuriyet döneminde yazılan şiir, roman, hikâye, tiyatro vb. edebi türlerde etkisini gösteren bu anlayışın özellikle Türk şiirinde önemli etkiler bıraktığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminin başında filizlenen toplumcu gerçekçi şiir, günümüze kadar çeşitli şekillerde devam etmektedir. Nazım Hikmet’le başlatılan bu şiir anlayışı, özellikle 1940’larla birlikte daha geniş bir şair kadrosu tarafından savunulur. “40 Kuşağı” olarak adlandırılan bu şairlerin önemli kısmı Nazım Hikmet’in var ettiği şiir anlayışından esinlenmiş veya beslenmişlerdir.

Toplumcu gerçekçi şiir, Türk edebiyatında “Toplumcu şiir”, “Söylevci şiir”, “İdeolojik şiir”, “Sosyalist şiir”, “Marksist şiir”, “Sosyal gerçekçi şiir” gibi çeşitli adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Bu adlandırmalardan en sık kullanılanı “Toplumcu gerçekçi şiirdir”. Bu noktada şu ayrıma değinmekte fayda görüyoruz. “Toplumcu şiir” tabirinin içerisine sadece sosyalistler değil, İslâmcı, milliyetçi vb. belli bir ideolojiyi benimseyip savunan şairler de girer. Toplumcu gerçekçi birçok sanatkarın şiire ulusal ideolojinin belirlediği “halkçılık”, “köycülük” kavramları ve daha sonra buna eklenen “hümanist” düşünce çerçevesinde baktığını söylemek mümkündür. Bu sanatçıların ilk aşamada Marksist kimliklerini gizlemek zorunda kaldıkları görülmektedir. A. Oktay, Marksist öncü sanatçıların, dönemin baskıcı tutumu nedeniyle sahte bir kimlikle konuşma ihtiyacı duyduklarını ve bunun “hareketi ister istemez egemen ideolojinin kendi söylemine eklenilebileceğini varsaydığı kavram ve izlekleriyle ortakyaşarlığa sürüklediğini vurgular. Ayrıca Halkçılık/Köycülük eğiliminin, solcu söylemi yazınsal anlamda kısırlaştırdığını dile getirir (Oktay 1993: 30–31).

1930-1940 arasında sistemli bir toplumcu gerçekçi tutumun oluştuğunu söylemek tam anlamıyla mümkün değildir. Marksist kuramın terminolojisi tam anlamıyla kavranmamıştır. Bunun sebeplerinin başında, bu kuramın özelliklerini aktaracak

yeterli derecede kaynak bulunmaması gelir. Yapılan çeviriler yetersizdir. Marksist estetik, kuramsal olarak kavranmadığı için, bu anlayışın temsilcileri yer yer romantik tavırlar sergilemektedirler. Bu anlayışın sistemleşmesinde 1950'den sonra çeşitli çalışmalar yapan Fethi Naci ve Asım Bezirci'nin önemli katkıları söz konusudur (Kurdakul 1987: 28-29).

Toplumcu gerçekçi şiirde yenilikleri şu şekilde sınırlandırabiliriz:

a) Toplumcu gerçekçi şiir, o güne kadar görülmemiş, denenmemiş bir görsellik, karmaşık biçimli teknikler barındıran bir şiir sunmuştur.

b) Türk şiirine Nazım Hikmet ile birlikte serbest nazım özelliklerini getirmiştir.

c) Toplumcu gerçekçi şiir, ideolojik içerikli bir şiirdir. Politik bir içerik taşıması şiirin etkileme ve belirleme gücünü yükseltmiştir.

d) Şiirdeki paralel, simetrik akışlar ve kırılmalar Rus şair Mayakovski'den gelen yansımalarıdır.

e) Toplumcu gerçekçi şiirin içeriğinde Marksist ideolojinin etkisinin yanında, biçimde daha çok yine Rusya'da etkisini gösteren fütürizm ve konstrüktivizm gibi akımların da etkisi söz konusu olmuştur (Aydoğdu 2017: 273).

Türkiye'de, Marksist kaynaklı toplumcu gerçekçi şiir söz konusu olduğunda akla gelen ilk isim Nazım Hikmet'tir. Bununla birlikte, Nazım Hikmet'in etkisiyle aşağıda da belirteceğimiz üzere 1940 sonrası ve 1960 sonrası toplumcu gerçekçi bir kuşak oluşmuştur. Bu noktada ana hatlarıyla Nazım Hikmet'in şiirindeki toplumcu gerçekçilikten söz etmemizin bu kuşağın anlaşılmasında önemli olduğunu düşünmekteyiz. Tanpınar, Nazım Hikmet'in İstiklal Savaşı yıllarında yazdığı birkaç manzume ile dikkat çektiğini, daha sonra gittiği Rusya'dan yeni bir şiir anlayışı ile döndüğünü belirtir. "Bir nevi constuctivism'le hülasa edebileceğimiz bu anlayış bir taraftan

şiiir sanatının tabiatında mevcut olan şekle ait bütün kaide ve şartları reddediyor, diğer taraftan istenen tesiri elde etmek için her türlü dil oyununu kabul ediyordu” (Tanpınar 2011: 115). Tanpınar, ayrıca şairin şiirini santimental ve dramatik öğelerle beslediğini bunun yanında destansı, zaman zaman hikâyeye yönelen, hicivden de beslenen bir şiir anlayışı olarak tarif eder. Sık sık başvuru olan ses ve sözcük tekrarlarının da onun şiirinin bir özelliği olarak karşımıza çıktığını, bu unsurların özellikle “*Hazer*” ve “*Salkım Söğüt*” şiirlerinde belirgin bir şekilde görüldüğünü, ancak şairin şiiri tabiatından çıkarıp kendi politik emellerinin bir aracı olarak kullandığını da ifade eder (Aydoğdu 2017: 274). Özdemir İnce, “Şiir ve Gerçeklik” adlı eserinde Çağdaş Türk şiirinde en önemli dört şairin Mehmet Akif, Tevfik Fikret, Yahya Kemal ve Nazım Hikmet olduğunu belirttikten sonra ilk üç şairin ulusal, Nazım Hikmet’in ise şiir yoluyla verdiği mesajlar yönünden hem ulusal hem de evrensel bir şair olduğunu dile getirir (İnce 1985: 90).

Nazım Hikmet’in şiir anlayışının oluşmasında Halk ve Divan edebiyatının ses ve yapı özelliklerinin etkisi olmakla birlikte, asıl etkiyi Rus şairleri ve onların şiire getirdikleri yeni açılımlar yapar. “Nazım Hikmet’in şiirlerinde kitlelerin hareketini hatırlatan kuvvetli ahenk, kelime öbeklerinin başarıyla düzenlenmesinden kaynaklanır. Mayakovski’den aldığı şiir şemasıyla, klasik halk şiiri şeklini kırması, gürsesi, serbest nazmın yaygınlaşmasına yol açmıştır” (Enginün 2005: 91). Nazım Hikmet’in şiirinin düşünsel arka plânını ve ideolojik derin yapısını sosyalizmin belirlediğini, şiirinin biçimsel ve poetik özelliklerini de Fütürizm ve Konstrüktivizm gibi akımların beslediğini dile getirir. Nitekim, Nazım Hikmet daha sonra Mayakovski’den bilinçli ya da bilinçsiz etkilendiğini birçok yazısında ifade eder (Bezirci-Özer 2002: 104–106).

1940’lara kadar Türk şiirinde, Nazım Hikmet’in şiirleri ‘estetik alt yapısı güçlü olmasa da’ beklenilenden daha fazla etki

yapmış, olandan çok olması gerekeni savunan toplumcu gerçekçi şiirde Nazım Hikmet’le hayat bulan bu anlayış birçok şair ve sanatçıyı da derinden etkiler. A. Oktay, Nazım Hikmet’in şiirlerinin değerlendirilmeye tabi tutulurken çoğu zaman onun siyasal tutumunun merkeze alındığını, bu durumun da edebiyat tarihi ve eleştirisi için çeşitli sakatlıklar barındırdığını dile getirir. “Şimdikilerde Nazım Hikmet’i değerlendiren iki aşırı uç belirmiş bulunuyor: kimi yazar onu dünyanın en büyük şairi olarak anarken, kimi yazar da sadece siyasal bir bildirinin taşıyıcısı olarak görmek istiyor. Kuşkusuz bu iki ucun ikisi de siyasal bir tavırdan çıkıyor” (Oktay 1993: 1101).

Nazım Hikmet, yıllar sonra “toplumcu gerçekçi kuşak” olarak anılan, günümüzde de etkisini gösterecek bir anlayışın öncüsü olur ve bu şairlerin çoğu da Nazım Hikmet’in izinde yürüyerek çeşitli eserler kaleme alırlar. Bu şairlerden hiçbiri Nazım Hikmet’i aşamamış, onun bu şiire getirdiği yeniliklerin ötesine gidememiştir. “1940 Kuşağı” toplumcu şairleri, toplumsal ve politik ortamdan fazlasıyla etkilendikleri için şiirlerinde genellikle Anadolu gerçekleri, savaşa karşı tepki, yoksulluk, barış özlemi, cehalet, kentleşme, sanayileşme, direniş, gelecekte umutlu olma, eşitlik, adalet, özgürlük gibi temalara yönelmişlerdir. Bu şairlerin birçoğunun, şiir dilinde estetik kaygıdan ziyade politik tavrı önceliğini bu sebeple şiirlerinde siyasal ve sloganik bir söylemin öne çıktığı görülür (Aydoğdu 2017: 267).

Nazım Hikmet şiirleri, sanatın toplumsal işlevini ortaya koyar. Köylü, kentli, zengin, yoksul, aydın ve halk arasında uçurumlar bulunduğu dönemde, o “sanat, sanat içindir” anlayışına katılmaz (Hasan-Ehlmanova 2019: 177). Nazım Hikmet, sanatı toplum içinde aktif bir müessese olarak; sanatçıyı da insan ruhunun mühendisi olarak görmüştür. Sanat; halka yakın olmalı, fayda sağlamalı, sanatçı da tüm insanlığın mirasına sahip çıkmalıdır. Bu, toplumcu sanat anlayışının

temelidir. Bu noktada Nazım Hikmet, “bütün insanlık” ifadesini kullanmış, kültür emperyalizminin karşısına evrensel değerleri koymuştur. Ona göre, davası olmayan bir kitap, kitap niteliği taşımaz ve eser, ne kadar devrinin davasını ortaya koyarsa o kadar değer taşır. Ona göre edebiyat, yaşayanların hayatını aksettirmelidir. Sanat eseri, Nazım Hikmet’in deyimiyle; “*dünü öğrenip, bugünü anlayıp, yarını sezebilmek*” için vardır. Kendisini “realist-diyalektik-materyalist” bir sanatçı olarak niteler ve hayatını da sanatını da halkın hayatına bağladığını ifade eder (Çalışlar 1987: 19).

Nazım Hikmet şiirinde; imgeler, kişiler ve ritim, şiirimizin ileride geleceği noktayı gösterir ölçüde yeni ve ileridedir. Şiir, olayların dayandığı sebeptir veya bunların sonucudur ve eylemin içindedir. Şiirinde özgün ve yenilikçi olan şair; zaman zaman epik söylemler kullanmış, şiirle düzyazının iç içe örneklerini vermiş, dizelerinde devrimci söylemin dinamizmini ve umudun gücünü hissettirmiştir. Bursa Hapishanesi’nden Kemal Tahir’e yazdığı mektupta da kendini “umudun şairi” olarak nitelendiren şaire göre şiirin sözü boşlukta kalmamalı, kök salmalıdır. Kendi şiirinin kökünü memleketin topraklarında görür, ancak dalları bütün dünya topraklarına uzanmış, kültürel öğelerimizi çağdaşlaştırarak işlemiş, ulusal ile evrenseli birleştirmiştir. Onun şiirinde siyasal mücadele, varoluşunun en önemli sebepleri arasında yer alır.

Yurtseverlik teması Nazım Hikmet’in şiirlerinde işlediği temalar arasında önemli bir yere sahiptir, zira Nazım Hikmet’te vatan sevgisi teması, eski alışılmış kalıpların söyleminden ve yüzeysellikten uzaktadır. Vatan sevgisi, ilerleyen döneminde vatana duyduğu özlem ve hasret dizelerinde dile getirilmiştir. Şiirlerinde savaş, yalnızca Kurtuluş Savaşı söz konusu olduğunda övülmüştür, zira ona göre dövüşülmeye değer tek şey vatan ve açlığın ortadan kaldırılmasıdır. Bunun dışında emperyalist savaşlar, cephe gerisindeki durumlar da anlatılarak

dile getirilmiş, savaşların insanlık için nelere mâl olduğu ortaya koyar ve barış isteğini vurgular.

Nazım Hikmet, şiirde hiçbir şekil tarzını inkar etmemiş; şiirin kafiyeli, kafiyesi, vezinli, vezinsiz, her şekilde yazılabileceğini ortaya koymuştur ancak biçim, kendini belli etmeden şiiri güzelleştiren bir araç olmalıdır. Nazım Hikmet, kafiyeyi devrimci şiirin içinde de kafiyenin geleneksel şiirin içindeki önemini hatırlatırcasına şiire faydalı bularak kullanmıştır. Dizelerinde güçlü bir ritim vardır. Nazım Hikmet, kafiye yoluyla güçlü ve özgün bir ses ortaya koymak amaçındadır ve bu yolla şiirsel sesi vermek ister. Şiirinde bir görüntü düzeni de kuran Nazım Hikmet'in çağdaş dünya şiirinin imge yapısına yakın bir kullanımı yoktur (Çiçek 2016: 60).

Nazım Hikmet ile aynı ideolojik görüşü paylaşmayanlar da onun sanatındaki başarısını görmezden gelmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Hikmet'in dil konusuna yaklaşımındaki başarısını ve etkisini; *“Şurası kesin ki şimdiye kadar kimse Türk dilinde bu kadar etkileyici bir şey yazmamıştır”* (Karaveli 2002: 15) sözleriyle ifade etmiştir. Şiirlerinin temelinde insan sevgisi yatar ve dünyadaki yaratıcı gücün emek gücü olduğunun altı çizilerek emeğin ve emekçinin dünya düzenindeki payı üzerinde durulur. Tıpkı Marks'ta olduğu gibi şaire göre de işçi sınıfının sömürülmesini sonlandıracak, yine işçi sınıfıdır (Çiçek 2016: 62). Nazım Hikmet'e göre şiir, sadece vezin ve kafiyeden ibaret olarak tanımlanmaz, şiir bunlarla beraber söylenmeye değer nitelikte sözdür. Şiirde hareket noktası muhteva olan Nazım Hikmet, şeklin etkisinin ancak muhteva üstüne olacağına inanır. Şiirinin muhtevasını revolüsyoner olarak görür; hayatta şiirin de tarlalar ve fabrikalar kadar önemli olduğunu düşünür. Bu bağlamda da ona göre diyalektik şiir, bu görevi yerine getirmektedir. Çağdaş şiir; nesnel ve somuttur. Onun şiir tanımında çağdaş toplumun devrimci ilkelerinden olan şiir;

şairin tüm teknikleri kullanmak suretiyle toplumun, çevresinin kendi üzerindeki etkilerini anlamasıdır. Şairane üslubun karşısında olan şair, bunu demagojik bulur. O, edebiyatın bir ajitasyon aracı olmadığı düşüncesindedir. Bu bağlamda diyalektik materyalizm onun yaşam anlayışını doğru bir temele oturtur. Diyalektik materyalist yaklaşımda; maddi ve ruhi olaylar seyirlerinde görülmekte, gerçekler somut olarak verilmekte, gerçeklik en önemli ilke olarak ele alınmaktadır (Çiçek 2016: 65).

Nazım Hikmet şiirlerinin o güne kadar görülmeyen tekniği, realist yaklaşımı, ülke ve dünya sorunlarına, toplumsal olaylara, ideolojisi çerçevesinde siyasetteki olumsuzluklara değinen niteliği, bu şiirlerin şairin ölümünden sonra da Türkiye’de ve dünyada okunmaya devam etmesinin nedenleri arasında sayılabilir.

Sonuç

Şiirin dünyayı değiştirecek bir eylem olarak görünmesiyle şiir, sadece bir söz sanatı olmaktan çıkmış ve toplumların sosyal siyasi meselelerinde, üzerinde taşıdığı ideolojik söylem sayesinde kamuoyuna mesaj aktarma görevini de ortaya koymuştur. İdeolojik mesajlar, kamuoyunda hâkim olmak isteyen düşüncenin tutunmasını sağlar. Bu mesajlar doğal bir şekilde ve evrensel bir üslupla verildiğinde düşüncelerin de farkında olmadan yerleşmesi söz konusudur. Şiir, bu görevi yerine getirdiği için ideolojik mesaj aktarımında hatırı sayılır bir araçtır. Bu sayede farklı görüşler, sistemli bir şekilde dışlanmaktadır. İdeoloji, bu bağlamda dil ile değil de söylem ile yani sözün “nasıl” söylendiği ile ilgili bir meseledir. Sözlerin kim tarafından söylendiği de bu anlamda önem taşır. Şiirlerde kamuoyuna verilen mesajlar, ideolojinin toplum hayatındaki fikir ve değer üreten bir maddi süreç olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda şiirin; ideolojiyi üretme, yayma ve sürdürme işlevini

Nazım Hikmet şiirleri aracılığıyla ortaya koymuştur. Nâzım Hikmet'in şiirlerinin, sanatının, adının, mücadele deneyimlerinin ve önerilerinin yanında ayrıca özgür bir toplumun ve sınırsız bir dünya kurma savaşımının sevincini bize ilettikten sonra, aramızdan ayrıldı, 3 Haziran 1963 sabahı. “Vasiyet” adlı şiirinde “Anadolu’ya, bir köy mezarlığı gömün beni” demiş olsa da, giderken enternasyonal bir öneride bulunmuştu yoldaşlarına, sevenlerine, dostlarına: “En sevdiğim memleket yeryüzüdür/ sıram gelince yeryüzüyle örtün üzerimi.”

Kaynakça

Aydoğdu 2017: Aydoğdu, Y. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Cilt:7, Sayı:14 https://www.researchgate.net/publication/320862325_Cumhuriyet_Do_neminde_Toplumcu_Gercekci_Siirin_Seruvani

Bezirci-Özer 2002: Bezirci, A. Özer, N. Dünden Bugüne Türk Şiiri (Cilt-4). İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2002

Cambazov 2011: Cambazov, İ. Bulgaristan Türk Basını Tarihinde Yeni Işık/ Нова Светлина Gazetesi (Belgeler, Bilgiler, Anılar), İstanbul, 2011

Çalışlar 1996: Çalışlar, A. Nazım Hikmet- sanat ve edebiyatı üstüne.

<http://www.halksahnesi.org/1996/04/07/nazim-hikmet-sanat-ve-edebiyat-aziz-calislar/>

Çiçek 2016: Çiçek, M. Şiir Aracılığıyla Kamuoyuna İdeolojik Mesaj Aktarımı. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Doktora tezi, 2016.

Dündar 2006: Dündar, C., *Nazım*. İmge Kitabevi – Ankara

Enginün 2005: Enginün, İ. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

Gronau Dietrich 1995: Nazım Hikmet. Altın Kitaplar Yayınevi – İstanbul, 39

Hasan-Ehlimanova 2019: Hasan, V., Ehlimanova, G. Toplumcu Gerçekçilik Işığında Sabahattin Ali Öyküleri. – В: Сборник с доклади от Международен научно-преподавателски семинар „Тюркологията в образованието – традиции и тенденции”, 01.11.2018, Университет Къркларели - гр. Лозенград, Република Турция, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”, Шумен, 2019.

İnce 1985: İnce, Ö. Şiir ve Gerçeklik. İstanbul: Broy Yayınları, 1985

Karaveli 2012: Karaveli, O. Tanıdığım Nazım Hikmet, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

Kurdakul 1987: Kurdakul, Ş. Çağdaş Türk Edebiyatı- II, Cumhuriyet Dönemi 1923-1950, İstanbul: Broy Yayınları, 1968.

Leontiç 2012: Leontiç, M. Nazım Hikmet'in Hayatı ve Şiirleri, 2012.

Nureddin Vâlâ Vâ-Nu 1999: Nureddin Vâlâ Vâ-Nu. Bu Dünyadan Nazım Geçti. Milliyet Yayınları- İstanbul, 1999

Oktay 1993: Oktay. A. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Özsaruhan 2019: Mazhar Özsaruhan, Nokta Haber Yorum Yayıncılık, 2019. <https://noktahaberyorum.com/nazim-hikmetin-edebi-kisiligi-mazhar-ozsaruhan.html#.XudVjRczbIV>

Tanpınar 2011: Tanpınar, A.H., Edebiyat Üzerine Makaleler. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.